

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA
BALIKESİR'DE SOSYAL HAYAT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sami KORKMAZ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Bülent ÖZDEMİR

Balıkesir 2006

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA
BALIKESİR'DE SOSYAL HAYAT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sami KORKMAZ

200312517011

Balıkesir 2006

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **TARİH** Ana Bilim Dalında hazırlanan Yüksek Lisans tezi jürimiz tarafından incelenerek, aday **Sami KORKMAZ**, .../.../2006 tarihinde tez savunma sınavına alınmış ve yapılan sınav sonucunda sunulan **BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA BALIKESİR'DE SOSYAL HAYAT** başlıklı tezin olduğuna oy ile karar verilmiştir.

ÜYE

ÜYE

ÜYE

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Balıkesir’de Sosyal Hayat

Sami Korkmaz

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Doç.Dr. Bülent ÖZDEMİR

Eylül 2006, 158 sayfa

Birinci Dünya Savaşı süreci Osmanlı İmparatorluğu için yaşamsal değeri olan ve bu nedenle askeri ve uluslararası ilişkilerinin ön planda tutulduğu, dünya devleti olma niteliğinin sona erdiği bir dönemdir. Bu bağlamda her eylem temelde insanların mutluluğu için icra edildiğinden, önemli bir coğrafi mevkide bulunan, çok milliyetli bir yapıya sahip Karesi livasının ve özellikle merkez kaza olan Balıkesir halkının savaş sırasında sosyal yaşamlarında yaptıklarının da büyük önemi vardır. Sadece savaşın dört yıl gibi uzun bir süre devam etmiş olması dahi insanların yaşamlarında başka değerlerin var olması için yeterlidir. Bir cephe savaşı niteliği taşıması nedeniyle Balıkesir halkı savaşın korkunçluğunu cepheye gönderdiği yakınları ve liva genelinde kurulmuş olan harp hastanelerine getirilen hasta ve yaralılar vasıtasıyla görmüştür. Savaşın sürdürülmesi de halkın desteğiyle olmuş, Balıkesir’de bu nedenle eşsiz sosyal yardımlaşma örnekleri gösterilmiştir. Savaşın kaçınılmaz bir sonucu olarak oluşan yetim, şehit çocukları ve kimsesizler kitlesi yetkililerin öncülüğünde halk tarafından sahiplenilmiştir. Eğitim ve öğretim geliştirilmeye çalışılmış, kültürel faaliyetler yapılmış, çeşitli eğlence ve gelir sağlama amaçlı etkinlikler düzenlenmiştir. Hayat sadece olumlu yönleriyle devam etmemiştir. Çeşitli suçlar işlenmiş, kişisel ve ticari ahlakta yoksunluklar oluşmuş, asayiş ve güvenlik hizmetlerinde özellikle eşkıya çetelerinin meydana getirdiği önemli sorunlar yaşanmıştır. Karesi livası halkı bir bütün olarak gündelik yaşamları çerçevesindeki olağan süreç ile savaşın etkisiyle birtakım değerlerde meydana gelen değişimi birleştirmiştir. Devletin sürdürdüğü var olma mücadelesi, insanların her şeye rağmen sosyal ilişkiler geliştirdiği bir hayat ihtiyacı duyduğu realitesini değiştirmemiştir. Dönemi yansıtan temel kaynak olarak Karesi Gazetesi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Karesi, Balıkesir, Sosyal Hayat, Birinci Dünya Savaşı.

ABSTRACT

Social Life In Balıkesir During World War I

Sami Korkmaz

M.A. Thesis, History Department

Supervisor: Doç.Dr. Bülent ÖZDEMİR

September 2006, 158 Pages

Despite the most destructive effects of war, it is the uppest form of unsoluted interstate relations as the last applicable method. The First World War had a global effect with its results. The Great War caused deep changes on the structure of state and people of Ottoman people. This war also affected winners beside losers. Balıkesir felt hot instants of the war because of Çanakkale front. And, the dynamics of the Balıkesir people forwarded them to see social aspects of the life in war conditions. Although they had too problematic time, social requiriements were still essentials of the life. As an inevitable outcome of the World War I Balıkesir had many orphans, martyrs' children and unattended people. These people were protected by Balıkesir people and local government authorities. Education was tried to be promoted, cultural activities were performed, entertainment activities were organized, also some other activities were done by intention of gaining income for war purposes. The life did not only contain positive aspects but a lot of crimes were committed, personal and trading moral values were spoiled, general security was broken down, especially bandit groups created many problems in rural areas. Karesi people internalized their social life and effects of the war within entirety. Even having a struggle for existence could not change the need of social life. Newspaper Karesi was used as an essential source that reflects the mentioned period.

Key words: Karesi, Balıkesir, Social Life, World War I.

ÖNSÖZ

Devletlerarası çelişkilerin kazandığı en üst biçim olarak tanımlanan savaşlar, yıkıcı etkileri nedeniyle uluslararası sorunlara çözüm getirmek için başvurulan en son yöntemdir. 1914 yılı öncesinde küresel paylaşım açmazlarının büyük savaşı başlatacağı bütün ülkeler tarafından görülmüştür. Bu yüzden bir çok devlet kaçınılmaz savaştan uzak duramamış ve ilk dünya savaşı sonuçları bakımından neredeyse tüm ülkeleri etkilemiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet ve toplum yapısı üzerinde meydana getirdiği istisnai boyuttaki önem ve derinlik taşıyan etkiler ise, ülke genelinde radikal değişim ve sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Güçlü düşmanlar karşısında donanım ve insan kaynağı olarak orantısız ve yetersiz bir halde girilen savaş, ekonomik ve sosyal sonuçları itibariyle tam bir çözülüşü beraberinde getirmiştir. Birinci Dünya Savaşı cephe çatışmaları biçiminde yürütüldüğünden siviller üzerindeki yıkıcı etkisi sınırlı olmuş, savaşın devamını sağlayan insan ve lojistik desteği ortaya koyan temel unsur olması yönüyle halk dolaylı fakat ağır bir etkileşim ve değişim yaşamıştır. Bu değişim özellikle kişilerin inanç, düşünce ve sosyal değerlerinde ortaya çıkmıştır.

Birinci Dünya Savaşı siyasal etkileri yanında sosyal hesaplaşmaların da önünü açmış, mağluplar kadar galipleri de derinden etkilemiştir.

Balıkesir, Çanakkale cephesi nedeniyle savaşın sıcaklığını da yakınında hisseden yerleşim birimlerinden biri olmuştur. Savaşın devam ettiği süreç Balıkesir'i her yönden etkilemiş, ancak hem savaşın uzun sürmesi, hem Balıkesir halkının dinamik yapısı, hem de toplum doğasının olağan akışı halkın tek gündeminin savaş realitesi olmadığı bir çerçeve ortaya koymuştur. İnsanlar savaş halinin getirdiği sınırlı ve sıkıntılı koşullar içerisinde yaşamışlar ancak, sosyal hayatın gereklilikleri de yerine getirilmiştir.

Savaşın düşünülenden çok daha uzun sürmesi, hayatın savaştan başka yönleri de olduğu gerçeğini değiştirmemiştir. İnsanlar evlenmeye, sünnet düğünü yapmaya, ev geçindirmeye, suç işlemeye, sağlık sorunları yaşamaya, savaş esnasındaki kitlesel ölümlere rağmen doğal ölümlerde üzölmeye devam etmişlerdir. Hayat her şeye rağmen devam etmiştir.

Balıkesir halkı savaş nedeniyle sonsuz bir duyarlılıkla önemli dayanışma ve yardımlaşma örnekleri göstermişler, yaşı savaşmak için çok genç olan insanlar cephelere gitmişlerdir. Buna karşın, savaşın ortaya çıkardığı fırsatları kişisel menfaatleri için kullananlar da olmuş, asayiş bozulmuş, eşkıyalık gelişmiş, farklı unsurlar arası ilişkiler değişim yaşamıştır.

Bu gerçekliğe rağmen, Balıkesir bağlamında sosyal içerik perspektifinden yapılacak bir araştırmaya kaynak olacak materyal son derece kısıtlılık içermektedir. Savaşın askeri yönü üzerinde yoğunlaşan arşiv belgeleri veya hatırat gibi kaynaklar, savaşın ekonomik ve sosyal etkileri hakkında nadiren ve sistematik olmayan bir biçimde bahsetmektedir. Savaş akabinde Türkiye'nin yaşadığı radikal değişiklikler ortamı da, Balıkesir hakkında bu tür çalışmaların üretilmesine uygun bir zemin oluşturmamıştır.

Böyle bir ortamda, dönem içinde Balıkesir'in resmi gazetesi niteliğini taşıyan Karesi Gazetesi, aktardığı bilgilerle bir açığın kapanmasında belli oranda katkısı olan ancak önemi tartışılmaz yönüyle, günümüze Birinci Dünya Savaşı sırasındaki Balıkesir portresinin aktarılmasında en önemli aracı olmuştur.

Bu çalışmada istatistiki veriler yansıtılarak kesin sonuç ve tablolar ortaya koymak hedeflenmemiştir. Küresel anlamda da bir alt üst oluşun yaşandığı olağanüstü günlerin, minimal bazda Balıkesir'in günlük hayatına etkileri ulaşılabilen bilgi ve belgeler ışığında yorumlanarak, şehir insanının yaşamak zorunda olduğu en kritik anlar bir kesit olarak aktarılmaya çalışılmıştır.

Dönemin sadece askeri başarı ve başarısızlıklardan ibaret olmadığı düşüncesinden hareket ederek, Balıkesir şehrinde yaşayan insanların sosyal yaşamını aksettirebilmek çalışmanın öncelikli amacıdır.

Çalışmanın dayandığı temel kaynak olarak Karesi gazetesinin varlığı muazzam bir talih olup, bu çalışmanın oluşmasında başlıca katkısı olan Hasan Basri ÇANTAY'ın tarihi kişiliğini hürmetle anıyor, ilk adımın atılmasında öncü olan, ilgi ve desteğini her zaman hissettiğim hocam sayın Prof. Dr. Metin AYIŞIĞI'na, destekleri nedeniyle Yrd. Doç. Dr. Zeki ÇEVİK ve Yrd. Doç. Dr. Abdülmecit MUTAF ile Aydın AYHAN'a, mesai arkadaşım Oral DEMİRKAYA'ya ve onsuz bu eserin ortaya çıkamayacağı, her aşamada gerçek bir yol gösterici olan, teşvik ve yardımları ile çalışma bütünlüğü ve sürekliliğini sağlayan hocam Doç. Dr. Bülent ÖZDEMİR'e sonsuz teşekkür borçluyum. Ayrıca, bir tez çalışmasını yürüten kişinin ailesinin de, tezi hazırlayan kadar maddi ve manevi zorluk yaşadığı gerçeğinden dolayı, bu sürecin her anında candan desteklerini gördüğüm eşim Gülşen, oğullarım Saim, Ekrem ve Alperen'e gönülden teşekkür ediyorum.

Balıkesir 2006

Sami KORKMAZ

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
TABLO LİSTESİ	x
KISALTMALAR	xi
EKLER LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI

1.1. Genel Görünüm	6
1.2. Savaş'ın Stratejisi	7
1.3. Doğu Sorunu	11
1.4. Savaş Öncesinde Osmanlı Devleti'nin Durumu	14
1.4.1. Yüzölçümü ve Nüfusu	14
1.4.2. Sanayi ve Ticaret	16
1.4.3. Tarım	19
1.4.4. Ekonomi ve İnsan Gücü	19
1.4.5. Madencilik	23
1.4.6. Dış Borçlar	24
1.4.7. Ulaşım Olanakları	27
1.4.7.1. Karayolu	27
1.4.7.2. Demiryolu	27
1.4.7.3. Deniz Ulaşımı	28
1.4.8. Silahlı Kuvvetlerin İnsan Kaynakları	29
1.4.9. Asker Kaçakları	32
1.4.10. Yozlaşan Dinamikler	33
1.4.11. Seferberlik Lojistik Örgütü (Menzil Teşkilatı)	38
1.4.12. Sağlık Hizmetleri	40
1.4.13. Eğitim	40
1.5. Savaş Sırasında Toplumsal Değişmeler	44
1.6. Savaş Bitiminde Osmanlı Toplumunun Genel Durumu	47

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE BALIKESİR'DE SOSYAL YAPI

2.1. İdari Yapı	51
2.2. Nüfus	52
2.3. Çok Unsurlu Toplumsal Yapı	53
2.3.1. Ermeni Toplumu	54
2.3.2. Ermenilerin Balıkesir'deki Sosyal ve Ekonomik Durumları	55
2.3.3. Ermeni ve Rum Kiliseleri	56
2.3.4. Ermeni ve Rum Toplumuna ait Okullar	57
2.3.5. Gayri Müslim Cemaatlerin Dini Teşkilatları	59
2.4. Tarım ve Hayvancılık	59
2.5. Ulaşım	60
2.6. Posta – Telgraf	60
2.7. Sanayi ve Ticaret	61
2.8. Bankalar	62
2.9. Madencilik	63
2.10. Sağlık	66
2.10.1. Balıkesir'de Bulunan Hastaneler	66
2.10.1.1. Gureba Hastanesi	66
2.10.1.2. Reşid Bey (Memleket) Hastanesi	67
2.11. Gelenekler	70
2.12. Mistisizm	71
2.13. Eğitim ve Öğretim	72
2.13.1. İdadi Mektebi	73
2.13.2. Dar'ül Muallimin	74
2.13.3. Medreseler	75
2.14. Dönem İçerisinde Basın	75
2.14.1. Karesi Gazetesi	76
2.14.2. Ses Gazetesi	77
2.15. Vakıflar	77
2.16. Karesi Hapishanesi	78

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA BALIKESİR'DE SOSYAL HAYAT

3.1. Balıkesir'de Cihad-ı Ekber'in İlanı	80
3.2. Doğal Afetler	81
3.2.1. Çekirge Sorunu	81
3.2.2. Yağmur ve Dolu	82
3.2.3. Yangın	83
3.3. Sağlık Hizmetleri	83

3.4. Balıkesir Harp Hastaneleri	85
3.5. Su Hizmetleri Kurumu	86
3.6. Çevre Kirliliği	87
3.7. Ziraî Faaliyetler	88
3.8. Zahirî Durumu	88
3.9. Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri	89
3.10. Dini Hayat	92
3.11. Kültürel Faaliyetler	96
3.11.1. Sinema ve Tiyatro	96
3.12. Bayramlar ve Zafer Şenlikleri	97
3.13. Dernekler	97
3.13.1. Donanma Cemiyeti	98
3.13.2. Okuma Yurdu	99
3.13.3. Çalışma Derneği	100
3.13.4. Müdafâ-yı Milliye Cemiyeti	101
3.13.5. Hilal-i Ahmer Cemiyeti	101
3.13.6. Osmanlı Güç ve Genç Cemiyetleri	102
3.13.6.1. Sultani Mektebi Güç Derneği	103
3.13.6.2. Genç Derneği Bünyesindeki Dinç ve Gürbüz Dernekleri	103
3.13.7. Tamim-i Musiki-i Osmani Cemiyeti	104
3.14. Sosyal Yardımlaşma Faaliyetleri	104
3.14.1. Himaye-i Fukara Cemiyeti	105
3.14.2. İtam-ı Fukara Cemiyeti	106
3.14.3. Şehit Çocukları Yararına Yapılan Faaliyetler	107
3.14.4. Orduya Yapılan Bağışlar	108
3.14.5. Tayyare İanesi	109
3.15. Tekalif-i Harbiye	110
3.16. Ahlakî Durum	110
3.17. Asker Ailelerine Tasaddi	112
3.18. Güvenlik ve Asayiş Durumu	113
3.18.1. Hapishanelerden Gerçekleşen Firar Olayları	117
3.18.2. Disiplin Yaptırımını Uygulanan Güvenlik Görevlileri	118
3.19. Ermenilerin Osmanlı Devleti Aleyhine Faaliyetleri	119
3.20. Ayvalık'ta Rumlara Uygulanan Tehcir	119
3.21. Ekonomik Durum	121
3.22. Yolsuzluklar	122
3.22.1. İhtikar	123
3.22.2. Un Fabrikası Sahiplerinin Müşterek Fiyat Düzenlemeleri	124
3.23. Yakınları Cepheye Gidenlerin Karşılaştıkları Ekonomik Sorunlar	125
3.23.1. Kadınlar ve Çocuklar	125
3.23.2. Erkekler	127
3.24. Asker Firarları	128
3.25. Şehitler	129
SONUÇ	130
KAYNAKÇA	134
EKLER	140

TABLO LİSTESİ

- 1- Ticaret ve Ziraat Nezareti verilerine göre 1913 yılının sanayi sayımı sonuçları.
- 2- Deyun-ı Umumiye İdaresi verilerine göre 1913-1919 yıllarına ait gerçek bütçe hesapları.
- 3- Karesi Bölgesinde 1313 ve 1314 doğumlu olup 4. Kolordu Askeralma Dairesi'nce Çanakkale Grubuna gönderilen erlerin sayısı.
- 4- 1914 yılında Karesi Livasının nüfus yapısı.
- 5- 20. yüzyılın başlarında Balıkesir'deki Rum ve Ermeni mektepleri (1321).

KISALTMALAR

Bakınız	Bkz.:
Adı geçen eser	a.g.e.
Adı geçen makale	a.g.m.
Adı geçen tebliğ	a.g.t.
Cilt	c.
Sayı	S.
Sayfa / Sayfalar	s. / ss.
Page	p.
Volume	Vol.
Basım yeri yok	y.y.
Basım tarihi yok	t.y.
Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler	v.d.
Editör	Ed.
Çeviren	Çev.
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
MV.	Meclis-i Vükela
DH.	Dahiliye Nezareti
İD.	İdari Kısım
EUM.	Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti
MH.	Muhasebe Kalemi Müdüriyeti
MEM.	Memurin Kalemi Müdüriyeti

EKLER LİSTESİ*

- 1- Bosna Hersek'in başkenti Sarajevo'da Birinci Dünya Savaşı'nı başlatan suikastın gerçekleştirildiği yer.
- 2- "Kara El" isimli gizli örgüt mensubu olup, Birinci Dünya Savaşı sürecindeki olayları başlatan suikastçı Gavrilo Princip'in yakalanma anı.
- 3- Şeyhülislam Ürgüplü Hayri Efendi tarafından hazırlanan cihad fetvasının, 14.11.1914 tarihinde Fatih Camii'nde Fetva Emni Ali Haydar Efendi tarafından okunması suretiyle Cihad-ı Ekber'in ilan edilmesi.
- 4- "Bütün Müslümanların Dini Mercii Şeyhülislam Efendi Hazretlerinin Cihad Hakkındaki Mübarek Fetvaları" başlığıyla yayımlanan 23.11.1914 tarihli Karesi Gazetesinin birinci sayfası.
- 5- Karesi Gazetesinin değişen logosuna bir örnek olarak 21.8.1916 tarihli nüshanın birinci sayfası.
- 6- 1913 yılında Karesi Livasındaki bir Polis noktasında nöbet devir teslimi.
- 7- Şu anda yıkılmış olan Hasan Basri Çantay'ın evinin 2004 yılı Aralık ayı itibariyle durumu.
- 8- Balya Madenlerinin bulunduğu yerde izabe (eritme) tesisi kalıntıları.
- 9- Osmanlı Balya Karaaydın Madeni Anonim Şirketine ait hisse senedi.
- 10- 29 Ocak 1898 tarihinde Balıkesir'de meydana gelen deprem sonrasında hazırlanan hasar tespit raporunda belirtilen sonuçlar.
- 11- 1920'li yıllarda Balıkesir**
- 12- Vilayet binası, Emniyet Şadırvanı.
- 13- Emniyet Müdürlüğü.
- 14- Balıkesir Çarşısı.
- 15- Sübyan Mektebi.

* Dördüncü, beşinci, yedinci ve sekizinci maddeler dışındaki ekler fotoğraftır.

** Dokuzuncu madde ve sonrasında sağ alt köşelerinde Balıkesir Belediyesinin logosu bulunan fotoğraflar Balıkesir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürü sayın Ramazan AYDIN'dan temin edilmiştir.

16- Sünnet olacak çocukların at üzerinde gezdirmeleri.

17- Memleket Hastanesi.

18- Gureba Hastanesi.

19- Sultani Mektebi / Erkek Muallim Mektebi.

GİRİŞ

Tarih boyunca uygarlıkların ve devletlerin gelişim çizgilerinde belirleyici bir rol oynayan savaşların siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel alanda insan varlığı üzerinde oluşturduğu yıkıcı etki; bilim, teknoloji ve askerlikteki ilerlemelere bağlı olarak sürekli artmıştır. Son derece kompleks sosyal bir fenomen olan savaş teorisinin analizi belirtilen faktörlerin birlikte incelenmesini gerektirmektedir. Fransız Devrimi'nin ardından uygulanmaya başlanan zorunlu askerlikle birlikte savaşların hedefleri genişlerken ordular da kitlesel bir nitelik kazanmıştır. 19. yüzyılda orduların asker sayısı genel nüfusun binde beşini, askeri harcamaların genel bütçe içerisindeki payı ise yaklaşık üçte biri bulmuş 20. yüzyılda ise gelişen teknolojiye bağlı olarak savaşlarda uğranan can ve mal kaybı tehlikeli bir yükselme eğilimi göstermiştir. Savaşı siyasetin başka araçlarla sürdürülmesi olarak değerlendiren anlayışın gelişmesi ile savaşlar ulusal politikaların uygulanmasının bir aracı olarak görülmüştür. Birinci Dünya Savaşı ise bütün toplum ve ekonominin harekete geçirilmesini gerektiren topyekün niteliğiyle savaş kuramlarında değişikliğe neden olmuş, savaşların uluslararası düzen ve toplumsal yapıyla ilişkisini gündeme getirmiştir.¹

Uzun bir süre dünya sisteminin en aktif aktörlerinden biri olan Osmanlı Devleti'nin son asrını oluşturan 19. yüzyılda, tüm dünyada da olduğu gibi sosyal hayatın her alanında köklü değişimler ve dönüşümler yaşanmıştır. Devlet ve toplum eksenli modernizm süreci Osmanlı Devleti için emperyal politikalara direnmenin bir çıkış noktasını oluşturması yanı sıra,² Batı ile geliştirilen ilişkinin sürekliliği ve kapalı bir toplum yapısına sahip olunmaması nedeniyle, gerçekleştirilen reformlar; her zaman

¹ The New Encyclopedia Britannica, 15th Edition, U.S.A., 2003, Vol. 29, p. 628.

² Davut Dursun, "Klasik/Geleneksel Sistemden Modern Sisteme Geçiş Çabaları", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, c. 14, s. 581.

kendi çıkarlarını ön planda tutan Avrupa'nın etkisi ya da isteğiyle değil, Avrupa'ya rağmen yapılmıştır.³

Osmanlı toplum dinamiklerinin, iç değişim ve ihtiyaçları etkisiyle ortaya çıkmış olan Tanzimat fermanıyla birlikte uygulamaya konulan yenilikler yeni ortaya çıkmış, adaptasyon fikirler olmayıp, düzenli bir süreklilik içinde gelişmekte olan 19. yüzyıl reformlarının çağdaş uzantılarıdır. Giderek şehirleşen ve sanayileşen Osmanlı toplumunda meydana gelen sosyal ve ekonomik değişmeler reformları etkileyen başlıca güç olmuştur.⁴

Fransız ihtilalinden sonraki Avrupa aydınlanması ve devrimci hareketleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun sekülerleşmesi ve modernleşmesi sürecinde de önemli bir rol oynamıştır. Bununla birlikte devletin ekonomik ve siyasi yetersizlik içinde olmasına rağmen, Osmanlı toplumunun özellikle sosyal ve kültürel yönden sahip olduğu dinamik yapı, modernleşme sürecini geliştiren bir unsur olmuştur. Yani, Osmanlı devlet mekanizması olarak çeşitli yönlerden Batı'ya bağımlıyken dahi, sadece değişimi talep eden pasif bir alıcı durumunda kalmamış, daha çok değişim sürecinin gerekliliğinin farkında olan ve bu yönde inisiyatif kullanan bir toplum biçimi ile desteklenmiştir.⁵

Karesi livası da aktif gelişim iradesinin gösterildiği önemli merkezlerden biri olarak ön plana çıkmış ve Birinci Dünya Savaşı'nın neden olduğu maddi ve manevi kayıpları toplumsal yaşamın bir realitesi olarak görerek, savaşın etkileri ile iç içe olan hayatın zorunluluklarını farklı alanlarda yerine getirmiştir. Modernizm sürecini başlatan ve devam ettiren belirleyici güç toplumsal bilinç ve ihtiyaçlar olduğu gibi, Karesi bağlamında savaş döneminin sosyal çerçevesini oluşturan ana etken de sosyal ihtiyaçlar olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nın topyekûn bir savaş olması özelliği diğer devletler gibi Osmanlı İmparatorluğu için de geçerli olmuş, bu nedenle Karesi livasında askerlik yaşı limitleri içindeki herkes savaşa iştirak ettirilmiştir. Bu kişilerin yapacağı işler ise geride

³ Bülent Özdemir, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Reformlarını Nasıl İncelemeliyiz?", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, c. 14, s. 576.

⁴ Özdemir, a.g.m., s. 579.

⁵ Bülent Özdemir, **Ottoman Reforms and Social Life**, The Isis Press, First Edition, İstanbul, 2003, p. 229-235.

kalanların üstüne düşmüştür. Livanın çok unsurlu bir yapıya sahip olması bu hassas dönemin başka bir özelliği olmuştur. Öte yandan savaş düşünülenin ötesinde uzun bir zaman dilimine yayılmış ancak, savaşın cephelerin gerisinde kalan sivil yerleşim birimlerine olan etkisi sınırlı kalmıştır. Bu nedenle savaşa iştirak etmeyen insanlar, savaş şartlarından dolayı olarak etkilenseler de, sürdürmek zorunda oldukları bir yaşam ve diğer insanlarla geliştirmek durumunda oldukları toplumsal etkileşim alanları devam ettirilmiştir. Livada yaşayan bütün insanların parçası olduğu sosyal hayat savaşa rağmen bütün boyutlarıyla sürmüştür. Din, kültür, eğitim, eğlence, suç, alışveriş, çalışma hayatı, çeşitli kazalar ve benzeri bir çok alan müşterek yaşamın ortak paydaları olmuştur. Belirtilen toplumsal ilişkilere bir ışık tutmak için birinci bölümde ülke genelindeki duruma dair yapılan tespitler incelenmiştir. İkinci bölümde, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Balıkesir'in sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapısı hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır. Savaş Yıllarında Balıkesir'de Sosyal Hayat başlığını taşıyan üçüncü bölüm ise tezimizin tezini oluşturmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI

Birinci Dünya Savaşı; Fransız İhtilali ve bir çeyrek yüzyıl süren ihtilal savaşlarının, sonraki yüzyıl içinde neden olduğu gelişmelerin devamı ve doğal bir sonucudur. Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı yeni fikir, anlayış, siyasal ve sosyal kurumlar devletleri olduğu kadar milletlerin davranış biçimlerini de etkilemiştir. Liberalizm uluslararası çerçevede çatışma alanları ortaya çıkarmış, gelişen milliyetçilik düşüncesi ise İtalyan milli birliğinin kuruluşu ve Alman İmparatorluğu'nun ortaya çıkışını sağlamıştır. Milliyetçilik hareketleri Avrupa'da dengelerin değişmesine de neden olmuştur.⁶

Avrupa'da gelişmekte olan kapitalizmin sürekli hammadde arayışı içinde olması ve ticari çıkarları, rekabetin dünya ölçeğine yayılmasına neden olmuş ve bu durum silahlanma yarışını da beraberinde getirmiştir.⁷ 20. yüzyıl içinde sanayileşme ile paralel olarak hızlanan sömürgecilik, diplomatik ilişkilerin alanını Avrupa'nın sınırları dışına çıkararak Afrika ve Uzakdoğu'ya yaymış, bloklaşan devletler arasında çatışma alanlarını arttırmıştır. Devletler arasındaki kompleks çıkar ilişkileri bir buhran halini alarak bir dünya savaşı ile sonuçlanmıştır.⁸

İnsanlık tarihine damgasını vuran ilk en büyük askeri çatışma olan bu savaş, çıkış sebeplerinin ve ana savaş bölgelerinin Avrupa'da bulunmasına rağmen, sömürgelerin karıştırılması ve taraflara yeni katılımların olmasıyla küresel bir boyut

⁶ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Onuncu Baskı, Ankara, 1994, s. 100.

⁷ Georges Langlois, Jean Boismenu, Luc Lefebvre, Partice Regimbald, **20. Yüzyıl Tarihi**, Nehir Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 2000, s. 52.

⁸ Armaoğlu, a.g.e., s. 100.

kazanmıştır. Yeni bir dünyanın habercisi olan savaş; siyaset, ekonomi, kültür ve ahlaki değerlerin derinden sorgulanmasına neden olmuştur.⁹

Bu gelişmelerden doğal olarak etkilenen Osmanlı Devleti ordu ve donanmasını ıslah etme girişimleri yanı sıra, iki bloka ayrılmış olan Avrupa’da ittifak arayışına girmiştir. Bu amaçla İngiltere, Bulgaristan ve Fransa ile görüşmeler yapıldıysa da olumlu sonuç alınmadığından Almanya ile ittifak yapılmıştır. Savaşın başlamasıyla İtilaf Devletleri Osmanlı İmparatorluğu’nun tarafsız kalmasını istemekle birlikte Osmanlı Devleti lehine hiçbir taahhüt altına girmek istememişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu da başlangıçta tarafsızlığını ilan etmekle birlikte, olayların gelişimi sonucunda savaşa girilmiştir.¹⁰

Osmanlı İmparatorluğu içine yuvarlandığı Avrupa savaşında bir yaşam savaşı vermiş ancak kaybetmiştir. Bu yenilgi toplumsal ve siyasal çöküşü coğrafya bağlamında da resmileştirmiş ve savaş öncesinin yeniden diriliş ümitleri yerini Mondros Mütarekesi sonrasında tamamen yok olma endişesine bırakmıştır.¹¹

“Hiçbir Türk’e hoşgörü göstermemek ısrarlı tutumumuzdur. Karşılıklı dostluk ve yakınlık kesinlikle yasaklanmıştır” diyen Amiral Calthorpe’un¹² görüşlerinde somutlaştığı gibi, İtilaf devletleri Türklerin kendilerini yönetme hakkından vazgeçtiklerine ve Batı uygarlığının İslam uygarlığından üstün olduğunu ispatladıklarına inanmışlardır.¹³

Mondros Ateşkes Anlaşması’nın yıkıcı askeri ve siyasi hükümlerinin yanı sıra, kamu işletmeleri ve yerel idarelerde Müslümanların yerlerine Hıristiyanlar getirilmeye başlanmıştır. Devlet okullarına sadece Hıristiyanların devam etmeleri kararlaştırılmış, yetimhanelerin yönetimi Hıristiyan misyonerlere verilmiştir. Amerikan Kızılhaçı

⁹ Langlois v.d., a.g.e., s. 50.

¹⁰ Armaoğlu, a.g.e., s. 109.

¹¹ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çev.: Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 9. Baskı, Ankara, 2004, s. 236.

¹² Sir Somerset Arthur Gouch Calthorpe (1864-1939): İtilaf devletleri adına Mondros mütarekesini imzalamış, işgal yıllarında İstanbul’da İngiliz yüksek komiseri olarak görev yapmıştır.

¹³ Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Çev.: Mehmet Harmancı, İkinci Cilt, e Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul, 2000, s. 394.

Ermeni ve diğer Hıristiyan yetim çocukları, Türk yetimlere tercih etmişlerdir.¹⁴ Ayrıca bu misyonerler, savaş sırasında tüm yakınlarını kaybetmiş olan binlerce Türk çocuğunun Hıristiyan olduklarını ileri sürerek, bu çocukların aksi kanıtlanmadıkça Ermeni ya da Rum olduğu genel kuralını getirmişlerdir. Oysa, tüm kayıtlar yok edildiği için çocukların kimliklerini tespit etmek mümkün değildi.¹⁵

1.1. Genel Görünüm

Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'nın başında 1.710.000 km² yüzölçümüne, çeşitli ırk, din ve dillerde yaklaşık 22 milyonluk bir nüfusa sahip olup, dört yıl süren savaş boyunca 2.850.000 kişi silah altına alınmış, Osmanlı Orduları Çanakkale, Galiçya, Doğu Anadolu, Kafkasya, Suriye, Irak, Gazze ve Yemen cephelerinde çarpışmıştır.¹⁶

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla, yüzyıllarca Türk egemenliği altında kalan ve günümüz haritalarında Avusturya, Macaristan, Hırvatistan, Slovenya, Bosna Hersek, Sırbistan, Arnavutluk, Yunanistan, Bulgaristan, Rusya, Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan, İran, Irak, Kuveyt, Suriye, Lübnan, İsrail, Ürdün, Suudi Arabistan, Yemen, Mısır, Libya, Tunus, Fas, Cezayir olarak adlandırılan topraklar üzerinde Osmanlı devleti hakimiyetini kaybedilmiştir.¹⁷

Osmanlı Yönetimi Balkan Savaşı sonrasında, 14 Mart 1914 tarihinde düzenlettirdiği nüfus istatistiklerine göre; 8.5 milyonu Türk olmak üzere Anadolu'nun toplam nüfusu 11 milyon, Trakya'nın nüfusu ise 630 bin kişidir.¹⁸

Mütareke sonrasında Yunanlılar, Ege Bölgesinde işgal ettikleri yerlere Yunanistan'dan 120.000 dolayında göçmen getirerek yerleştirmişler ve Yunan

¹⁴ Metin Ayışığı, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s. 175.

¹⁵ S. J. Shaw, E. K. Shaw, a.g.e., s. 394.

¹⁶ Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990, s. 18.

¹⁷ Müderrisoğlu, a.g.e., s. 18.

¹⁸ Müderrisoğlu, a.g.e., s. 19.

nüfusunun Ege bölgesinde artırılmasına çalışmışlardır.¹⁹

Birinci Dünya Savaşı'nın ilk on yedi ayında silah altına alınanların 2.523.000 kişi olduğu ve savaş sonuna kadar genel seferberlik toplamının 2.850.000 kişiye ulaştığı anlaşılmaktadır. Osmanlı Hükümeti savaş süresince ve savaş bitiminde kayıplarını açıklamaktan kaçınmakla birlikte sonraları şehit ve yaralı toplamının 470 bin olduğu belirtilmiş, esir ve kayıplar açıklanmamıştır. Daha sonra çeşitli kaynaklar ve resmi belgelerden yararlanılarak yapılan derlemeye göre; 352.000 şehit, 400.000 yaralı, 250.000 esir ve kaybolanlar olmak üzere kayıpların toplamı 975.000 kişi dolayındadır.²⁰

Savaş sırasında yaşanan kayıplar Türk toplum yapısının büyük ölçüde değişmesine neden olmuştur. 18-35 yaş arasındaki erkek nüfusunda büyük bir boşluk ortaya çıkmıştır. Çocuk ve ileri yaşlılar ile güçlerinden her alanda yararlanılamayan kadınların toplam nüfusa oranı artmış, toplumun üretici ve tüketici dinamikleri arasındaki denge bozulmuştur. Ülkenin en eğitimli kitlesi sayılan muvazzaf ve yedek subay kadrosu erimiştir.²¹

1.2. Savaş'ın Stratejisi

20. yüzyıl geçmişte kalan bir yüzyıl olmakla birlikte, aynı zamanda bugünün şekillendiği bir dönemdir. Yaşanılan günlerin kurgusunun, sorun, keder ve geleceğe dair ümitlerin kaynağında 20. yüzyıl bulunmaktadır. Genel olarak, 20. yüzyıl, geleneksel devletlerarası ilişkilerin biçim değiştirdiği, sömürgecilik sonrası çıkar çatışmalarının çok doğrudan ve pervasız ama aynı oranda maskeli olarak sürdürüldüğü bir süreçtir. Batı, elde ettiği konum ve üstünlüğü küresel egemenliğe dönüştürme hedefi doğrultusunda, hem kendisini hem de diğer ülkeleri yeni baştan biçimlendirmek için bilinçli ve uzun vadeli bir çaba içinde olmuş, tüm dünyayı kapsayan bir gelecek tasarlamış ve bunu dünya toplumlarına dayatmıştır. Bu çizginin bir sonucu olarak günümüzde Batı, kendi içindeki çelişki ve çekişmeleri büyük ölçüde sonuçlandırmış ve

¹⁹ Müderrisoğlu, a.g.e., s. 19.

²⁰ Müderrisoğlu, a.g.e., s. 24.

²¹ Müderrisoğlu, a.g.e., s. 25.

arayışlarını Batı dışı toplumları etkileyecek şekilde yönlendirmiştir. Sömürünün olmadığı bir dünyanın gerçekleşmesi iddiası Batı’da kendine yer bulmamaktadır.²²

Birinci Dünya Savaşı, Batı içi çekişmelerin aldığı en üst biçim olarak, 19. yüzyılı kapatıp 20. yüzyılı açmak suretiyle, Batı ve dünya tarihi için bir dönüm noktası olmuştur. İkinci Dünya Savaşı bir anlamda Birinci Dünya Savaşı’nın yinelenmesidir. Çelişki ve çatışma daha üst veya farklı bir düzeyde gerçekleşmemiştir.²³

Haçlı savaşları için dahi yapılmayan bir tanımlama ile, bu genel savaşa yakıştırılan adın Dünya Savaşı olması önemlidir. Dünya savaşı denilmesine rağmen bu bir Avrupa savaşıdır. Amerika ve Batı dışı sayılabilecek tek devlet olan Osmanlı İmparatorluğu’nun savaşa katılması, başlatıcı olarak değil, varolan iki Batı cephesinden biri içinde yer almak suretiyle olmuştur. Bu katılım, savaşın bir Batı ya da Avrupa savaşı olma özelliğini değiştirmemektedir.²⁴

Yayılmacılığın evrensel değerlerinin dünyaya egemen kılınması için savaşıldığı düşüncesinden hareket edildiğinde, “Dünya Savaşı” tanımlamasının anlam kazandığı ifade edilebilir. Savaşın amaç ve nedeni, dünyanın paylaşımındaki çekişmedir. Batının dünya egemenliğinde önderliği ele geçirme hırsı, savaşın boyutlarını belirlemiş, bu özelliğiyle de Dünya Savaşı adını almıştır.²⁵

Bu savaşta ana etken, elde edilmiş olan dünya egemenliğini yönetme ve paylaşımına son şeklini verme çatışmasıdır. Bu sırada Osmanlı İmparatorluğu bir yandan reformlarla uğraşırken, diğer yandan da enerji ve kaynaklarının büyük bir bölümünü tüketen dış bunalımlar ve iç isyanlarla karşı karşıya kalmıştır. 19. yüzyılın son yıllarında İmparatorluğu sarsan isyanların çoğu, uzun süredir beslenen milliyetçilik heveslerinin sonucu meydana gelmiştir. Bu sorun İmparatorluk içinde çözümlenebilecek bir yapıya sahip olmasına rağmen, Avrupa devletleri kendi etkinliklerini yaygınlaştırmak için milliyetçilik hareketlerini kışkırtmak suretiyle kullanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun daha fazla dayanamayacağını düşünen dost ve düşman milletler, zamanı gelince

²² Baykan Sezer, Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, **XX. Yüzyıl Türkiye Sosyolojisi 3**, Öncü Basım Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 92.

²³ Sezer, Eğribel, Özcan, a.g.e., s. 101.

²⁴ Sezer, Eğribel, Özcan, a.g.e., s. 101.

²⁵ Sezer, Eğribel, Özcan, a.g.e., s. 102.

ganimetin nasıl paylaşılacağı hesaplarına başladıkları gibi, Birinci Dünya Savaşı devam ederken de İtilaf Devletleri aralarında Osmanlı devletinin paylaşılmasına yönelik birçok gizli anlaşmalar yapmışlardır.²⁶ Bu bağlamda Doğu Sorunu, diğer ülkelerin Osmanlı İmparatorluğu'nun karşı karşıya bulunduğu sıkıntıları değerlendirmeleri ve bunun sonuçlarından kendilerinin nasıl yararlanacaklarının planlanması şeklinde ortaya çıkacaktır.²⁷

Napolyon savaşları (1792-1815) sırasında Fransızların Avrupa kıyılarını İngiliz ticaretine kapatması, İngiltere önderliğindeki dünya egemenlik sisteminin işlerliğini engellediğinden, bu durum Batı'da bir iç çelişki ve çatışma halini almıştır. İngiliz egemenlik sistemi dışında yeni bir ilişki ağının kurulması zorunluluğu geleneksel Doğu ve Asya'yı bir çekişme alanı olarak ortaya çıkarmıştır. İngiltere'nin C-C-C (Cairo-Capedown-Calcuta) ve Almanya'nın B-B-B (Berlin-Bosphoros-Bağdat) adıyla sloganlaştırılan siyasetleri bu çekişmeyi ortaya koymaktadır. İngiltere'ye karşı Fransız siyasi mirasını devralan Almanya, Hindistan ile bağlantı kurabilmek için Osmanlı Devleti ile ilişkilerini geliştirmek istemiş, Osmanlı Devleti de kendini devre dışı bırakan İngiliz siyasetine karşı Almanya'ya ilgi duymuştur. Bu ilgi Birinci Dünya Savaşı'nda askeri ve siyasi olarak en üst düzeye ulaşmıştır.²⁸

Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli sonuçları, savaşa katılım ve katkıları marjinal kabul edilen ve karşı cephelerde yer alan Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya'da ortaya çıkmıştır. Her iki ülke de savaş sonrasında belli yönlerden benzerlikler gösteren büyük bir değişim içine girmiştir. Osmanlı Devleti'nin başlıca tarafı olmayıp, katıldığı son Avrupa savaşı olan Birinci Dünya Savaşı, Anadolu Türk toplum ve siyasi yaşamında da derin izler bırakmıştır.²⁹

Türk tarihinde bir dönüm noktası olan Birinci Dünya Savaşı sonunda yıkılan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Çarlık Rusyası yanı sıra, Batıyı uzun yıllar

²⁶ Zeki Çevik, **Milli Mücadele'de "Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na" Geçiş**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002, s. 47.

²⁷ S. J. Shaw, E. K. Shaw, a.g.e., s. 172.

²⁸ Sezer, Eğribel, Özcan, a.g.e., s. 105.

²⁹ Sezer, Eğribel, Özcan, a.g.e., s. 106.

oyalayan “Doğu Sorunu”nun eksenini oluşturan Osmanlı İmparatorluğu tarihe karışmıştır.³⁰

1917 ihtilali tüm İttifak devletleri için bir umut ışığı yakmış, Bolşeviklerin başa geçer geçmez Rusya arşivlerindeki, savaşın amaçlarıyla ilgili gizli belgeleri açıklamaları (Kasım-Aralık 1917) İtilaf devletlerini güç duruma düşürmüştür. Bu belgeler dünya ülkelerinin paylaşılmasıyla, özellikle Osmanlı İmparatorluğu’nun bölünmesiyle ilgili olup, gizli anlaşmalarla öncelikle Asya ülkeleri hedef alınmıştır. Asya içlerinde yeni Rus ilerlemesi ve Hindistan’da İngiliz egemenliği dışında, Asya’nın geride kalan büyük uygarlık merkezleri, Batı’nın bütün yayılcılığına karşılık bağımsızlıklarını koruyabilmişlerdir. Savaşta asıl hedef, Batı’nın yayılcılığı sonucu elde ettiği üstünlüğü dünya egemenliğine dönüştürmek istemesidir.³¹ Lloyd George³² bu açıklamanın etkisini azaltmak için İngiltere’nin gerçekte “Osmanlı Devletini vatanından yoksun etmek amacını gütmeyeceğini söylemiştir.³³

ABD Başkanı Wilson’ın³⁴ 1918’de ortaya koyduğu 14 madde, gizli anlaşmaların yayınlanmasının önemini ve uyandıracığı tepkiyi sınırlandırıp denetlemeyi amaçlamıştır. Wilson ilkeleri ile bir yandan gizli diplomasiye son verildiği belirtilirken diğer yandan self determinasyon ve milliyetler ilkesiyle Sovyetlere karşılık verilmiştir. Bu durum Troçki’nin açıklamalarının Batı’da uyandırdığı kaygının ölçüsünü göstermektedir.³⁵

Wilson ilkeleri, savaşla ilgili anlaşmalarda taraf olanlarla ilgili değil, anlaşmalara konu olan ülkelerle ilgili endişeleri gündeme getirmekte olup, öncelikle bu ülke halklarını yatıştırmaya yöneliktir. Gizli olanlar da dahil olmak üzere her türlü devletlerarası anlaşmanın uygulanmayacağı, yeni düzenlemelerde halkların etnik yapılarına saygı gösterileceği anlayışına uygun olarak, çeşitli bölgelerin etnik yapısıyla ilgili yapılan sayımlar ve saptanan rakamların yetersizliği nedeniyle, sözde soykırım

³⁰ Sezer, Eğribel, Özcan, a.g.e., s. 108.

³¹ Sezer, Eğribel, Özcan, a.g.e., s. 121.

³² David Lloyd George (1863-1945); 1916-1922 yılları arasında İngiltere Başbakanlığı yapmıştır.

³³ S. J. Shaw, E. K. Shaw, a.g.e., s. 389.

³⁴ Thomas Woodrow Wilson (1856-1924); ABD’nin 28. başkanı (1913-1921).

³⁵ Sezer, Eğribel, Özcan, a.g.e., s. 121.

savları destek bulmuş ve sınırlara galiplerin istediği biçimi verme çabaları örtülmüştür.³⁶

Batı Birinci Dünya Savaşı'na tüm güçleriyle katıldığından, büyük bir insan ve zenginlik kaybına uğramasına karşılık, hiçbir sorun çözülmediği gibi önemli herhangi bir sonuç da alınmış değildir. Yaşananlar sorunları çözmenin ötesinde düşmanlıkları arttırmıştır.³⁷ Fransa ve İtalya, İngiltere'nin yanında savaşa girip çıkmakla birlikte belediklerini elde edememenin kırıgınlığını yaşamışlardır. Bir bakıma bu savaştan galip çıkan tek devlet İngiltere olmuştur.³⁸

İngiltere'nin savaştan başarıyla çıkması dünya egemenliğindeki yerini mevcut dengeler içinde sürdürmesini sağlamıştır. Fakat, bu dengenin yol açtığı hoşnutsuzluklar savaşın çıkmasına neden olduğundan, savaşın sonuçlanması sorunların ortadan kalktığı anlamını taşımamaktadır. Belli ölçüde Batı'nın elindeki olanaklar tükendiği, çok büyük insan kaybına neden olduğu için savaş son bulmuş, savaşın bitmesiyle savaşa neden olan sebepler ortadan kalkmamıştır. Aynı zamanda bir dünya gücü olarak Amerika Birleşik Devletleri ortaya çıkmış ve bir çok yönden üstünlüğü İngiltere'den devralmıştır.³⁹ Örneğin, dünya finans piyasalarının merkezi Londra'dan New York'a geçmiştir.

Daha önemlisi ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşı kaybetmesi ve işgalin başlaması üzerine, içinde bulunulan son derece olumsuz koşullara rağmen Türk toplumunun hükümet yokluğunda kendini yönetmek ve savunmak için örgütlenmesi yeteneği tezahür etmiştir.⁴⁰

1.3. Doğu Sorunu

Edward Said "Doğu Sorunu'nun ortaya çıkışını fikri planda Oryantalizm doktrinine bağlamaktadır. Hıristiyan Batı'da, Oryantalizm'in resmi varlığının 1312

³⁶ Sezer, Eğribel, Özcan, a.g.e., s. 134.

³⁷ Bülent Özdemir, "Misyonerlik ve Protestan İslam Algısı", <http://tarihcigozuyle.blogspot.com>.

³⁸ Sezer, Ertan, Özcan, a.g.e., s. 140.

³⁹ Sezer, Eğribel, Özcan, a.g.e., s. 147.

⁴⁰ S. J. Shaw, E. K. Shaw, a.g.e., s. 405.

yılında, Viyana Kilise Konseyi'nin Paris, Oxford, Bolonya, Avinyon ve Salamanka'da, Arapça, Yunanca, İbranice ve Süryanice hakkındaki bir dizi kürsü kurulmasına ilişkin kararı ile ortaya çıktığı kabul edilir. Batı'nın teknolojik, siyasi ve kültürel üstünlüğünü ön plana çıkararak, Doğu ile Batı'yı birleştirmek görevini üstlenen Oryantalizm, Doğu'nun Batı'dan daha zayıf olduğu teziyle Doğu'ya tahakkümü öngören, Doğu'nun farkını onun zayıflığından ibaret bulan siyasi bir doktrindir.⁴¹

Oryantalizm, Doğu ile varılmış olan bir tür uzlaşmadır. Doğu sadece Avrupa'ya bitişik coğrafi bir bölge olmayıp, ayrıca Avrupa'nın en büyük, en zengin ve en eski sömürgelerinin bulunduğu yerdir. Ayrıca, Doğu, Batı'nın "karşıt imgesi" olarak onun kendi varlığının oluşumuna da yardımcı olmuştur.⁴²

Siyaset ile Oryantalizm arasındaki yakınlık, ya da Oryantalizmin Doğu hakkındaki hükümlerinin siyaset alanında kullanılması ise, son derece önemli ve hassas bir realitedir.⁴³

Osmanlı elit sınıfının, Avrupa teknoloji ve uygulamalarının benimsenmesi yoluyla devleti güçlendirme amaçlı çabalarına rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'nun süregelen askeri ve siyasi güçsüzlüğünün, birbiriyle rekabet içinde bulunan Avrupa devletlerinin doldurmaya çalışacakları bir iktidar boşluğu oluşturacağı ve bu durumun Avrupa'nın istikrarı için bir tehdit unsuru olacağı fikri, Avrupa diplomatik çevrelerinde 1822 yılındaki Verona Kongresinden itibaren "Doğu Sorunu" olarak adlandırılmıştır.⁴⁴

Doğu ve Batı tarih boyunca iki önemli ve birbirine karşıt güç olmuşlar, ilişkileri, çatışmaları ve bu çatışmalarda ortaya çıkan dengeler dünya tarihine yön vermiştir. Bir insanlık ve Hıristiyanlık meselesi gibi göstermek suretiyle kendi dışında kalan uygarlıkların zenginliklerine el koyarak açmazlarına çözüm arayan Batı, kendi varlığına temel hazırlayan Doğu'ya yönelik stratejisini güncelleyerek halen sürdürmektedir. Doğu

⁴¹ Edward Said, **Oryantalizm**, Çev.: Selahaddin Ayaz, Pınar Yayınları, İkinci Basım, İstanbul, 1989, s. 85, 324, 385.

⁴² Said, a.g.e., s. 14.

⁴³ Said, a.g.e., s. 162.

⁴⁴ Eric Jan Zürcher, **Savaş, Devrim ve Uluslaşma: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi 1908-1928**, 1. Baskı, İstanbul, 2005, s. 64.

Sorunu'nun temel felsefesi, Batı'nın kendini ve çıkarlarını tanımlaması için bir "diğer" ya da "öteki" arayışının yansıması olarak belirmektedir.⁴⁵

Tarihteki dünya egemenliği örneklerinden hiçbirinde karşı tarafın belli bir modele göre biçim kazanması istenmezken, ilk kez 19. yüzyılda Doğu ülkeleri Batılılaşmaya zorlanmıştır. Roma Mısır'ın geleneksel yapısını kendi modeline göre değiştirmeye zorlamadığı gibi, Osmanlı Devletinin yönetimi altına aldığı Batı Hıristiyan halkları üzerindeki hoşgörüsü bilinmektedir. İngiltere'nin Hindistan'da yaptığı ise biri yıkıcı, diğeri kurucu olmak üzere iki taraflı olmuştur. Bir yandan Asya toplumunun yapıtaşları imha edilirken, diğeri yandan Asya'da Batı toplumunun maddi temelleri tesis edilmiştir.⁴⁶

Batı'nın, geleneksel Doğu'ya kendi ilişkilerini dayatmasının nedeni Doğu'nun Batı ile bütünleşmesi arzusu değil, Doğunun Batı egemenliğine kaynaklık eden ilişkilere uyum sağlamak zorunda bırakılmak istenmesidir. Batıya dünya egemenliğini kazandıran bu yöntem, çağımızı belirleyen ilişkiler olarak Doğu toplumlarına kabul ettirilmiştir. Batı dünya egemenlik ilişkileri çerçevesinde elde etmiş olduğu güç ve konumla kendi açıklamalarını geçerli hale getirmeye çalışmıştır. Özellikle İngiltere'nin Doğu'daki kalıcı mevcudiyetinin gayesi de onları eğitmek değil şahsiyetini biçimlendirmek olmuştur.⁴⁷

Batılılaşmak, çağdaşlaşmak, endüstrileşmek adına Doğu'nun kendi kimlik ve kişiliğinden uzaklaştırılmaya çalışılmasıyla yalnızca direnci değil, tüm yaratıcı gücü de yıpratılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun karşısında ve hatta yanında yer alan tarafların her biri Doğu Sorunu'nu kendi amaçlarına uygun bir şekilde çözümlenmeye çalışmıştır.⁴⁸

Örtülü Oryantalist doktrin ile açık oryantalist tecrübe Birinci Dünya Savaşı sonunda Anadolu'nun İngiliz ve Fransızlar tarafından paylaşılma planlarında belirgin bir şekilde buluşmuşlardır. Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında, gizli diplomasi ile Yakındoğu, nüfuz bölgelerine bölünmeye çalışılmıştır. Anadolu'nun yayılmacı

⁴⁵ Alpay Kabacalı, **Talat Paşa'nın Anıları**, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1994, s. 15.

⁴⁶ Said, a.g.e., s. 253.

⁴⁷ Said, a.g.e., s. 335.

⁴⁸ Kabacalı, a.g.e., s. 17.

arzulara hedef olması nedeniyle; 1914 yılında Paris'te bu amaçla büyük bir basın kampanyası başlatılmış, İngiltere'de çok sayıda heyet Doğu'nun nasıl paylaşılacağı hususunda tavsiye kararları hazırlamıştır.⁴⁹ Almanların Bağdat demiryolu ile Yakındoğu'yu kendi nüfuz alanları haline dönüştürmek istemeleri ve Kerkük-Musul petrol bölgesinin önem kazanması gibi nedenler, emperyalist güçler arasında Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili çatışmayı daha da belirginleştirmiştir.⁵⁰

Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde dünya topraklarının %85'inin Avrupa'nın sömürgesi durumunda olması, çağdaş oryantalizmin hem emperyalizm hem de sömürgeciliğin bir cephesini teşkil ettiğini göstermektedir.⁵¹

Carl Heinrich Becker⁵² 22 Eylül 1914 tarihinde Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili izlemesi gereken siyaseti; Almanya'nın coğrafi konumu itibarıyla toprak kazanmaya dönük bir doğu politikası olamayacağından dolayı, sanayi ürünlerine Osmanlı Devletinde bir pazar oluşturma gayreti içinde olması gerektiğinden, hedeflediği ekonomik yayılmayı ve bunu destekleyen kültürel nüfuzu sadece Türk hükümetinin oluruyla gerçekleştirebileceği gerekçesiyle, Alman İmparatorluğu'nun sadece Osmanlı Devletinin ayakta kalmasıyla değil, aynı zamanda güçlenmesiyle de ilgilenmesinin zaruri olduğu şeklinde açıklamıştır.⁵³

1.4. Savaş Öncesinde Osmanlı Devleti'nin Durumu

1.4.1. Yüzölçümü ve Nüfusu

Birbirini takip eden Trablusgarp ve Balkan savaşlarında yenilen Osmanlı Devleti çok sayıda zayıf vermiş, sınırları içerisinde yer alan toprakların birçoğunu kaybetmiştir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde yaklaşık 1.700.000 km² dolayında bir

⁴⁹ Said, a.g.e., s. 348, 351.

⁵⁰ Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul, 1994, s. 96.

⁵¹ Said, a.g.e., s. 203.

⁵² Carl Heinrich Becker (1876-1933): Alman Oryantalist, İslam Tarihçisi ve Kültür Bakanı.

⁵³ Mustafa Gencer, *Jöntürk Modernizmi ve Alman Ruhü*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2003, s. 112.

alana hükmeden devlet savaş koşulları içerisinde bulunduğundan, ülke nüfusunun miktarının tam olarak saptanmasında çeşitli zorluklar yaşanmıştır.⁵⁴

Osmanlı Hükümeti tarafından 29 Mayıs 1902 tarihinde hazırlanmış olan Sicil Nüfus Nizamnamesi gereği 1903 yılında başlanan ülke genelindeki son nüfus sayımı çalışmaları 1906 yılında tamamlanmıştır. Bu sayımdan sonra kaza nüfus memurları üç ayda bir meydana gelen doğum, ölüm, gelen ve gidenleri göz önünde bulundurarak tablolar hazırlamışlar, Nüfus İdare-i Umumiyesi'ne göndermişlerdir. Böylece yapılan sayımın sonuçlarına eklenerek, her yıla mahsus nüfus istatistikleri hazırlanmış, 1914 yılına kadar düzenli olarak tutulmuştur.⁵⁵ Irak, Arabistan ve Cebeli Lübnan'ın dahil edilmediği sayımın sonucu 18.530.017 çıkmış, dahil edilmeyen yerlerin nüfusunun da eklenmesiyle yaklaşık 23.624.017 kişiyi bulmuştur.⁵⁶

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı kuvvetlerinin cephede verdiği şehit sayısının 400.000; hasta, kaçak, kayıp asker sayısının ise 1.600.000 civarında olduğu sanılmaktadır. Öte yandan, savaş yıllarında sivil nüfus arasında beslenme, sağlık koşullarındaki bozulmalar, işgal ve etnik çatışma alanlarındaki karışıklıklar nedeniyle ölüm oranları artarken, erkek nüfusun önemli bir kısmının askerde olmasından ötürü doğum oranlarındaki düşüşün Türk ve Müslüman nüfusu azaltıcı etkisi olmuştur.⁵⁷

Nüfus azalmasının önemli bir bölümü, etnik yapıdaki değişimle de ilişkilidir. 1914 yılında, Kars ve Artvin illeri dışında kalan yerlerde yaşayan 15.9 milyon insanın %80'i Müslüman olup, geri kalan gayrimüslimler arasındaki 1.7 milyon Rum toplam nüfusun %11'ini, 1.2 milyon Ermeni de %8'ini oluşturmuştur. Yahudiler, Suryaniler, Nasturiler, Yezidiler, Nusayriler gibi diğer yerli gayrimüslim topluluklar da kalan yüzdeler dilim içerisinde idi.⁵⁸

Bazı yabancı kaynaklar, Osmanlı Devleti'nin 1914 yılı nüfusunun 20-22 milyon civarında olduğunu, 14 milyon Türk, 6 milyon Arap olmak üzere 20 milyon Müslüman

⁵⁴ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik**, X ncu Cilt, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s.13.

⁵⁵ Nahide Şimşir, "XIX. Yüzyılda Balat Nahiyesinin İdari ve Demografik Özellikleri", **Alaçam Dağları ve Dursunbey I. Ulusal Sempozyumu**, Dursunbey-Balıkesir, 2002, s. 76.

⁵⁶ TSK Tarihi, Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik, s. 14.

⁵⁷ Tezel, a.g.e., s. 98.

⁵⁸ Tezel, a.g.e., s. 98.

bulduğunu belirleyerek, geri kalan kısmı da Hıristiyanların oluşturduğunu söylemektedirler. Azınlıklardan iki milyon kadarı Ermeni, bir milyonu Rum ve bir milyon kadarı da diğer Hıristiyan unsurlar ve Yahudi olarak görünmektedir. Türkler Trakya ve Anadolu'da, Araplar Irak, Suriye ve Arabistan Yarımadası'nda çoğunluğu oluşturmakta olup, Ermeniler Doğu Anadolu, İstanbul ve Adana'da; Rumlar İstanbul, Ege kıyısı ve Trabzon illerinde; Yahudiler ise İstanbul ve diğer büyük şehirlerde yoğun olmak üzere dağılmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında ülkedeki kültürel, toplumsal ve iktisadi hayat, farklı etnik ve dini öğelerin bir arada yaşadığı bir ortamda sürmüştür.⁵⁹

1.4.2. Sanayi ve Ticaret

19. yy.da Avrupa'da hızla genişleyen sanayi kapitalizminin yıkıcı boyutları ve Türk pazarına akan ucuz mamul eşya seli, Osmanlı Devleti'nin pamuk ve ipek imalatını etkileyerek, dokuma eşyası en önemli ithalat maddesi olmuş, yüzyılın ikinci yarısında ise ülke tamamen bir ham madde ihracatçısı ve mamul madde ithalatçısı haline gelmiştir. Batılılaşma sürecinin sonucu olarak değişen giysi ve ev eşyası talebi ile kapitülasyonların Türk mali politikasına getirdiği kısıtlamalar bu durumun meydana gelmesine yardımcı etkenler olmasına rağmen temel neden, modern olmayan ve zayıf bir ekonominin, modern kapitalist sanayi karşısında direnememesidir.⁶⁰

Birinci Dünya Savaşına kadar Osmanlı dış ticaretindeki en büyük yeri İngiltere işgal etmiş, Osmanlı İmparatorluğu da 1850'li yıllarda bir ara İngiltere'nin toplam dış ticaretinde üçüncü sıraya yükselmiştir. Fransa ve Avusturya'nın Osmanlı dış ticaretindeki payları da önemliydi. 19 yüzyıl sonlarına doğru ise Almanya ve İtalya ön sıralara geçmeye başlamıştır.⁶¹

Etkili bir sanayileşme ve koruma politikası bulunmamasına karşın, belli merkezlerdeki kent nüfusunun büyümesi ve kaba işlem gerektiren tarım ürünleri

⁵⁹ TSK Tarihi, Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik, s. 14.

⁶⁰ Lewis, a.g.e., s. 451.

⁶¹ Tezel, a.g.e., s. 67.

ihracatının artması bazı imalat sanayi dallarının kurulmasına imkan sağlamakla birlikte yabancı sermaye işletmeleri bunların arasında da önemli bir yer elde etmiştir.⁶²

Sanayileşen Batı ülkelerinin kendilerine sağlanan gümrük kolaylıklarıyla Osmanlı tezgah sanayini kesin iflasa sürüklemelerinden sonra, modern sanayi kurma çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 19. yüzyıl sonlarında hala bazı dallarda küçük zanaatın ve evlerde parça başına üretim yöntemi egemendir. Bunların dışında büyük ölçüde el emeğine dayanan dericilik gibi manifaktür ve gıda maddeleri üretimiyle (örneğin sadece İzmir’de 69 tane hidrolik güçle çalışan değirmen vardı.) Osmanlı sanayinin temel görünümü tamamlanmaktadır. İmparatorluk Birinci Dünya Savaşı’na girdiğinde inorganik enerjiyle çalışan fabrika toplamı 10 civarında, inorganik enerjiye dayanmadığı halde belirli sayıda işçi çalıştıran fabrika sayısı 20 civarında idi. Temel sanayi kurulamamış ve dokuma dalı dahi ülke ihtiyaçları için yeterli üretim kapasitesine ulaşamamıştı. Osmanlı sanayi ülkenin tarım ve maden zenginliklerini değerlendirmekten çok uzaktı. Sanayileşemeyen fakir bir toplum yapısında, gereksinimler de sanayi ürünlerinin bol miktarda tüketilmesine yönelik değildi. 1911-1913 yıllarında İmparatorluğun ihracat kalemleri; gıda %33-35, hammadde %56-58 olmak üzere toplam %89-93, yarı mamul ürünler ve manifaktür, % 2-3, dokuma (halı-yünlü vs.) % 6-7 oranlarında gerçekleşmiştir.⁶³

1914 yılı başında, nominal değeri 157 milyon sterlin olan Osmanlı dış borç tahvillerinin %48’i Fransız, %19’u Alman ve %13’ü İngilizlerin elindeydi. Yabancıların Osmanlı ekonomisinin çeşitli sektörlerine yapmış oldukları doğrudan yatırımların aynı tarihteki tutarı da 74 milyon sterlin kadardı. Bunun %63’ü demiryolları, %9’u limanlar ve liman şehirlerindeki belediye hizmetleri, %12’si bankacılık sektöründeydi. 74 milyon sterlinin %50’si Fransız, %28’i Alman ve %15’i İngilizlere aitti. Rusların ve Avusturyalıların da Osmanlı İmparatorluğu’nda önemli iktisadi çıkarları ve çıkar beklentileri vardı.⁶⁴

⁶² Tezel, a.g.e., s. 88.

⁶³ İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2003, s. 48.

⁶⁴ Tezel, a.g.e., s. 95.

Tablo: 1 Ticaret ve Ziraat Nezareti Verilerine Göre 1913 Yılı'nın Sanayi Sayımı Sonuçları

İmalat Sanayi Alt Kesimleri	Kuruluş Sayısı	İstihdam 1000 kişi	% Dağılım	Kuruluş Başına Ortalama Kişi
Tekstil-Elbise	61	7.8	46	132
Gıda-Tütün	71	4.3	25	63
Kağıt-Matbaacılık	51	1.9	11	42
Çimento-Tuğla-Toprak Ürünleri	16	1.0	6	70
Deri İşleme ve Ürünleri	11	0.9	6	85
Ağaç İşleme ve Ürünleri	19	0.7	4	37
Kimya	10	0.4	2	42
Toplam	239	17.0	100	75

Kaynak: Yahya Sezai Tezel, "Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)", s. 105.

Ülkenin toplam üretimi içinde sanayi ürünleri payının düşüklüğü, ihracata ve tüketime de yansımıştır. Aynı yıllarda ithalatta da sanayi için gerekli kalemlerden çok, manifaktür ürünleri %56-60, gıda maddeleri %32-38 payla başta gelmiştir. Zanaat dallarının gereksinimini karşılayacak ham madde ve sanayi gereçleri ise toplam ithalatın %6-10 civarında kalmıştır. Ülkedeki ticaret sermayesi yeni yatırımlara girecek kadar güçlü olmayıp sadece aracı nitelikte idi. 19. yüzyıldan itibaren ticaret sermayesi ve çiftlik sermayesi giderek güçlenmekle birlikte, tarım ve ticarete köklü atılımlar yapacak düzeye ulaşamadılar. Gerek gayrimüslimler, gerekse Müslümanlar arasında sermayesini büyütebilen tüccar ailelerin sayısı da çok fazla değildi.⁶⁵

Daha çok şehirlerde yaşamakta olan Rumlar ve Ermeniler tarım dışı sektörlerde çalışmakta olup, yerli gayrimüslimler Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ve iç ticaretinde çoğunlukla madencilik ve sanayi sektörlerinde pay sahibiydi. 1912 yılında İmparatorlukta iç ticaretle uğraşılan 18.000 kadar işyerinin %15'i Türklere, %49'u Rumlara, %23'ü Ermenilere ve %19'u Levantenler, diğer gayrimüslimler ve Türkler dışındaki Müslümanlara aitti. Artizanal⁶⁶ dükkanlar da içinde olmak üzere 6.500 kadar imalat işyerinin %12'si Türklerin, %49'u Rumların, %30'u Ermenilerin, %10'u diğerlerininindi. Doktor, mühendis, muhasebeci gibi 5.300 kadar serbest meslek sahibinin

⁶⁵ Ortaylı, a.g.e., s. 49.

⁶⁶ El emeği.

%14'ü Türk, %44'ü Rum, %22'si Ermeniydi. İstanbul, İzmir ve Trabzon gibi nüfuslarında önemli oranda gayrimüslimlerin olduğu kentlerde, Türklerin ticaret ve serbest mesleklerdeki payı daha da azdı. Örneğin 1910'lu yıllarda İzmir'de azınlıklardan 88, Türklerden ise yalnız 7 doktor vardı. 43 eczacının hiçbiri Türk değildi.⁶⁷

1.4.3. Tarım

Osmanlı İmparatorluğu bir tarım ülkesi olmasına rağmen tarım gelirleri son derece düşük olup, İstanbul gibi büyük şehirler çoğunlukla ithal buğdayla beslenmiştir. 1900 yılında bütün tarım ürünleri ihracatının üretime oranı %9.8 iken, 1913-14'te bu oran ancak %11.3'e çıkmıştır. Örgütlenme ve teknolojik açıdan Çukurova, Makedonya ve Ege'de tarımda kısmen kapitalistleşme göze çarpıyorsa da; İmparatorluğun tarımsal üretimi ortakçılık veya küçük toprak mülkiyetine dayandığından, ilkel aletlerle kurak topraklar işlenmeye çalışılmıştır. Belirli bölgelerde başlatılan monokültürel tarıma geçiş (Ege, Çukurova, Batı Suriye) arazinin uygun olduğu başka bölgelerde demiryolu ağının sınırlılığı ve yetersizliğinden dolayı yaygınlık kazanamamıştır.⁶⁸

Savaş ve kötü üretim koşullarına rağmen Osmanlı Devleti'nin, 1918 yılı üretimi, ordu ve halkı beslemeye yeterli düzeydeydi. Hatta, 1918 yılı sonbaharında, 1917 ve 1916 yıllarının ürünü dahi depolarda muhafaza edilmekteydi. Buna rağmen, devlet örgütünün düzensiz işletilmesi yanı sıra, ulaşım ve nakliye araçlarındaki imkansızlıklar Silahlı Kuvvetlerde ve büyük şehirlerde iâşe krizinin yaşanmasına neden olmuştur.⁶⁹

1.4.4. Ekonomi ve İnsan Gücü

Son olarak Temmuz 1915 tarihinde çıkarılan, üzerine altın ile ödeneceği ve tedavülden kaldırılacağı tarih yazılmış olan kağıt paralar, Birinci Dünya Savaşı yıllarının Kırım savaşıdan beri devam eden enflasyonist baskısı ve uzayan savaşın

⁶⁷ Tezel, a.g.e., s. 98.

⁶⁸ Ortaylı, a.g.e., s. 47.

⁶⁹ Akdes Nimet Kurat, **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1966, s. 55.

ekonomideki mal darlığını artırması sonucunda ortaya çıkan aşırı fiyat artışları karşısında hızla değer kaybetmiştir. Kağıt para gerçek değişim değerini muhafaza edememiş, Türk lirasının İstanbul'daki değer kaybı tarafsız ülkelerdeki değer kaybından iki kat daha fazla olmuştur. Savaşın sonlarına doğru zafer kazanılacağına olan inancın kaybolması da bu durumu pekiştirmiştir. Temmuz 1915'te 1 Osmanlı Lirası ile satın alınabilen bir mal, savaşın üçüncü yılında 5.50, Mondros mütarekesi imzalandığında ise 4.48 Osmanlı Lirası ile alınabilmiştir.⁷⁰

Birinci Dünya Savaşı öncesinde milli gelirden kişi payına düşen pay İstanbul ve çevresinde 2085 kuruş; Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinde 1180 kuruş, İç ve Doğu Anadolu'da 771 kuruş olduğu yapılan tetkiklere göre tahmin edilmektedir.⁷¹

Barış zamanında dahi yetersiz olan ve düzensiz işleyen maliye, savaş esnasında daha da kötüleşmiştir. Savaş için gerekli maddi kaynağın bir kısmının Almanya'dan alınması, savaş malzemelerinin Balkanlar üzerinden gelen yolun açılmasıyla birlikte daha rahat temin edilmesi, yiyecek maddeleri ve giyim eşyası için gerekli olan ham maddelerin ülke içinde mevcut olmasına rağmen, cephelerde bulunan askerlerin beslenme ve giyinme ihtiyaçları yeterince karşılanamamış, subayların maaşları düzenli olarak verilememiştir.⁷²

Savaş öncesinde ise yaşanan kötü ekonomik durumdan yararlanan güçlü yabancı bankalar Osmanlı İmparatorluğu'nu adeta istila etmişti. Devletin emisyon bankası olan Bank-ı Osmanî-i Şahane⁷³ dahi Fransız-İngiliz sermayeli bir banka idi. 1888 yılında Avusturya-Fransız sermayeli Selanik Bankası, 1906'da Deutsche-Orient Bank faaliyete geçmiş, ayrıca İtalya, Hollanda, Avusturya bankalarının şubeleri ülkenin her yanına yayılmıştı. Tanzimat'tan beri kronik bir durum alan dış ticaret açığından dolayı en hayati yatırımlar bile yabancı sermayeyi beklemekteydi.⁷⁴

⁷⁰ Ahmed Emin, **Turkey in the World War: Economic and Social History of the World War**, New Haven: Yale University Press, London: Humprey Milford: Oxford University Press, 1930, s. 145.

⁷¹ Müderrisoğlu, a.g.e., s. 93.

⁷² Kurat, a.g.e., s. 50.

⁷³ 1856 yılında İngiliz sermayesiyle kurulmuş olan Ottoman Bank'ın İngiliz ortakları, şirkete yeni katılan Fransız ortaklar ve Osmanlı makamları tarafından imzalanan sözleşme üzerine Bank-ı Osmanî-i Şahane, Ottoman Bank'ın mirasını devralarak, 1 Haziran 1863 tarihinden itibaren yeni kimliğiyle hizmet vermeye başlamıştır. (www.obarsiv.com/ob-tarih.html)

⁷⁴ Ortaylı, a.g.e., s. 47.

Devlet gelirlerinin önemli bir kısmının Düyunu Umumiye ve Tütün Rejisi İdareleri gibi yabancı kökenli kuruluşların elinde bulunması ve devlete kalan gelirlerin fiyat artışlarına paralel olarak artacak nitelikteki gelir kaynaklarına dayanmamış olması nedeniyle, fiyat artışları bütçe açıklarını olumsuz yönde etkilemiştir.⁷⁵

Bir tarım devleti olan Osmanlı İmparatorluğunun gelir ve nüfus kaybı anlamına gelen toprak kayıpları, devleti bir kısır döngüye sokmuş, bu da savunma imkanlarını kısıtlayarak daha fazla toprak kaybını beraberinde getirmiştir. 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğununkine yakın olan devletlerin nüfusu, yüzyıl sonunda yüzde 30 ila 50 artmış; Örneğin Rusya'nın nüfusu Osmanlı Devletinin beş katına ulaşmıştı.⁷⁶

Amerikan iç savaşıyla beraber savaşlar giderek daha endüstriyel bir nitelik kazandıkça, Osmanlı Devletinde sınai temelin eksikliği giderek daha ciddi bir engel oluşturmaya başlamıştı. Birinci Dünya Savaşı başladığı sırada İmparatorluk hala ağır top gülleri üretimine geçememişti. Osmanlı Devleti'nin sanayileşmede zorunlu ön koşul olan kömür üretimi 1900'lü yılların başlarında yılda 600.000 ton civarında olup, önemli Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında büyük bir uçurumun varlığı ortaya çıkmaktadır. Britanya 229 milyon ton, Fransa 33.4 milyon ton, Avusturya-Macaristan 11 milyon ton, Rusya 16.2 milyon ton, Osmanlı İmparatorluğu ise 0.6 milyon ton kömür üretmekteydi.⁷⁷

1914 yılında Osmanlı İmparatorluğu büyük miktarlardaki mal sevkiyatında gemi taşımacılığını kullanmaya devam etmekteydi. İmparatorluğun askeri, idari mekanizması bakımından da hayati öneme haiz en başta gelen yatırım alanı demiryolları olmasına rağmen, işlerlik oranı düşük bir demiryolu ağı için bile "kilometre garantisi" adı altında önemli miktarda borç altına girilmiş ve bunun için de bazı vilayetlerin aşar geliri karşılık olarak gösterilmiştir.⁷⁸ Birinci Dünya Savaşı öncesinde ülkenin 5759 km. uzunluğunda demiryolu bulunmaktayken, aynı dönemde Britanya 32.623 km., Fransa 40.770 km., Almanya 63.378 km., Avusturya-Macaristan 22.981 km., Rusya 62.300

⁷⁵ Müderrisoğlu, a.g.e., s. 96.

⁷⁶ Zürcher, a.g.e., s. 70.

⁷⁷ Zürcher, a.g.e., s. 71.

⁷⁸ Ortaylı, a.g.e., s. 47.

km. uzunluğunda demiryolu ağına sahipti.⁷⁹ Osmanlı demiryolu ağına yapılan Alman teknik yardımı, hazine desteği ve halk yardımı ile başlatılan Hicaz demiryolu, Birinci Dünya Savaşı sonunda da tamamlanamamakla birlikte, ulaşılan aşama dahi Ankara'yı Mezopotamya'ya bağladığından, Anadolu'da gerçekleşen ekonomik ve politik değişikliğe önemli katkısı olmuştur.⁸⁰

Osmanlı İmparatorluğunun kendini etkin bir şekilde savunamamasının nedenleri arasında yukarıda belirtilen sayıların önemli payı bulunmaktadır. Yedi kat daha zengin, beş kat daha kalabalık, kömür üretimi yaklaşık otuz kat daha fazla ve demiryolu on bir kat daha büyük olan Rusya ile olan mücadelenin sonucu şaşırtıcı değildir.⁸¹

Öte yandan, savaşın ekonomik baskıları yeni ihtiyaçlar yanında, hem felaket derecesinde stokçuluk ve vurgunculuk, hem de yeni ticari ve sınai teşebbüs fırsatları ortaya çıkarmıştır. Almanya ve Avusturya ile sıkı ittifak, askeri ve mali desteğe ek olarak, bir çok alanlarda eğitim, teknik ve idari yönlerden rehberlik hizmetlerini de beraberinde getirmiştir. Ancak, savaşın ağır darbeleri altında bitkin düşen Osmanlı İmparatorluğu daha önce görülmemiş ölçüde sarsıntılara sahne olmuştur. Realiteler değiştikçe, toplumun kendisi hakkındaki algılamalarında meydana gelen derin boyutlu değişiklikler ani ve süratli bir şekilde geniş alanlarda etkili olmuştur.⁸²

Çanakkale savaşları Osmanlı Devletine ordunun en donanımlı ve en deneyimli kesimlerinden bir çok şehit, yaralı ve hastaya mal olmakla birlikte, Osmanlı Devleti için büyük bir moral kaynağı olması yanı sıra,⁸³ Anadolu'ya anavatan olarak değer verilmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, Türk ordusunun milli gururu kabartan 1915 yılındaki savunması etkisini ekonomik alanda da göstermiştir.⁸⁴

Osmanlı Hükümeti Birinci Dünya Savaşını Avrupalıların hukuki ve ekonomik imtiyazlarını tek taraflı olarak feshedebilecek bir fırsat olarak değerlendirmiş ve 8 Eylül 1914 tarihinde tüm kapitülasyonlar, 1 Ekim 1914'te ise buna dayanan tüm imtiyazlar, yaşanan yüzyılın hukuki ilkelerine ve milli egemenliğe aykırı olduğu belirtilerek

⁷⁹ Zürcher, a.g.e., s. 72.

⁸⁰ S. J. Shaw, E. K. Shaw, a.g.e., s. 280.

⁸¹ Zürcher, a.g.e., s. 72.

⁸² Lewis, a.g.e., s. 237.

⁸³ Zürcher, a.g.e., s. 183.

⁸⁴ Gencer, a.g.e., s. 283.

kaldırılmıştır. İlgili devletlerin protestosu yanı sıra en fazla tepkinin geldiği ülkelerin başında Almanya gelmiştir. Kapitülasyonların kaldırıldığını bildirmek amacıyla yabancı devletlerin elçiliklerine gönderilen nota, Tanin gazetesinde Kurtuluş Beratı ve Bağımsızlık Günü başlıkları altında değerlendirilmiştir.⁸⁵

Yabancıların hukuki olarak Osmanlı yurttaşlarıyla eşit düzeye getirilmesini düzenleyen geçici yasa ile yabancılara yeni bir statü verilerek imtiyazları kaldırılmış, ilk tedbir olarak 1 Ekim 1914 tarihinde yabancı postanelerin kapatılacağı ilan edilmiştir. Bu yasayı takip eden gelir vergisi, yabancı anonim şirketler ve sigorta şirketleri ile ilgili diğer yasalarla, 12 Aralık 1914 tarihi itibarıyla ticari faaliyet içerisinde bulunan tüm yabancılara vergi yükümlülüğü getirilmiştir. Böylelikle yabancı tüccar ve şirketlerin yerel yasalara ve Ticaret Nezareti'nin denetimine tabi olmaları sağlanmıştır. Milli ekonominin oluşturulması için bir başka önlem olarak, daha önce malın değerine göre yapılan gümrüklendirmenin yerine, himayeci gümrük vergisi politikası kabul edilmiş, ayrıca milli kredi sisteminin kurulmasına dair yasa ile de milli sanayi için uygun koşullar sağlanmıştır. Bu tedbirler üzerine, özel veya devlet teşvikiyle kurulan milli anonim şirketlerin sayısı hızla artmaya başlamıştır.⁸⁶

Ayrıca Osmanlı hükümeti 5 Eylül 1916 tarihinde, büyük devletlere Osmanlı topraklarında belli alanlarda yatırım yapma hakkını tesis eden 1856 Paris Anlaşması, 1871 Londra Deklarasyonu ve 1878 Berlin Kongresi gibi uluslararası anlaşmaların feshedildiğini ilan ederek Müttefikler ile yeni düzenlemelere gidilmiştir.⁸⁷

1.4.5. Madencilik

İlk kez 1861 yılında yasalaştırılan madencilik, 1869 yılında Fransız Madencilik Yasasına dayanılarak yeni bir düzenlemeye tabi tutulmuştur. Buna göre madenler yer altı madenleri, yerüstü madenleri ve taş ocakları olarak üçe ayrılarak, imtiyaz sahipleri; maden çıkarmadaki güçlükler ve karlılık göz önüne alınarak çıkartılan madenin yüzde

⁸⁵ Enver Ziya Karal, **İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918): Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, c. V, s. 390.

⁸⁶ Gencer, a.g.e., s. 285.

⁸⁷ Gencer, a.g.e., s. 286.

1'i ile yüzde 5'ini vermek yükümlülüğü altında bırakılmışlar, ayrıca toprak kirası ve ruhsat için yıllık ek ödemeler oluşturulmuştur. 1887 yılında çıkarılan bir yönetmelikle ise Maadin Nezareti kurulmuştur. Yeni nezaret 40 ila 99 yıllık sürelerle maden imtiyazı verebilmiş, maden cevherinin yoğun ve çıkartılmasının da kolay olduğu yerlerde yüzde yirmiye kadar yükselen bir vergi almıştır. Madenciler vergilerini ödemediği önce cevheri eritme ve fabrika ya da limanlara taşıma giderlerini karlarından indirmişlerdir. Özel ya da vakıf arazilerinde bulunan madenlerden devlet yine beşte bir pay almıştır.⁸⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupalı kuruluşların yaptığı jeolojik araştırmalar zengin petrol, kömür, krom, boraks, kurşun, antimon yataklarının varlığını göstermiş, bunlardan bazıları 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren işletmeye sokulmuştur. Osmanlı madencilik üretimi sınırlı kalmışsa da, gerçekleştirilen üretimin içinde payı gene de büyük olmuştur. 1910 yılında bu şirketlerin madencilik üretiminin toplam değeri içindeki payı %69'a, yerli gayrimüslimlere ait işletmelerin payı %12'ye yükselmiş, Türk işletmelerinin payı ise %19'a düşmüştür. 1902-1909 aralığında manganez, demir, antimon, çinko, gümüşlü çinko, kurşun, boraks, lüle taşı üretiminin %93'ü ile 99'u ihraç edilmiştir. Kömür ve linyit ise daha çok iç tüketim için üretilmiştir.⁸⁹

Kömür madenlerinin çoğu, diğer maden yataklarının ise neredeyse tamamı yabancılar ve yerli gayrimüslimler tarafından işletilmiştir. Fransızların "Societe d'Heraclee" kömür, "Societe de Balya Karaaydın" çinko, İngilizlerin "Borax Consolidated Ltd." boraks, "Karaburun Mercury Company" cıva, "Paterson and Co." Krom, Almanların "Metallegesellschaft" grubu bakır, "Gebrüder Reochling" grubu da krom madenleri üzerinde faaliyet göstermiş olan önemli yabancı şirketlerdir.⁹⁰

1.4.6. Dış Borçlar

Kırım Savaşına kadar Osmanlı Hükümeti, askeri ve idari hizmetler için gerekli olan kamu harcamalarının artan yüküne rağmen, dış borca girmekten sakınabilmiştir.

⁸⁸ S. J. Shaw, E. K. Shaw, a.g.e., s. 137.

⁸⁹ Tezel, a.g.e., s. 88.

⁹⁰ Tezel, a.g.e., s. 105.

Ancak, modern savaşların artan masrafları ve Batı ittifakının sunduğu fırsatlar, 1854 yılında Osmanlı hükümetini Londra ve Paris para piyasasından istikraza yöneltmiştir. 4 Ağustos 1854 tarihinde ilk kez borç alınması için yetki veren ferman çıkarılmış ve bu durum devam etmiştir. Osmanlı hükümetine daha elverişli şartlar sağlaması için İngiliz ve Fransız hükümetlerinin istikraz alımında sağladığı garantiler, istikrazın savaş amaçları dışında kullanılmaması, fonların kullanılmasının denetlenmesi ve hazine hesaplarının incelenmesi için memur atanması gibi uygulamalar ise Osmanlı Devleti'nin mali bağımsızlığına ilk tecavüzleri beraberinde getirmiştir.⁹¹

Osmanlı Hükümetinin 19. yüzyıl ortalarından itibaren büyük ölçekli dış borçlanmaya gitmesini zorlayan nedenlerin kökenleri, 16. yüzyılda başlayan kronik mali açıklarda yatmaktadır. Merkezi hükümetin ayakta kalabilmek için yapmak zorunda olduğu harcamaları içerden karşılamakta çektiği güçlükler, Avrupa ülkelerinden borç istenmesi önerilerinin daha 18. yüzyılda ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ancak hem borç istenilmesi düşünülen çevrelerin pek istekli görünmemesi, hem de küffara el açma görüntüsünün yeniçeri ve ulema arasında yaratabileceği tehlikeli yankılar, bu önerilerin uygulanmasını engellemiştir. 1830'lardan itibaren bazı İngiliz banker ve diplomatları Osmanlı hükümetini borçlanmaya teşvik etmeye başlamışlardır.⁹²

1878 Berlin Kongresi sonrasında Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa sermayesi tarafından baskı altına alınmış bir ülke haline gelmiştir. Maliyenin iflası 1881 Muharrem kararname ile kurumlaşmış ve Borçlar İdaresi demek olan Düyun-u Umumiye kurulmuştur. Memleketin belirli gelirlerine alacaklı yabancı devletler tarafından el konulmuş, ülkede belirli altyapısal yatırımlar yabancıların kontrolünde gerçekleşmeye başlamıştır. Borçlara karşılık birkaç eyaletin aşar geliri, gümrük resmi, tütün ve tuz tekeli, pul ve ispiroto vergisi, İstanbul balıkhane rüsumu, bazı eyaletlerin ipek resmini toplama yetkisi alacaklıların temsilcisi Düyun-u Umumiye'ye bırakılmış ve bu kalemler günden güne artmıştır. Düyun-u Umumiye yönetiminde; İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Bankası temsilcileri yer almıştır.⁹³

⁹¹ Lewis, a.g.e., s. 446.

⁹² Tezel, a.g.e., s. 80.

⁹³ Ortaylı, a.g.e., s. 46.

Osmanlı hükümeti 1854-1914 döneminde, konsolide borçlara dönüştürülmemiş dalgalı dış borçlar hariç 359 milyon Osmanlı Lirası tutarında net dış borç yükü altına girmiştir. Piyasaya çıkarılan tahviller nominal değerlerinin çok altında satıldığı, aracılık yapan bankalara ve mali ajanlara büyük komisyonlar verildiği için 359 milyon OL. tutarındaki borç karşılığında Bab-ı Ali'nin eline sadece 222 milyon OL. geçmiştir.⁹⁴

Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'na girerken dış borç miktarı 153.7 milyon liraya düşmüştür. Düyun-ı Umumiye, Osmanlı Devleti; Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın yanında savaşa girene dek alacaklılara bırakılan gelirleri toplamaya devam etmiştir. Savaşa girildiğinde Osmanlı Devleti'nin kasalarında sadece 92.000 altın lira bulunduğundan, savaş giderlerinin karşılanması Almanya'dan alınan 150 milyon lira borçla mümkün olmuştur.⁹⁵

Tablo: 2 Düyun-ı Umumiye İdaresi Verilerine Göre 1913-1919 Yıllarına Ait Gerçek Bütçe Hesapları

Bütçe Yılları	Gerçek Bütçe Açıkları (Osmanlı Lirası)
1913-1914	6.128.085
1914-1915	33.102.175
1915-1916	43.219.312
1916-1917	57.781.254
1917-1918	85.226.362
1918-1919	94.509.235

Kaynak: Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik, s. 51.

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'ndan, mağluplarla birlikte, galiplerin de çoğunu etkileyen ağır borç yükünden kurtularak çıkmak talihini yaşamıştır. Mağlup müttefiklerine olan borçları Versailles⁹⁶ ve Saint-Germain⁹⁷ antlaşmalarıyla iptal edilmesi yanı sıra, galiplere olan savaş tazminatı borçlarından da Lozan antlaşmasında feragat edilmiştir.⁹⁸

⁹⁴ Tezel a.g.e., s. 81.

⁹⁵ TSK Tarihi, Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik, s. 54.

⁹⁶ 28 Haziran 1919 tarihinde İtilaf devletleri ile Almanya arasında imzalanan barış anlaşması.

⁹⁷ 10 Eylül 1919 tarihinde İtilaf devletleri ile Avusturya arasında imzalanan barış anlaşması.

⁹⁸ Lewis, a.g.e., s. 237.

1.4.7. Ulaşım Olanakları

Yol ve taşıt imkanları son derece kısıtlı olmakla birlikte Anadolu'daki tek hızlı taşıma aracı, lokomotif ve vagonları yetersiz olan Konya – Bağdat demiryolu idi. İyi araba ve vagon bulunmadığından, hemen hemen bütün taşıma deve, eşek ve kağnılarla yapılmaktaydı. Yoğun ısrarlar sonrasında Alman Ordu İdaresi bazı taşıma malzemesi ve vagon teslim etmişti.⁹⁹ Bu sorunların zorlamasıyla hükümet, vergi tahsilatı ve askeri operasyonları kolaylaştırması yanı sıra tarım ve iç ticareti de genişletme amacıyla yeni yolların yapımına başlanmıştır.¹⁰⁰

1.4.7.1. Karayolu

Osmanlı İmparatorluğunun 48.900 kilometreyi bulan karayolu ağının, Misak-ı Milli sınırları içinde yalnızca 9.711 kilometrelik kısmı kalmıştır. Bunun 3.477 kilometresi ıslaha muhtaç, 3283 kilometresi sürekli bakım isteyen ve 3.026 kilometresi ise yeniden yapımı gerektiren nitelikteydi. Osmanlı İmparatorluğunda; il merkezini en yakın demiryolu istasyonuna bağlayan 5 metre genişliğindeki yollar, il merkezleri arasındaki başlıca kasaba ve limanları bağlayan 4 metre genişliğindeki yollar, il içerisindeki kasaba ve köyler arasında 3 metre genişliğindeki ilkel yollar olmak üzere üç tür yol bulunmaktaydı.¹⁰¹

1.4.7.2. Demiryolu

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa ve Kuzey Amerika'da olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da önem kazanan demiryolu yapımında, mali güçsüzlük ve kapitülasyonların varlığı önemli bir engel oluşturmuştur. Bu nedenle yabancı sermayenin Osmanlı İmparatorluğu'nun ulaştırma yapısında ulaştığı en büyük gelişme demiryolu yapımında olmuş, 1815'e kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda inşa edilen 6.107 kilometrelik demiryolunun 4.037 kilometresi yabancılar tarafından yapılmış ve

⁹⁹ Kabacalı, a.g.e., s. 38.

¹⁰⁰ S. J. Shaw, E. K. Shaw, a.g.e., s. 280.

¹⁰¹ Müderrisoğlu, a.g.e., s. 82.

işletilmiştir. Bu yapılarda Osmanlı hükümeti kilometre başına belli bir hasılatı garanti etmiş, yabancı girişimciler zarar olasılığından kurtarılmıştır.¹⁰²

Almanya bazı taşıma araçları vermiş olmasına karşın, demiryolları ordunun ihtiyacı olan cephane ve gıda maddelerinin taşınmasına yetmediğinden, tüccarlara vagon tahsis edilmesinde zorluklar yaşanmıştır. Ancak, Almanya ve Avusturya gerek duydukları maddeleri satın almak üzere, fiyatların sürekli yükselişini öne sürerek bir satın alma şirketi kurmuşlar ve satın alma şirketi kendi emrine tahsis edilmiş olan vagonlarla kendi mallarını düzenli olarak taşımışlardır. Şirket böylelikle ülkede tek alıcı konumuna gelmiş ve her malı istediği fiyata satın alarak, ülke piyasalarına girmiştir. Ülkede milli banka ve zirai kredi kurumları bulunmadığından, hükümet bu biçimdeki satın almaya engel olamamıştır.¹⁰³

Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu ülke dahilindeki demiryollarının sadece %31'ne sahip olup, geri kalanın %37'si Alman, %21'i Fransız ve %11'i ise İngiliz şirketlerinin elinde bulunmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı öncesinde İzmir, Salihli, Alaşehir ve Afyon demiryolu ile İzmir, Manisa, Soma ve Bandırma demiryolu Ege Bölgesinin ürünlerini İzmir limanına taşımaktaydı. Bursa ve Mudanya arasında yapılan demiryolu ile Bursa ve çevresi Marmara'ya bağlanmıştır.¹⁰⁴

1.4.7.3. Deniz Ulaşımı

Batı Avrupa'da buharlı gemilerin ortaya çıkışı ve hızla gelişmesi, yelkenli gemilerini yenileyemeyen Osmanlı Devletinin deniz ticareti için büyük bir darbe olmuştur. 19. yüzyılın ortalarında ise Türk denizciliği karasularını yabancı bayraklı gemilere terk etmiş, kabotaj hakkının kapitülasyonlar aracılığı ile Osmanlı İmparatorluğunun hükümlerlik haklarının arasından çıkması nedeniyle, Osmanlı ülkesi sahillerinde ulaştırma ve liman hizmetlerini yabancılar yapmışlardır.¹⁰⁵ Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticaretindeki ülkeaşırı deniz taşımacılığı tamamen

¹⁰² Tezel, a.g.e., s. 88.

¹⁰³ Kabacalı, a.g.e., s. 39.

¹⁰⁴ Müderrisoğlu, a.g.e., s. 87, 88.

¹⁰⁵ Müderrisoğlu, a.g.e., s. 90.

yabancıların denetiminde olduğu gibi, ülkenin limanları arasındaki taşımacılıkta Osmanlı bandıralı gemilerin payı çok azdı. Savaş öncesine kadar Osmanlı limanlarında yapılan yükleme ve boşaltmaların %90'ı yabancı gemilere ait olup, liman kentlerini geliştiren de Avrupa sermayesi olmuştur. Ayrıca İstanbul, İzmir, Beyrut ve Selanik'te yabancı şirketler rıhtım hizmetleri yanı sıra elektrik, havagazı, su, tramvay tesisleri kurmuş ve işletmişlerdir.¹⁰⁶

Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşına zayıf bir donanma ve küçük bir ticaret filosu ile katılmış, donanmanın deniz ulaşımını koruyacak güçte olmayışı, cephelere gönderilen asker ve malzeme sevkıyatının karayolu üzerinden yapılmasını zorunlu kılmıştır.¹⁰⁷

1.4.8. Silahlı Kuvvetlerin İnsan Kaynakları

İmparatorluğa dahil Türk olmayan unsurlara, ilmiye sınıfına ve İstanbul halkına ayrıcalık tanındığından, Askerlik hizmetinin sadece Türk asıllılar tarafından yürütülmesi Anadolu'nun fakir ve geri kalmasına neden olurken, diğer unsurların gelişmesine katkı sağlamıştır. Normal olarak üç yıl süren muvazzaflık hizmet süresi, zorunluluk nedeniyle zaman zaman yedi, sekiz yıla çıkmıştır. Bedel ödeyerek azınlıkların askerlik hizmeti dışında bırakılmaları ise gelir artırıcı bir yol olduğundan, sık sık redif toplanarak yani yedekler silah altına çağrılarak bedel alma uygulaması yapılmıştır.¹⁰⁸

II. Mahmud tarafından 1838 yılında başlatılan ve daha sonra Tanzimat döneminde değişikliğe uğrayan askere alma düzeninde İstanbul, Mekke ve Medine dışında yaşayan 20 ila 24 yaşları arasında bulunan tüm Müslümanların yeni Nizamiye ordusunda en az beş yıl, 26 ila 32 yaşları arasındakilerin redif¹⁰⁹ olarak yedi yıl, ayrıca düzenli eğitim görmek ve gerektiği anda çağrılmak üzere 32 ila 40 yaşları arasında bulunanların yerel savunma birliklerinde (mustahfız) ek olarak sekiz yıl hizmet görmesi öngörülmüştür. II. Mahmud'un silah altına alınanların yerlerine bir başkasını

¹⁰⁶ Tezel, a.g.e., s. 87.

¹⁰⁷ Müderrisoğlu, a.g.e., s. 91.

¹⁰⁸ Müderrisoğlu, a.g.e., s. 36.

¹⁰⁹ Redif (İhtiyat Kuvveti) uygulamasına 1912 yılında son verilmiştir.

gönderebilecekleri ilkesi yerine Tanzimat döneminde 1845 yılında bu yükümlülük nakte çevrilmiş ve bedelli askerlik başlamıştır. 1871 yılında yasaya getirilen açıklıkla, bu yolla askerlikten kaçınmak isteyenlerin topraklarını satmadan bu parayı ödeyebilecek kadar varlıklı olmaları kuralı konulmuştur. 1885 yılında çıkarılan yasa ile ise, askerlik yerine bedel ödemek isteyen bir kişinin önce en yakın askeri birlikte üç ay eğitim görmesi ve sonra her seferberlik ilanında 50'şer altın ödemesi zorunlu kılınmıştır. 1856 Gülhane Hatt-ı Hümayunu Müslüman olmayanlara tam eşitlik ilkesini getirdiğinden, hükümet memurluklarına ve okullarına girişte olduğu gibi askerlik hizmetinde de eşitlik getirilmiş, 1857 yılında cizye vergisinin kaldırılması üzerine bunun yerine askere alınmaları gereken gayrimüslim teba için askerlik vergisi alınmasına başlanmıştır. Son olarak Meşrutiyetten sonra 1909 yılında din ve millet ayrımı yapılmaksızın askerlik tüm teba için bir yükümlülük haline getirilmiş ve askerlik vergileri kaldırılmıştır.¹¹⁰

Hıristiyan ve Musevilerin 1909 yılına kadar askere gitmek yerine bedel vergisi ödemeyi sürdürmeleri ordunun asker kaynaklarını bir hayli kısıtlamıştır. 1878'e kadar Hıristiyan ve Museviler nüfusun yüzde 40'ına yakınıni oluşturmaktayken, 1914 yılında bu oran yüzde 20 dolayına inmiştir. Tam seferberlik durumunda halkın yüzde 4'ü orduda hizmet vermekteyken, bu oran örneğin Fransa'da Birinci Dünya Savaşı sırasında yüzde 10 idi. 1909 yılının Temmuz ayında askerlik, Osmanlı uyruklu tüm erkekler için zorunlu hale getirildiğinde, Ekim ayında ilk defa dinden bağımsız olarak celp emri çıkarılmıştır. Görünürde Rum, Bulgar, Süryani ve Ermeni toplumlarının liderleri herkesin askere alınması konusunda hemfikir olmalarına rağmen, Hıristiyan nüfus genel olarak askerlik yapmayı istemediği gibi, imkanı olanların çoğu celp sırasında ülkeyi terk etmiştir.¹¹¹

Türk ordusunun barış zamanındaki ortalama mevcudu 200.000 kişi olup, Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında seyyar ordunun mevcudu 12.469 subay ve 477.868 er iken, Arabistan'da bulunan 7 nci Kolordu ile 21 nci ve 22 nci Bağımsız tümenler dahil, seferi kuruluşundaki seyyar ordu birliklerinin seferberliklerini tamamlamalarından

¹¹⁰ S. J. Shaw, E. K. Shaw, a.g.e., s. 136.

¹¹¹ Zürcher, a.g.e., s. 71, 77.

sonraki mevcudun 14.500 subay, 820.000 er, 210.000 hayvandan oluştuğu anlaşılmaktadır.¹¹²

Seferberlik sırasında 19 ila 45 yaş arasındaki erkekler silah altına çağrılmaktaydı. Ancak, 1916 yılında yaş sınırı 15-55 olarak değiştirilmiştir. İngiliz kaynaklarına göre 1917 yılı ortalarında askerlerin yüzde 12'si 16-19 yaşları arasındadır.¹¹³ Askerlik çağı gelmeyenler ise bedeni kabiliyetleri ve ahlaki olarak yeterli görüldükleri takdirde gönüllü olarak alınmaya başlanmıştır. Bunlar, ihtiyaç oranında birliklere gönderilmişler ya da çağrılmak üzere depo taburlarında tutulmuşlardır.¹¹⁴

Seyyar veya merkez jandarma birliklerinde silah altına alınmış Ermeni ve Rum erlere ise hizmet verilmemesi, birliklere katılmış olanlardan kuşkulu veya güvenilmeyenlerin geri hizmet birliklerinde görevlendirilmeleri başkomutanlıkça emredilmiştir. Ayrıca, bunların amele ve hamal taburlarında görev yapmaları istenilmiştir. Savaş başladığında Bandırma, Balıkesir bölgesinde bulunan İstanbul merkezli 1 nci Ordu'ya bağlı 4 ncü Kolordu'da 14 Nisan 1915 tarihi itibarıyla 1306-1309 (1890-1894) doğumlu olup henüz askere çağrılmayan 5.838 Türk, 1.106 Türk olmayan yükümlü bulunmaktaydı.¹¹⁵

Tablo: 3 Karesi Bölgesinde 1313 ve 1314 Doğumlu Olup 4. Kolordu Askeralma Dairesi'nce Çanakkale Grubuna Gönderilen Erlerin Sayısı

1313	1314	Toplam	Sevk Tarihi	Şubesi
151	2.723	2.874	14 Ağustos 1916-12 Eylül 1916	Soma, Balıkesir, Uşak
65	200	265	14 Eylül 1916-13 Ekim 1916	Karesi, Bandırma
38	140	178	14 Ekim 1916-15 Kasım 1916	Karesi, Bandırma
34	102	136	14 Kasım 1916-13 Aralık 1916	Karesi, Bandırma
-	18	18	14 Aralık 1916-18 Aralık 1916	Karesi, Bandırma
-	1	1	14 Aralık 1916	Karesi, Bandırma
288	3.184	3.472	Toplam	

Kaynak: Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik, s. 328.

¹¹² TSK Tarihi, Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik, s. 102.

¹¹³ Zürcher, a.g.e., s. 182.

¹¹⁴ TSK Tarihi, Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik, s. 205.

¹¹⁵ TSK Tarihi, Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik, s. 206.

1915,1916,1917,1918 yıllarını kapsayan devrede Türk kuvvetlerinin zayıfatı; 400.000 yaralı, 240.000 hastalık nedeniyle ölen, 35.000 yaralandığından ölen, 50.000 savaş alanlarında şehit, 1.560.000 hasta, firar, esir ve kayıp olmak üzere 2.285.000 kişi muharebe dışı kalan toplam insan sayısını oluşturmuştur. Bunların yaralı olanlarından tedavi edilerek tekrar ordulara verilenlerin miktarı bilinmemektedir. Hasta olanlardan çoğunun birkaç kere hastanelere girip çıktığı açıklanmakla birlikte bunlardan kaçının birliklerine gönderildiği, kaçının firar yada esir oldukları saptanamamıştır.¹¹⁶

Cephelerdeki subay kayıpları gerideki kıtalardan alınan subaylarla doldurulmaya çalışılmış ve açık kalan bu yerlere de eskiden emekliye ayırılan subaylar getirilmiştir. Ancak, ne bu subayları ahlak ve karakterlerine göre ayırmak ve atamak, ne de bunları geri çağırarak ve ordudan çıkarmak, ödüllendirmek olacağından, suçlarını cezalandırmak mümkün olmamıştır. Geleceği ve iyi niyeti olmayan bu subaylar en ağır suiistimalleri yapmışlar, pek çokları ceza görmemiştir. Bu realite halkın umutsuzluğu ve üzüntüsünün artmasına neden olmuştur.¹¹⁷

1.4.9. Asker Kaçakları

Asker firarilerinin çoğu, cepheye giderken yolda kaçmış veya özellikle kendi şehir, kaza ya da köylerine yakın yerlerde iken, hareket halindeki orduyu terk etmişlerdir. Firarın ardından kırsal alanlarda başıboş dolaşmışlar veya eşkıya çeteleri oluşturmuşlardır. Bir süre sonra, kaçakların cephe gerisinde oluşturduğu bu güvenliksiz ortama müdahale etmek üzere başka askeri birlikler sevk edilmiştir.¹¹⁸

Subayların aylarca maaşsız bırakılması disiplinsizliğin ilerlemesine, görev ve itaat duygusunun silinmesine sebep olmuştur.¹¹⁹ Bazı komutanların bu psikoloji içinde olması, emirleri altındaki Türk askerinin üstün vasıflara sahip olmasına rağmen iyi bakım ve beslenmelerinin yapılamaması, talim ve terbiye çalışmalarını yürütecek uygun zeminin bulunmaması, sevk edilen birliklerin yerine teknik bilgi ve deneyimi olmayan

¹¹⁶ TSK Tarihi, Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik, s. 510.

¹¹⁷ Kabacalı, a.g.e., s. 37.

¹¹⁸ Zürcher, a.g.e., s. 186.

¹¹⁹ Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, Nehir Yayınları, İstanbul, 1992, s. 162.

erlerin verilmesi, bunların bir kısmının birbirlerini tanımaması yanı sıra komutanlarını dahi bilmemesi, intikal yol ve vasıtalarının elverişsizliği gibi hususlar askerden kaçmanın başlıca sebeplerini oluşturmuştur. Daha önceki dönemlerde, cephelerden bu boyutta askerden kaçma olayları sözkonusu olmamıştır.¹²⁰

Limán von Sanders¹²¹ 13 Aralık 1917 tarihinde Bandırma'da yazdığı raporda, o tarih itibariyle Türk ordusundaki asker kaçakları sayısının 300 bin civarında olduğunu belirtmektedir. Sanders; asker kaçaklarının düşman saflarına geçmediklerini ancak, eşkıyalık yapmak suretiyle ülke asayişi açısından önemli bir sorun oluşturduklarını, asker kaçaklarına karşı takip kitaları oluşturulmak zorunda kalınmasının ise savaş koşullarının ağırlığını daha da zorladığını ifade etmiştir.¹²²

Von Brosart¹²³ 15 Aralık 1917 tarihinde yazdığı raporunda, askerden kaçmalar nedeniyle; bir tümenin uzaktaki bir sınır bölgesine gönderilmesinin, kaybedilmiş bir meydan muharebesiyle aynı anlama geldiğini belirtmiştir.¹²⁴

1.4.10. Yozlaşan Dinamikler

Savaşın ilk yıllarında halk bütün yük ve külfetleri fedakarlıkla taşımaya çalışmış, hiçbir yerden yakınma işitilmediği gibi malını ve canını ülke savunması için devlet hizmetine severek vermiştir. Pek az rastlanmakla birlikte bazı düzensizliklere yol açanlar ise cezalandırılmışlardır. Ancak dört yıl süreceğine ihtimal verilmeyen bir savaş doğal olarak halk üzerinde bir çok olumsuz etkiler de meydana getirmiştir.¹²⁵

Savaşın üçüncü ve dördüncü yıllarında istek ve heyecan azalmış, kaybedilen yerlerin halkının Anadolu'ya kaçışı, gıda maddelerinin bulunamadığı zorluklar, kitalarda ve cephe gerisindeki bazı subaylar tarafından yapıldığı iddia edilen

¹²⁰ Kurat, a.g.e., s. 24.

¹²¹ Liman von Sanders, Otto (1855-1929): Birinci Dünya Savaşı sırasında Çanakkale, Filistin ve Suriye cephelerinde Osmanlı ordularına komuta eden Alman asker.

¹²² Kurat, a.g.e., s. 21.

¹²³ Friedrich Wilhelm Bronsart von Schellendorf: Birinci Dünya Savaşı sırasında Genel Kurmay Başkanlığı 1. Kurmay Başkanlığı görevine getirilmiş olan general. 1914 - Aralık 1917 yılları arasında görev yapmıştır. (www.evkd.org.)

¹²⁴ Kurat, a.g.e., s. 28.

¹²⁵ Kabacalı, a.g.e., s. 36.

suiistimaller halk arasında gittikçe hoşnutsuzluk uyanmasına yol açmıştır. Savaşın tamamıyla kaybedileceği akla gelmemekle birlikte, savaş bitinceye kadar Türk arazisinin tahrip olunacağı ve Türk halkının, yani ülkenin asıl nüfusunun önemli yoksunluklarla karşı karşıya kalacağı korkusu herkes üzerinde olumsuz bir etki bırakmaya başlamıştır.¹²⁶

18 Aralık 1918 tarihindeki Meclis oturumunda Sinop milletvekili Fehmi Efendi, İstanbul halkına ekmek sağlamak için İaşe Nazırlığının 3 milyon liralık ek ödenek istemesiyle ilgili olarak, Anadolu'nun yıllardır fedakarlık yaptığını, İaşe Bakanlığı'nın ürünleri değerinin çok altında aldığını, parasını dahi ödemediğini ve bu durumun vurguncuların türemesine ortam hazırladığını ifade etmiştir.¹²⁷

Alınan önlemlerin istenen sonucu vermemesi, sivil ve askeri yöneticiler arasındaki rekabet¹²⁸ yolsuzluk söylentilerinin artması sonucunu beraberinde getirmiştir. İaşe işinden sağlanan gelirle milli şirketler oluşturulması yolundaki çabalar, vagonla mal taşıma izni verilen kimselerin önemli oranda çıkar sağladığı iddiaları kamuoyunda büyük yankı bulmaya başlamıştır.¹²⁹

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bazı üyelerinin bir nevi tekel oluşturan ekonomik denetim mekanizmalarını kendi şahsi menfaatlerine kullanmaları, savaşın neden olduğu ahlaki çöküntü ve rüşvet furyası ziraatın ve genç sanayinin de ağır yaralar almasına sebebiyet vermiştir.¹³⁰

Seferberlik esnasında askeri idarenin hataları çok fazla olmuş, savaş vergilerinin tahsilinde uygunsuz yöntemler izlenmiştir. Zaruri askeri ihtiyaçların sağlanması için ayırım gözetmeden herkesten at, araba ve askeri olarak işe yarar eşyalar dışında, büyük mağazalardaki havyar, süs eşyası, kadın potini gibi bir çok askerlikle alakasız eşyalar da müsadere edilmiştir. Askeri idarenin emri altına giren her türlü nakliye araçları, ticari

¹²⁶ Kabacalı, a.g.e., s. 37.

¹²⁷ Müderrisoğlu, a.g.e., s. 94.

¹²⁸ İsmail Hakkı Paşa ile Kafkas Ordusu komutanı Vehip Paşa arasındaki rekabet nedeniyle, Vehip Paşanın kendi cephesinde atıl kalan ağır topları Çanakkale'ye göndermek istemediği Akdes Nimet Kurat'ın "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları" isimli eserinde belirtilmektedir.

¹²⁹ Kabacalı, a.g.e., s. 9.

¹³⁰ Gencer, a.g.e., s. 282.

nakliyat tekeline verilerek dost ve arkadaş çevrelerinin haksız kazanç elde edilmesi sağlanmıştır.¹³¹

Vagonların tahsisinde aracılık ve imtiyaz başlamış, iki vagon için dahi izin almış kimselerin çok yüksek çıkar elde ettiklerine dair iddialar çıkmıştır. Suiistimalleri ortadan kaldırmak için sıra esasına dayalı bir sistematik geliştirilmek istendiye de, uygulamadaki düzensizlikler halkın yakınmalarına yol açmış, tüccarlar değil, ticaretle hiç ilgisi olmayan kişiler para kazanmıştır. Alınan tedbirlerin sonuç vermemesi nedeniyle, yalnız demiryolu idaresine satın alma hakkı tanınmıştır. Böylelikle hem Almanya'yla rekabet edilebilecek, hem de kazancın bütün ülkeye yaygınlaşabilmesi için iç ticaret koruma altına alınmış olacaktı.¹³²

Savaş nedeniyle en büyük alış veriş işlerinin yapıldığı Harbiye Nezareti, devlet zararına olarak şahsi kazanç elde edilen bir yer haline getirilmiştir. Almanya ve Avusturya'ya verilen siparişler çok önemli miktarda parayı eritmiştir. Rusya örneğinde olduğu gibi, ekonomik yönden verimli olmayıp yalnız askeri bakımdan önemi bulunan demiryollarının askerler tarafından inşa edilmesi düşüncesinden hareketle hazırlanan askeri hiçbir değeri olmayan Sivas demiryolu inşaatı projesi, şahsi çıkar nedeniyle kömür üretiminin engellenmesi ve benzeri işlemler savaşın yönetimine doğrudan ve dolaylı zarar vermiştir.¹³³ Bazı yüksek düzeyde bulunan görevliler¹³⁴ nedeniyle alınan tedbirler de yeni suiistimallerin konusu olmuştur.¹³⁵

General Von Seeckt¹³⁶ 4 Kasım 1918 tarihinde hazırladığı “Türkiye'nin Yıkılmasının Sebepleri” başlıklı raporunda; askerlikle ilgisiz ve siyasi çizgileri güvenilir olmayan bazı kişilerin yönetimde söz sahibi olmalarıyla birlikte, mevkilerini haksız

¹³¹ Ahmet İzzet Paşa, a.g.e., s. 190.

¹³² Kabacalı, a.g.e., s. 40.

¹³³ Kurat, a.g.e., s. 44.

¹³⁴ General Von Seeckt bu uygulamaların arkasında Enver Paşayı da etkisi altına alan, geniş nüfuz sahibi Askeri Levazım-ı Umumi reisi Topal İsmail Hakkı Paşanın bulunduğunu, kendisi olmadan işlerin yürüyemeyeceği düşüncesini herkese kabul ettirdiğini, bu düşüncelerle birlikte ordunun ayakta kalabilmesinin de onun sayesinde olduğunu, Talat paşanın, İsmail Hakkı Paşa ve Enver Paşaya karşı Kara Kemal'i ileri sürmek üzereyken savaşın sona erdiğini belirtmiştir. Talat Paşa'nın anılarında ise; tam anlamıyla açığa çıkmamış olmakla birlikte, İttihat ve Terakki'nin sivil kanadına güvenmediğinden, Enver Paşa'nın İstanbul'da her an hükümeti görevinden uzaklaştırabilecek gizli bir vurucu güç oluşturduğu ve Hakkı Paşanın bu yapı içerisinde kilit bir rolü olduğuna dair iddialar bulunmaktadır.

¹³⁵ Kabacalı, a.g.e., s. 40.

¹³⁶ Hans (adıyla tanınır) von Seeckt, Johannes Friedrich Leopold (1866-1936): Aralık 1917 ile Kasım 1918 tarihleri arasında Türk Genel Kurmay Başkanlığı yapmıştır.

kazanç edinmek amacıyla kullandıkları ve kendileri dürüst olmadığı için kimseden de dürüst olunmasını isteyemediklerini, idaredeki düzensizliğin savaşın sevk ve idaresini aksatacak bir hale getirdiğini ifade etmiştir.¹³⁷

Askeri Levazım başkanının inşa ettirmek istediği Ankara-Sivas demiryolunun inşa masraflarına karşılık olarak şeker ticareti tekele alındığından, Avusturya'dan alınan şeker askeri idarenin kayırdığı kişilere ucuz, halka ise daha pahalı satılmıştır. Savaşın son zamanlarında bütünüyle yabancı ve gayrimüslimlerin tekelinde bulunan ticareti, Müslüman halka intikal ettirmek düşüncesiyle kurulan tekel şirketleri ve toplulukları, gayrimeşru kazanç için vurgunculuk yolunu seçmişler, sadece tüketiciler değil, üreticiler de küçük bir grubun yararına büyük sıkıntılar çekmişlerdir. Öte yandan, ticareti bilmeyen bu kişiler bir süre sonra gayrimüslimlerin yardım ve ortaklıklarına muhtaç kaldıklarından, vurgunculuk fırsatlarını esas değerlendiren kesim azınlıklar olmuştur.¹³⁸

Talat Paşa'ya göre; Osmanlı Devleti'nin savaşa girişi zorunlu, amaçları haklı olup, başarı elde edilebilmesi için milli duyguların uyandırılması ve bunun halkın ruhunda yer alması gerekmektedir. Ancak ilkeleri gerçeği gizlemek olan odaklar tarafından yapılan yayınlar, azınlıklar üzerinde olduğu kadar, ticaret alanında da zararlı etkiler bırakmıştır. Girilen her savaş Türk olmayan unsurları servet sahibi yaparken, Türklerin ise can kaybından başka yoksulluğa da düşmesine neden olmuştur. Bu nedenle vatandaşları ticarete teşvik etmek amacıyla çeşitli kolaylıkların sağlanması gerekli görülmüş, ancak suiistimalden kaçınılamamıştır.¹³⁹

Anadolu'da milli şirketler tarafından yönetildiği için milli bir servet oluşturan, servet birikmesine rağmen gerektiği gibi gelişmeyen ve normal bir şekilde uygulanmayan bu teşebbüsler, çeşitli itiraz ve eleştirilere yol açmıştır. Yüce gönüllülikle ve milli amaçlarla kurulan esnaf derneklerinin reisleri büyük bir özveriyle çalışmış ve hiçbiri kendisi için en ufak bir çıkar sağlamayı bile düşünmemiştir. Sevgi ve iyi amaçlar üzerine kurulmuş olan bir eserin halkın da güvenini kazanması için gereken sağlam temelin oluşturulamamış olması hedeflenen sonuçlara ulaşmayı engellemiştir.

¹³⁷ Kurat, a.g.e., s. 43.

¹³⁸ Ahmet İzzet Paşa, a.g.e., s. 191.

¹³⁹ Kabacalı, a.g.e., s. 40.

Vatandaşlara refah sağlama ilkesini, kurucuların dolaylı bile olsa hiçbir çıkar düşünmemeleri pekiştirmiştir. Ancak sonraları aynı ilke sayesinde kimi kişilerin yakın akrabaları ve dostları, ticaretle hiçbir ilişkileri olmadığı halde, büyük servet elde etmişler ve bu durum da halkın bütün güvenini sarsmıştır.¹⁴⁰

Devlete dayalı askeri ekonomi tüm kesimlerin istediği bir uygulama olarak devam etmiş, ödeme yapılmaması nedeniyle, köylü hububatını saklamayı ve beklemeyi tercih etmiştir. Büyük muhtekirler taşradaki hububatı düşük fiyatlarla satın almışlar ve yüksek fiyatlarla piyasaya sürerek savaş koşullarını kullanarak zenginleşmişlerdir.¹⁴¹

Bu durumu düzeltmek amacıyla çeşitli tedbirler alınmıştır. Örneğin 19 Ekim 1918 tarihinde mecliste okunan Ahmet İzzet Paşa hükümetinin programında; her türlü yolsuzluk, haksızlık ve sorumsuzluğun üzerine gidileceği belirtilmiştir.¹⁴² Ahmet İzzet Paşa hükümetinin programı okunduktan sonra Trabzon milletvekili Hafız Mehmet bey söz alarak, dört seneden beri yapılan mezalimin bazı memurların menfaat-ı şahsiyeleri yolunda irtikap edildiğini belirtmiş ve programda bu hususun özellikle vurgulanması gerektiğini beyan etmiştir.¹⁴³

Öte yandan Alman yetkililerin de yetersiz kaldıkları iddialarına karşılık olarak, milliyetçi hisler nedeniyle Alman etkisinin genellikle engellendiği, üzerinde anlaşmaya varılmayan hususlarda milli duyguların, hakkaniyet ve doğru tavır belirleme ilkelerinin önüne geçtiği, liyakatsiz görevlilerin yerlerinin değiştirilmesinin imkansız olduğu, Almanların gayretlerinin semeresiz kaldığı ve hayal kırıklığına uğradıkları düşünceleri General Von Seeckt'in değerlendirmeleri arasında yer almıştır.¹⁴⁴ Buna karşılık, Alman uzmanların Prusya ordusuna has kabalık ve sertlikleri, Türk subayların Alman meslektaşlarına antipati duymalarına neden olmuştur. Özellikle diğer Avrupa ordularını tanıyan bazı subaylar, Alman eğitime cephe almış ve kendilerinin daha iyisini yapacaklarını söyleyerek onları eleştirmişlerdir. Ancak, Alman eğitimcilerinin Osmanlı ordusunda karşılaştıkları güçlükler ve başarısızlıklar bir ölçüde onların kendi

¹⁴⁰ Kabacalı, a.g.e., s. 41.

¹⁴¹ Kurat, a.g.e., s. 56.

¹⁴² Metin Ayıışı, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askeri ve Siyasi Hayatı)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 155.

¹⁴³ Ayıışı, a.g.e., s. 156.

¹⁴⁴ Kurat, a.g.e., s. 48.

yeteneksizliklerinden kaynaklanmasının yanında, bir ölçüde de Osmanlı subaylarının tutumundan ileri gelmiştir.¹⁴⁵

İç zaafı oluşturan hataların üst üste gelmesi ülkenin yozlaşmış, dinamiklerinin bozulması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Elit sınıfı oluşturan kesimin, gittikçe artan yabancı unsurlarla evlilik yoluyla oluşan bağları, üst düzey idarecilerin siyasi ve savaşı özellikleri yanı sıra, genel olarak ahlaki ve ticari yönlerinin yozlaşmasına da yol açmıştır. Bu durum geniş halk kitlelerinde ise bir kayıtsızlık hali ortaya çıkarmıştır.¹⁴⁶ Birinci Dünya Savaşı sırasında Alman eğitim sistemini yerinde incelemek amacıyla Almanya'ya iki kez ziyarette bulunan Muslihiddin Adil Bey¹⁴⁷ Türkiye'de genç erkeklerin eşit düzeyde eş bulamamaları ve bu nedenle ya evlenmemeyi ya da gayrimüslim bir hanımı tercih ettiklerini belirterek, Almanya'da kadınların aile hayatında çok büyük rol oynadıklarını, eşlerini hayatın tüm alanlarında desteklediklerini gözlediğini belirtmiştir.¹⁴⁸

1.4.11. Seferberlik Lojistik Örgütü (Menzil Teşkilatı)

Birinci Dünya Savaşı esnasında yurtiçinde ve ordu bölgelerinde idari faaliyetleri sürdürmek ve lojistik ikmal maddelerini ulaştırmak amacıyla 5 Ağustos 1914 tarihli emir üzerine kurulmuş olan Menzil Genel Müfettişliği ve Ordu Menzil Müfettişlikleri emrindeki teşekkül ve tesislerin imkanları çerçevesinde savaş kabiliyeti geliştirilmeye çalışılmıştır. Biga'dan sonra 5. Ordu tarafından düzenlenecek kara menzil ulaşımının günlük 150 ton kapasitesinde olması kararlaştırılmış, Marmara üzerindeki deniz ulaşımı için Bandırma-Bursa-Gemlik-Yalova-Gebze güzergahı menzil hattı olarak saptanmış ve bu hat üzerinde menzil nokta komutanlıkları kurularak sonraki göndermelerle ilgili gerekli hazırlıklar yapılmıştır.¹⁴⁹ Birinci Dünya Savaşı süresince Ordu'nun ikmal

¹⁴⁵ Ortaylı, a.g.e., s. 123.

¹⁴⁶ Kurat, a.g.e., s. 49.

¹⁴⁷ Maarif Nezareti Müsteşarı.

¹⁴⁸ Gencer, a.g.e., s. 115.

¹⁴⁹ TSK Tarihi, Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik, s. 218.

kaynakları çoğunlukla İstanbul ve çevresinden sağlanmıştır. Balıkesir üzerinden yapılacak ikmal için Balıkesir-Ezine-Çanakkale hattı güzergah olarak belirlenmiştir.¹⁵⁰

Mart 1916 tarihinde 5. Ordu Menzil Müfettişliği'nin Bandırma'da bulunan kuruluşları; "Müfettişlik Karargahı, Ambar, Teçhizat Ambarı, Hamal Bölüğü, Harp Hastanesi, Sıhhi İlaç Deposu, Hayvan Hastanesi, Veteriner İlaç Deposu, Cephane Deposu, Manyas Gölünde Gemi"den oluşmuştur.¹⁵¹ 1 Temmuz 1917 tarihi itibarıyla ise Bandırma'da Karargah, Erdek'te Nokta komutanlığı, İskele Komutanlığı, Erzak Ambarı, Genel Ambar, Hastane, Revir, Cephane Deposu, Hayvan Deposu, Balıkesir'de ise Nokta komutanlığı, Hayvan Hastanesi, Hizmet Bölüğü bulunmaktadır.¹⁵²

Sağlık tesisleri olarak Karesi dahilinde; Erdek Menzil, Havran Hilal-i Ahmer Hastanesi, Bandırma Menzil, Erdek Revir, Edremit Revir, Gönen, Susurluk, İvrindi-Otmanlar Köyü, Balya, Burhaniye, Ayvalık, Balıkesir Harp Hastaneleri kurulmuştur.¹⁵³

Ülkenin eli silah tutanları vatani hizmetlerini yapmak üzere görev aldıklarından, evlerde kalan yaşlılar, kadınlar ve çocuklar ekme ve biçmede yetişkin erkeklerin yerini tutamamışlardır. Bu nedenle, Ordulara ve Milli Savunma Bakanlığı Levazım Dairesi Başkanlığı'na gönderilen Başkomutanlık genelgeleriyle yetişen ürünün zamanında kaldırılmasına yardımcı olunması, mülki erkanın dileklerinin hareketin elverdiği oranda karşılanması istenmiştir.¹⁵⁴

Menzil Teşkilatı; tekalif-i harbiye usulüyle yiyecek maddeleri, çoğunlukla İstanbul ve çevresindeki dikim evlerinden giyim eşyası, ayakkabı, iletişim malzemeleri, akaryakıt, istihkam malzemeleri, cephane malzemeleri temin etmiş ve belirlenen yerlerde kurulan depolarda bunları muhafaza etmiş ve dağıtımını yapmıştır. Subay, astsubay ve eranın eğitimi ile ilgili koordinasyon görevi yapmış; tabip, eczacı, imam, saraç, nalbant gibi çeşitli meslekten kişilerin göreve çağrılmasını sağlamıştır. Yabancı uyrukluların amele taburlarında değerlendirilmeleri, gönüllülerin işlemlerinin yapılması

¹⁵⁰ <http://www.gallipoli1915.org/lojistik.htm>.

¹⁵¹ TSK Tarihi, Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik, s. 345.

¹⁵² TSK Tarihi, Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik, s. 428.

¹⁵³ <http://www.gallipoli1915.org/lojistik.htm>.

¹⁵⁴ TSK Tarihi, Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik, s. 442.

gibi savaşın sürdürülebilmesinin görünmeyen ama en zorlu ve temel hizmetlerini sağlamıştır.¹⁵⁵

1.4.12. Sağlık Hizmetleri

2 Ağustos 1914 tarihinde askerlik daireleri aldıkları emre göre bölgelerinde görev yapan askeri doktorların birliklerine katılmalarını sağlarken, askeri yükümlülük içerisinde bulunan sivil doktor ve eczacılardan da, halkın sağlık işlemleriyle uğraşacakların dışındakileri silah altına çağırılmış, ayrıca tıp fakülteleri kapatılarak öğrenime son verilmiş ve buralardaki gençler kaynağı dar olan hastaneleri desteklemiştir.¹⁵⁶

1.4.13. Eğitim

19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğu'nda birbiriyle bağlantısı olmayan, değişik felsefe ve müfredata sahip Şeyhülislama bağlı geleneksel okullar (Medrese ve Sıbyan Mektebi), Maarif Nezaretine bağlı yeni laik okullar, Hıristiyan veya Yahudi halk kesimleri veya yabancı misyonerler tarafından kurulup idare edilen özel okullar olmak üzere üç okul sistemi bulunmaktaydı.¹⁵⁷

Kanun-i Esasi'nin yeniden uygulamaya konmasından sonra, parlamento ve basın eğitim sorununa daha fazla eğilmiş, ancak vatandaşların çoğu eskiye duydukları saygı ya da yeni okulların mahiyetlerine dair bilgisizliğin oluşturduğu endişe nedeniyle bu okullara karşı mesafeli olduğundan yeni eğitim düzeni çok ağır gelişmiştir.¹⁵⁸ Buna rağmen, 1908 ve 1918 yılları arasında bir taraftan ilköğretim alanında reform çalışmaları genişletilirken, diğer taraftan cumhuriyet döneminde gerçekleştirilecek eğitim reformlarının temelleri atılmıştır. Temelde orta ve yüksek dereceli okullarla sınırlı bulunan reform politikası 1913'ten sonra ilkokullar da dahil olmak üzere tüm okullara yaygınlaştırılmıştır. Geleneksel İslami yüksek okullar (Medreseler), askeri ve

¹⁵⁵ <http://www.gallipoli1915.org/lojistik.htm>.

¹⁵⁶ TSK Tarihi, Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik, s. 144.

¹⁵⁷ Gencer, a.g.e., s. 82.

¹⁵⁸ S. J. Shaw, E. K. Shaw, a.g.e., s. 142.

sivil okullar, derneklere, ticari birliklere ve dini mezheplere ait okullar da dahil olmak üzere tamamı üzerinde İttihat ve Terakki'nin kontrolü sağlanmıştır. Ayrıca, devletin eğitim ve öğretim giderleri 1908 ve 1914 yılları arasında 200.000'den 1.237.000 Osmanlı Lirasına çıkarılmıştır.¹⁵⁹

Kızların eğitiminde dikkate değer ilerleme sağlanmıştır. Kız okullarının sayısı ikiye katlanmış, bazılarında yatılı öğrenci yurtları olmak üzere modern binalar yapılmıştır. 1913'ten sonra ismi İstanbul İnas Sultanisi olarak değiştirilen ilk kız idadisi 1911 yılında İstanbul'da kurulmuştur.¹⁶⁰

12 Eylül 1914 tarihinde kız öğrencilere Osmanlı tarihinde ilk defa üniversite eğitiminin yolu açılmış, İnas Darülfünun adı altında kurulan üniversitede edebiyat, fen ve matematik dallarından oluşturulan üç fakülteden 1917 yılında mezun olan 18 bayan Maarif Nezaretinde işe başlatılmışlardır.¹⁶¹

1913 yılında çıkarılan "Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-u Muvakkati" ile eğitim ücretsiz hale getirilerek, ilkokulun herkes için zorunlu olduğu ilan edilmiştir. Mevcut ibtidai ve rüşdiyeler birleştirilmek suretiyle Mekteb-i İbtidaiye-i Umumiye adı altında 6 yıllık okullar şeklinde yeniden yapılandırılmışlardır. İdadiler 1908'den sonra daha yüksek okullar olan sultanilere dönüştürülmüşlerdir. Her vilayet merkezi idadi düzeyinin üstünde Mekteb-i Sultani adı verilecek bir lise bulundurmamak zorunda kılınmıştır.¹⁶² Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nda toplam 50 sultani mektebi bulunmaktaydı.¹⁶³

İlkokulların inşaa ve bakımı yerel idarelere ait olup rüşdiye ve idadilerin masrafları merkezi hazineyle paylaşıldı. Sultani liselerinin giderleri ise padişahın özel hazinesinden ödenirdi. Maarif Nezareti tüm okullara öğretmen sağlar, ders kitaplarının yazımını ya da çevrilmelerini sağladı. Ancak öğretmen aylıkları yerel idareden ödenirdi.¹⁶⁴

¹⁵⁹ Gencer, a.g.e., s. 94.

¹⁶⁰ Gencer, a.g.e., s. 95.

¹⁶¹ Gencer, a.g.e., s. 99.

¹⁶² S. J. Shaw, E. K. Shaw, a.g.e., s. 144.

¹⁶³ Gencer, a.g.e., s. 96.

¹⁶⁴ S. J. Shaw, E. K. Shaw, a.g.e., s. 144.

Darülfünun'un modernleştirilmesi için yapılan çalışmalar süregelen savaşlar nedeniyle istenen sonuçları vermediği gibi, Birinci Dünya Savaşı nedeniyle tüm öğrenciler askere çağrıldığından 1915 yılında üniversitede öğretim yapılmamıştır.¹⁶⁵

Çeşitli mesleklerde uzmanlık eğitimi verilmek üzere 1911 yılında imparatorluğun vilayetlerinde Vilayet Sanayi Mektepleri kurulmuş, İstanbul'da mevcut olan Kız Sanayi Mektepleri 1913'ten itibaren iyileştirilmiş ve süreleri uzatılmıştır.¹⁶⁶ Yoksullara ve yetimlere temel laik eğitim ve zanaat eğitimi veren Islahhaneler ve Sanayi mektepleri yerli Osmanlı sanayinin yeniden doğmasına önemli katkıda bulunmuşlardır.¹⁶⁷

Savaş sırasında ana babalarını veya memleketlerini kaybeden bir çok çocuk için 1916 yılında kurulan kimsesizler yurtlarında çocuklara okuma-yazma, hesap öğretilirken, aynı zamanda meslek edindirme çalışmaları da yapılmıştır.¹⁶⁸

Eğitim süresi önce üç yıl, 1915 yılından itibaren dört yıl olan İstanbul'daki muallim mektebi (Darü'l Muallimin-i İbtidaiye) yanı sıra 1913-14 yıllarında taşrada 21 muallim mektebi bulunmaktaydı.¹⁶⁹

Maarif Nezareti'nin istatistiklerine göre 1913-14 öğretim yılında Müslüman çocukların sadece beşte biri okula gitmekteydi. Toplam 544.830 çocuktan sadece yarısı devlet okuluna, geriye kalanlar ise cami ya da kilise okullarına devam etmekteydi. Devlete ait olmayan okulların sayısı 7.283 iken, devlet okullarının sayısı ise sadece 4.486 idi. 8.000 öğretim elemanının yaklaşık beşte bir kadarlık bölümü mesleki eğitim almıştı ve bu eksikliğe 1.400 öğretmen açığı ekleniyordu. 1917 yılında toplam 55 sultaninin 35'inde, İstanbul'daki beş kız sultanisinde ve İzmir'deki kız okulunda Almanca öğretiliyordu.¹⁷⁰

¹⁶⁵ Gencer, a.g.e., s. 99.

¹⁶⁶ Gencer, a.g.e., s. 99.

¹⁶⁷ S. J. Shaw, E. K. Shaw, a.g.e., s. 147.

¹⁶⁸ Gencer, a.g.e., s. 99.

¹⁶⁹ Gencer, a.g.e., s. 100.

¹⁷⁰ Gencer, a.g.e., s. 119.

1.4.13.1. Yabancı Özel Okullar

19 yüzyılın sonlarına doğru programları modernleştirilen millet okulları ve yabancı okullar, henüz gelişmekte olan devlet okullarına kıyasla çok üstün bir öğretim yapmaktaydılar. Bu okulların öğrencileri üzerinde Müslümanlara yönelik oluşturulan önyargılı yaklaşımlar, Osmanlı İmparatorluğu'nda karşılıklı nefret ve toplumsal bölünmeyi arttırıcı etkide bulunmuştur.¹⁷¹

1913-14 öğretim yılında Fransa, İngiltere, Almanya veya misyonlarının idame ettirdiği 806 öğretmenli 215 ilkokul ve 1600 öğretmenli 80 orta dereceli okul mevcuttur. Buna Rumların, Ermenilerin ve Yahudilerin 4000'in üzerinde öğretmeni olan 2596 okulu da eklendiğinde aynı yıl içinde Türk olmayan okulların sayısı 3000'i aşmıştır.¹⁷² Metin Ayışığı "Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri" isimli eserinde 1914 yılında Osmanlı İmparatorluğu dahilinde Amerikalılara ait 627 okul bulunduğunu ve bu okullarda 34.000 öğrencinin okuduğunu belirtmektedir.¹⁷³ Amerika Birleşik Devletleri 1917 yılında İtilaf Devletleri safında savaşa katılmış ancak, misyoner örgütlerin baskıları sonucu Osmanlı Devletine doğrudan savaş ilan etmemiştir. Bu nedenle ABD'nin Osmanlı İmparatorluğundaki misyonerlik faaliyetleri ve diğer varlıkları zarar görmemiştir.¹⁷⁴

Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında Osmanlı Hükümeti Fransız, Amerikan ve İngiliz okullarını kapatması yanı sıra, Özel Okullar Kanunu'nda (Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi) değişiklik yapmak suretiyle, azınlıkların sadece gerçekten ikamet ettikleri yerlerde ana dillerinde özel okullar kurabilecekleri hükmünü getirmiştir. Bu da okullarda Türk dili, tarihi ve coğrafyası derslerinin Türk öğretmenler tarafından okutulması ve okulların Maarif Nezareti ve/veya mahalli makamların denetiminde olması şartına bağlanmıştır.¹⁷⁵

¹⁷¹ S. J. Shaw, E. K. Shaw, a.g.e., s. 146.

¹⁷² Gencer, a.g.e., s. 102.

¹⁷³ Ayışığı, a.g.e., s. 2.

¹⁷⁴ Bülent Özdemir, "Misyonerlik ve Protestan İslam Algısı", <http://tarihcigozuyle.blogspot.com/>.

¹⁷⁵ Gencer, a.g.e., s. 104.

1.5. Savaş Sırasında Toplumsal Değişmeler:

Uzun süre devam eden modern savaşın baskıları, aynı zamanda yaşanan gelişmelere uyum sağlayabilmek için süratli değişikliklerin de yapılmasını zorunlu kılmış, güçlü Avrupa devletleriyle birdenbire yakın ilişki ve ittifak içine giren, İslami karakterli Osmanlı Devleti'nde bu ilişkiler tam anlamıyla altüst edici bir nitelik göstermiştir.¹⁷⁶

1916 yılında yapılan İttihat ve Terakki kongresinde Şer'iyye mahkemelerinin Şeyhülislamıktan ayrılarak Adliye Nezaretine bağlanması kararı alınmış, 25 Mart 1917 tarihinde de konuyla ilgili kanun çıkarılmıştır. Bu durum, kapitülasyonlar ilişkisi yanı sıra laikleşme doğrultusunda da önemli bir adım olarak görülmektedir. Bu çizgideki diğer bir uygulama 7 Kasım 1917 tarihinde çıkarılan Hukuk-u Aile Kararnamesi'dir. Kararname Müslüman olmayanlar dahil bütün Osmanlıların aile hukukunu düzenleyen bir sistem getirmiştir. Kararname kadınların lehine bazı kurallar getirdiği gibi, Müslüman olmayanlar için de bazı özel hükümler içermektedir. Kararname, boşanma ve tek eşlilik hakkı da dahil olmak üzere, kadınlara evlenme akdine bazı şartlar koydurmak ve uygulamak hakkı vermek suretiyle, kadınlar lehinde bir çok değişiklikleri kapsayan ve Kanun-u muvakkat olarak yürürlüğe konan bu kararnameden kadınlar fiilen yararlanmışlardır.¹⁷⁷

Aile yasasında şer'i temel hükümler yanı sıra, Musevi ve Hıristiyan yasalarından evlilik, boşanma ve bağlantılı konularla ilgili hükümler, bu dinlerden olanlar için alınmıştır. Devletin bu hükümleri uygulamak için hukuksal güce sahip olması laiklik hareketine hız katmıştır. Yasada dini hükümlere değiniliyorsa da, evlilik anlaşması temelde laik kurallara bağlı hale getirilmiştir. 1916 yılında çıkarılan bir yasa ile de zina işleyen, karısının onayını almadan yeni evlilik yapan, ya da evlilik anlaşmasını çiğneyen erkeklerin karıları eşlerini boşama hakkını elde etmesi, Aile yasası ile bütünlük oluşturmuştur.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Lewis, a.g.e., s. 237.

¹⁷⁷ Lewis, a.g.e., s. 229.

¹⁷⁸ S. J. Shaw, E. K. Shaw, a.g.e., s. 369.

1917 yılı Şubat ayı içerisinde kabul edilen bir kanunla, Rumi takvim ile Miladi takvim arasında varolan 13 günlük fark kaldırılmış böylece, 1 Mart 1917 tarihinden itibaren Miladi ve Rumi takvimin gün ve ayları aynı olmuştur. Öte yandan, 2 Nisan 1917 tarihinde çıkarılan Medaris-i İlmiye Hakkında Kanun ve ona bağlı nizamname, medreselerin çağdaş din eğitimi kurumları haline dönüştürülmesi için bazı düzenlemeler getirmiştir. Eski Türkçe harfleri Türkçe'ye daha iyi uygulanabilir hale getirmek için çaba gösterilmiş, 1911 yılında Türk Ocağı çevresinde Islah-ı Huruf Cemiyeti kurulmuştur. Hüseyin Cahit, Latin alfabesinin benimsenmesini savunmuş, Enver Paşa Türkçe harflerin bitişik değil, Latin harfleri gibi ayrı ayrı yazıldığı bir deneme ortaya koymuştur.¹⁷⁹

Genel seferberlik milyonlarca Türk insanını, Silahlı Kuvvetlerin bir parçası olarak memleketinden ayırıp, onları yeni yer ve görevlere götürdüğünden, erkeklerin bıraktığı boşluğu doldurmak için, onbinlerce Türk kadınına toplum hayatına girebilmeleri için çeşitli imkanlar tanınmıştır.¹⁸⁰

Bu realite kadınların sosyal hayatında önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Kadın erkek birlikteliğinin sınırlı alanlarda gerçekleştiği bir dönemde, savaşın getirdiği zorunluluklar nedeniyle kadın iş hayatına girmiştir. Savaş yıllarında erkeklerin cephede görevlendirilmeleri, kadınların hizmetlerine acil ihtiyaç doğurduğundan o zamana kadar sadece hemşirelik, ebelik veya öğretmenlik mesleklerinde çalışabilen kadınlara, doktor, memur, hukukçu ve iş adamı olma fırsatları ortaya çıkmıştır.¹⁸¹ Fabrika, daire, sokak, tarla gibi değişik yerlerde çalışmak zorunda kalmışlardır. Ordunun himayesi altında kurulan Kadınları Çalıştırma Cemiyeti bünyesinde ordu için üniforma, çamaşır, kum torbası dikmişler, atölyeler yanı sıra evlerde de Cemiyet için çalışmışlardır. Bunların ötesinde, 1. Ordu'da bir kadın taburu oluşturulmuş ve askeri kurallara tabi olmuşlardır. Bu kadınların sadece evli olanları haftanın dört akşamını evlerinde geçirebilmişlerdir. Cemiyet, 1917 yılı sonlarında bekar işçilerinin evlenmesini zorunlu kılmış ve uygun eş bulunması için bir sistem geliştirmiştir. Bu dönemde kadınlar çeşitli okullara ve Darülfünun'a da yoğun olarak girmişlerdir. İstanbul'da kadınlar artık peçelerini

¹⁷⁹ Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980**, İmaj Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 53.

¹⁸⁰ Lewis, a.g.e., s. 237.

¹⁸¹ Lewis, a.g.e., s. 228.

örtmemeye başlamışlar, Darülbedayi¹⁸² sahnelerinde ilk Müslüman kadın tiyatro oyuncularını¹⁸³ rol almışlardır.¹⁸⁴

Savaş sırasında, Dârülbedayi sanatçıları, Asker Ailelerine Yardım Cemiyeti yararına Hüseyin Suat'ın adapte ettiği "Çürük Temel" adlı oyunu sahneleyerek halka sunmuşlar, bundan sonra Halit Fahri Ozansoy'un "Baykuş" adlı manzum oyunu, arkasından Halit Ziya Uşaklıgil'in Aleksandr Dumas Fils'den dilimize çevirdiği "Fûruzan" oyunu ile Manir Nigar'ın uygulaması "Kayseri Gülleri" oyunları sahneye konmuş, savaş sonrasında da oyunlara devam edilmiştir.¹⁸⁵

Savaşa katılan bütün devletlerde, kamu harcamalarındaki büyük artışlar, önemli ölçüde kağıt para çıkarılarak karşılanmış, para enflasyonu, gereksinim maddelerinin azlığı nedeniyle fiyatların daha çok yükselmesine neden olurken bu yükselişe yalnız gelirleri artanlar dayanabilmiştir. Sosyal sınıfların her birinin yaşam düzeyi görülebilir derecede değişikliğe uğradığı gibi, her devlette servetlerin büyük çapta el değiştirmesine yol açmıştır. Savaşa katılan bütün ülkelerde, hatta tarafsız ülkelerde pek çok yeni zengin ortaya çıkmış, buna karşın para değerinin düşmesi ve hayat pahalılığının artması sabit gelirlileri derinden sarsmıştır.¹⁸⁶

Bitkin, çok dilli hanedan imparatorluğu modern savaşın darbesi altında çökmüş, askeri yenilgi, iktisadi yıkıntı ve siyasal basiretsizlikler, sonunda Müslüman Türk toplumunun bile moral ve bağlılığını etkilemiş, ancak en kötüyü yaşamama psikolojisi yeni çıkış yolları arama kararlılığını da ortaya çıkarmıştır.¹⁸⁷

¹⁸² Darülbedayi-i Osmani; İstanbul Şehir Tiyatrosu'nun ilk adı.

¹⁸³ Afife Jale, Beyza, Refika, Behire ve Memduhe, 10 Kasım 1918 tarihinde Darülbedayi'ye öğrenci olarak kabul olunmuşlar ancak, Afife ve Refika hariç diğerleri sahneye çıkamayacakları gerekçesiyle tiyatroyu bırakmışlardır. 18 Aralık 1918 tarihinde Refika tiyatrosunun süflör, Afife de stajyer oyuncu kadrolarına alınmaları üzerine Refika, sahne gerisinde görev alan ilk Müslüman Türk kadını olmuştur. 13 Nisan 1919 gecesi premier'i yapılacak olan Hüseyin Suat'ın "Yamalar" adlı oyununda Emel rolü, Eliza Binemeciyan'ın Paris'e gitmesiyle ortada kaldığından, Darülbedayi yöneticileri rolü Afife'ye oynatma kararı vermişler, böylelikle Afife 22 Nisan gecesi, Kadıköy'deki Apollon Sineması'nda Emel rolünü oynayarak sahneye çıkan ilk Müslüman Türk kadını olmuştur. (<http://www.afife.org/kimdir/main.html>)

¹⁸⁴ Akşin, a.g.e., s. 54.

¹⁸⁵ <http://www.turkcebilgi.com/Dar%C3%BCIbedayi>

¹⁸⁶ Pierre Renouvin, **1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918**, Örgün Yayınevi, Birinci Baskı, İstanbul, 2004, s. 775.

¹⁸⁷ Lewis, a.g.e., s. 237.

Savaşın sona erdiği tarihlerde ülkenin içinde bulunduğu sosyal, kültürel ve psikolojik durum, mütareke döneminde İzmir’de çıkan “Halka Doğru Mecmuası”nda Müderris İsmail Hakkı imzasıyla 1 Mart 1919 tarihinde büyük bir açıklıkla şöyle tanımlanmıştır.¹⁸⁸

“Bir ihtilal değil inkılap lazım. Bir inkılap ki bir avuç topraktan bir hayat çıkarsın. Bir inkılap ki karanlık geceyi gündüze kalbetsin. Bir inkılap ki millete uyan desin. Bir inkılap ki yaksın, yıksın fakat yaratsın. Bir yoktan bir aydınlık, bir mezarlıktan bir mahşer çıkarsın. Artık bir inkılap lazım, bir inkılap ki nifaki vefaka, cehli ilme, rezilliği fazilete, yokluğu varlığa kalbeden yaratıcı ve diriltici bir inkılap lazım. Bu inkılap dinde, sanatta, edebiyatta, idarede, siyasette yalan olan, riya olan her şeyi atacak, yıkacak, bizi biz bırakacak...”

1.6. Savaş Bitiminde Osmanlı Toplumunun Genel Durumu

Savaş esnasında Osmanlı Devletinin asker kayıplarına dair sağlıklı açıklamalar yapılmamıştır. Bununla birlikte yapılan çalışmalarda elde edilebilen sayılardan çeşitli değerlendirmeler ortaya konulabilmıştır. Örneğin Metin Ayıışı; 2 milyonun üzerinde insanın silah altına alındığını, savaş sonunda 430.000 askerin çeşitli cephelerde şehit olduğunu, 400.000 kadarının yaralandığını, 230.000’nin üzerinde askerin esir düştüğünü veya kaybolduğunu, 891.000 kişinin ise sakat kaldığını belirtmiştir.¹⁸⁹

Ahmet Emin Yalman savaş sırasında şehit olanların sayısını 1.5-2.5 milyon arasında vermiş, hastalık vakalarının 3.515.471, yaralananların 763.753, hastalıktan ölenlerin 466.759, yaralanma nedeniyle ölenlerin sayısını ise 68.378 olarak belirtmiştir. Harbiye Nezareti’nin seferber edilen kuvvet için verdiği rakamı 2.998.321, devamlı olarak silah altında bulunanların ise 1.2 milyonu geçmediğini belirtmiştir.¹⁹⁰

Birinci Dünya Savaşı boyunca askerin tüm ruhuyla savaşmasının yanı sıra, millet de tüm varlığını hükümetin ve ordunun emrine vermiş, ancak neticede başarı kazanılamamış, hem devletin hem memleketin ekonomik durumu tükenme noktasına gelmiştir. Savaş sonunda; yolların ve ulaştırma araçlarının kötü ve yetersiz oluşu, mevcut demiryolları ile iskele ve limanların İtilaf Devletlerinin işgal ve kontrolü altına

¹⁸⁸ Bayram Bayraktar, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Ayvalık Tarihi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, s. 150.

¹⁸⁹ Ayıışı, a.g.e., s. 147.

¹⁹⁰ Yalman, a.g.e., s. 256.

geçmesi, ekonomik durumun büsbütün bozulmasına neden olmuş, büyük bir darlık içinde kalmış olan halkın yaşam seviyesi daha da düşmüştür. Yiyecek ve giyecek stokları tükenmiş, ithalat yolları kapanmış, zor şartlar altında elde edilen mahsul yarıya düşmüştür. Üretici mahsulünü satmaktan sakındığı için şehirlere sevkıyat durmuştur. Bu nedenle yiyecek maddelerindeki fiyat artışı tahmin edilemez boyutlara ulaşmıştır. Özellikle en temel ihtiyaç maddelerinden biri olan ekmekteki pahalılık, gelir kaynakları kısıtlı olan halkın yaşamını oldukça zora sokmuştur.¹⁹¹ Bu yüzden halka ekmek yerine verilen arpa, yulaf ve bakladan oluşan bir karışım verilmeye başlanmış, bu da yetersiz olması dışında son derece lezzetsiz olup beslenme değeri bulunmamaktadır. Gıda dağıtımındaki başarısızlık ve usulsüzlükler, gayri meşru yollardan sağlanan kazançlar nedeniyle yaygınlaşan sefalet, halkı bezdirmiş ve maneviyatını bozmuştur.¹⁹²

İstanbul'da 1918 yılının Ekim ayında hayat pahalılığı, Düyun-u Umumiye'nin endeksine göre savaş öncesinin 15 misline, dağıtım fiyatları esas alındığı takdirde 7-8 misline yükselmiştir. Buna karşılık memur maaşları, o tarihe kadar yapılan maaş zamlarıyla birlikte en çok %50 oranında arttığı için memurların alım güçleri %60-80 oranında düşmüş, 100 lira tutarında bir maaşın satın alma gücü savaş öncesinin 25 lirasına tekabül eder hale gelmiştir. Dış ticaret değer itibarıyla savaş öncesi düzeyin yarısından aşağı, hacim olarak ise %15-20'sine, demiryollarında ise eşya nakliyatı %70 oranında düşmüştür. Satılacak mal olmadığından iç ticaret hareketsiz, inşaat faaliyeti ise tamamen durmuştur. Bu yarı durgun ekonomik hayatta çıkar sağlayabilenler sadece gıda maddeleri alım satımı üzerinde spekülasyon, karaborsa ve istifçilik faaliyeti yapanlar olmuştur. Ancak ihtikar, ihtilas, suiistimal yoluyla servet yapanlar savaş öncesine göre daha çok göze çarpar hale gelmiş ve halkta infial uyandırmaya başlamıştır. Bu dönemde iş sahipleri kağıt paranın değer kaybetmesine karşı bir önlem olarak, piyasada altın bulunmadığından hisse senedi alma yolunu tercih etmişlerdir. Bu nedenle hisse ihracı görülmemiş düzeylere yükselmiş, hükümet bu olayı hoşgörü ile karşılamış ve desteklemiştir.¹⁹³

¹⁹¹ Ayıştığı, a.g.e., s. 135.

¹⁹² **Türk İstiklal Harbi II.** Cilt Batı Cephesi 1. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, s. 20.

¹⁹³ Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 131.

Savaş sırasında insan zayıfatı çok fazla olmuř, savaş meydanlarında Őehit dűşenlere ilave olarak, dűřman istilasının neden olduđu toplu gűçler, ađlık ve sefalet çok sayıda ۆlűme sebebiyet vermiřtir. Savařın dođrudan neden olduđu zararlar yanısıra elden çıkan eyaletlerde devletin ve ۆzel řahısların sermaye yatırımları, dűřman tarafından yapılan gasp ve tahriplerle meydana gelen maddi zarar tahmin edilemeyecek dűzeydedir.¹⁹⁴

Savaş sűresince halkın ve ordunun ihtiyaçlarının giderilmesinde zorluklar yaşanmasının temel nedeni olan ulaşım koşullarının yetersizliği haricinde, çoğunlukla hububat taşınmasında kullanılan Alman motorlu araçları, ۆzel şahıslara verilerek suistimal edilmiş, ayrıca teknik yetersizlik nedeniyle de bozulduklarında yol kenarlarına terk edilmişlerdir.¹⁹⁵

Gelecek dűřünülererek iktisadi planlar yapılmasında zorluk yařanmıř, tasarlanan bazı projeler, eksik anlayıř ve gerekli enerjinin gűsterilememesi nedeniyle iřlevsel kılınamamıřtır. Almanya'nın yaptıđı dokuma yardımı bir műddet sonra kesilmiř, deri ihtikar maddesi haline gelmiřtir. Araba ve kıřla yapmak için bile ađaç bulunamaz olduđundan, zeytin ađaçları dahi lokomotiflerde yakılmıřtır. Rusya ile barıř yapılmasından sonra Eređli'deki kűműr ocakları yeniden açılmıřsa da, savaş sonrası ۆretim dűřűk tutulmuřtur.¹⁹⁶

Harp boyunca zor şartlar altında savaşmış olan ordu, her yerde gűrevini tam olarak yapmış, hiçbir fedakarlıktan kaçınmamıştır. Fakat gittikçe ağırlaşan hayat şartları ve zaferden ۆmidin kesilmesi ۆzerine, maneviyatın bozulması ۆnlenememiřtir.¹⁹⁷ İyi teçhiz edilmiş, beslenme sorunu bulunmayan bir dűřmanla dűvűřmek zorunda kalan asker, izinler kaldırıldığı ve iletişim imkanları kalmadığı için senelerden beri ailesinden haber alamamış, bir takım duyumlarla cephe gerisinde durumun iyi olmadığını ۆđrenmeleri de orduda firar olaylarına neden olmuş ve savaşın son yıllarında endişe verici boyutlara ulaşmıştır. 1917 yılında 300 bin olan ve 1918 yılı yazında yarım milyona yűkselen asker kaçağı, teçhizatlı olarak, ceza korkusuyla dağlara sığınmış ve

¹⁹⁴ Eldem, a.g.e., s. 132.

¹⁹⁵ Kurat, a.g.e., s. 55.

¹⁹⁶ Kurat, a.g.e., s. 58.

¹⁹⁷ Tűrk İstiklal Harbi Batı Cephesi, s. 20.

çete halinde örgütlenerek, köy ve kasabalara baskınlar yapmaya ve yiyecek depolarını yağma etmeye başlamıştır.¹⁹⁸

Rum ve Ermenilerin bulunduğu bölgelerde, bunların gerek çete halinde, gerek silahlandırılmış köylüler olarak, Türk halkına ve köylere karşı saldırıları, asayiş derinden sarsmıştır. Düşman her çareye başvurarak oluşan asayişsizliği artırmaya çalışmıştır. İstanbul Rum Patrikhanesi'nin bu konudaki rolü bilhassa büyük olmuştur. İşgal bölgesindeki kiliselerin papazları, çeteler teşkil ederek idare etmişler, propaganda kampanyaları yürütmüşlerdir.¹⁹⁹

İzmir'e Yunan çıkarması arifesinde, Batı Anadolu dağları ve dağ köylerinin bir çok eşkıyaya barınak haline gelmesinin, düşmanların işine yarayacağı sanılmış ancak, vatanın düşman istilası karşısında savunmasız kaldığını gören bu insanlar, silahlarıyla birlikte dağdan inmişler ve Kuvayı Milliye saflarına katılarak düşmanı zor duruma sokmuşlardır.²⁰⁰

Dünya genelinde dokuz milyon asker ve otuz milyon sivilin yaşamını kaybettiği Birinci Dünya Savaşı ulusal ve uluslararası boyutta, ekonomik ve sosyal hayatta derin ve devrimci değişmelere neden olmuş, demokratik devletlerin başarısı ve milliyetlerin zaferiyle sonuçlanmıştır. Bir Avrupa savaşı olarak başlaması ve devam etmesine rağmen sonuçları itibarıyla bütün dünya ülkelerini etkisi altına aldığından Batılılar bu savaşı "Great War" (Büyük Savaş) olarak tanımlamışlardır.²⁰¹

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi Osmanlı Devleti için dünya siyasetini etkileyen büyük devlet olma sürecinin sonu olmuştur. 1918 yılı Aralık ayı itibarıyla Boğazlara 63.000 asker, Adana demiryolu üzerine 5.500 İngiliz askeri, Güneydoğu Anadolu'ya 30.000 Fransız askeri, Antalya, Isparta, Afyon ve Eskişehir dolaylarına 13.500 İtalyan askeri olmak üzere yaklaşık 100.000 İtilaf Devletleri askeri Anadolu'yu işgal etmiştir.²⁰²

¹⁹⁸ Yalman, a.g.e., s. 262.

¹⁹⁹ Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, s. 20.

²⁰⁰ Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, s. 20.

²⁰¹ Langlois v.d., a.g.e., s. 73

²⁰² Bayraktar, a.g.e., s. 42.

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE BALIKESİR'DE SOSYAL YAPI

Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Balıkesir'de yaşayan insanların yaşamlarının öncelikli olarak genel biçimi, idari, kültürel, ekonomik ve ticari özellikleri gibi sosyal boyutlu yönlerini ortaya koymak; savaşın toplum üzerinde meydana getirdiği etki ve sonuçları da yansıtabilmek açısından önem taşımaktadır. Bu konuda salnamelerin değeri büyük olmakla birlikte, Karesi Sancağına ait yegane salname 1305 (1887) tarihlidir.²⁰³

Balıkesir halkı tarafından çocukların eğitimine özellikle önem verilmiştir.²⁰⁴ Sosyal tabakalar arasında kayda değer bir farklılık olmayıp, varlıklı kesim halkın %15'ini, orta kesim %65'ini, yoksul kesim ise %10'unu oluşturmuştur. Şehrin ortasından akan Kara Gedik deresinin kuzey kısmında kalan ve genellikle göçmenlerin oturduğu Hamidiye ve İzmirler mahallelerinde yaşayan halk daha zayıf geçim şartlarına sahiptir. Ancak bu bölgede bulunan evlerin hemen hepsinin bahçesi vardır. Merkezi kesimlerde evlerin bir kısmında avlu denilen küçük alanlar bulunmakta, çoğu doğrudan sokağa açılmaktadır. Mimari ve yerleşim düzeni açısından estetik ve zarafet zayıftır. Şehrin bu kadar sıkışık, karmaşık ve düzensiz sokaklarla donanmış olmasının temel nedeni baba evinin sürekli bölünmeye uğramasıdır.²⁰⁵

2.1. İdari Yapı

Osmanlı İmparatorluğu idari ve mülki bakımdan vilayetlere, müstakil liva veya sancaklara, vilayetlere bağlı sancaklara (mutasarrıflık), kazalara, nahiyeye, köy ve

²⁰³ Abdülmecit Mutaf, **Salnamelere Göre Karesi (1847-1922)**, Balıkesir, 2003, s. VI.

²⁰⁴ Yüzbaşı İshak Hakkı, **1920'de Balıkesir**, Balıkesir Valiliği, Balıkesir, 1997, s. 17.

²⁰⁵ Yüzbaşı İshak Hakkı, a.g.e., s. 18.

karyelere ayrılmıştır. 1914 yılı itibariyle Karesi, vilayet olmamakla birlikte, herhangi bir vilayete de bağlı olmayan müstakil bir liva olup, merkez kaza Balıkesir ile birlikte Ayvalık, Balya, Bandırma, Burhaniye, Edremit, Erdek, Gönen ve Sındırgı olmak üzere dokuz kazası bulunmaktadır.²⁰⁶

2.2. Nüfus

Üç dinden nüfusu sınırları içinde bulunduran Karesi Sancağında Müslüman Türk nüfus en büyük kesimi oluşturmakla birlikte, özellikle Rum nüfusu sürekli artan bir eğilim göstermiştir²⁰⁷

Uygulanan iskan siyaseti doğrultusunda, 1851 Kırım buhranından sonra kaybedilen İmparatorluk topraklarından göç eden nüfusun yerleştirildiği önemli alanlardan biri Kuzeybatı Anadolu bölgesi olmuştur. 1851-1855 yılları arasında Kırım Türkleri, 1855-1864 yılları arasında Kafkasya'dan göç eden Çerkez ve Abazalar, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Batum ve civarı ile Rumeli'den, 1912 Balkan Savaşı sonrasında Arnavutluk, Bulgaristan, Karadağ, Sırbistan, Batı Trakya, Girit ve diğer adalardan göç eden Türklerin önemli bir bölümü bölgedeki diğer yerler yanı sıra Balıkesir'e yerleştirilmişlerdir.²⁰⁸

Sancağın idari sınırlarının zaman zaman değişmesi nedeniyle nüfusa ait rakamlar yıllara göre farklılık göstermiştir. 1900 yılı itibariyle Karesi Sancağında 284.835 Müslüman, 74.631 Rum, 7.081 Ermeni, 211 Katolik, 3.681 Bulgar, 359 Yahudi olmak üzere toplam 370.798 Müslim ve gayri Müslim yaşamıştır.²⁰⁹

Stanford Shaw'ın incelemelerine göre, 1885-1914 yılları arasında Rum nüfusunun sayısı, Müslüman nüfusa paralel olarak düzenli bir şekilde artmıştır. 1910 yılında yapılan Osmanlı devletinin resmi sayımlarına göre Rum halkının genel sayısı 1.777.146, İmparatorluğun toplam nüfusu ise 18.520.016 idi. 6 Mart 1919 tarihli Ses

²⁰⁶ Mutaf, a.g.e., s. 19.

²⁰⁷ Sofuoğlu, a.g.e., s. 14.

²⁰⁸ Sofuoğlu, a.g.e., s. 16.

²⁰⁹ Mutaf, a.g.e., s. 28.

gazetesinde, Balıkesir'in nüfusu 374.518'i Müslüman, 88.493'ü Rum, Ermeni ve diğer azınlıklar olmak üzere 463.011 olarak belirtilmiştir.²¹⁰

Tablo: 4 1914 Yılında Karesi Livasının Nüfus Yapısı

	Müslüman	Rum	Ermeni	Bulgar	Yahudi	Latin	Toplam
Karesi	156.092	2.655	2.963			1	161.711
Edremit	30.846	9699	41		40		40.626
Erdek	15.232	31.035	1.094		303		47.666
Ayvalık	454	31.440					31.894
Balya	33.680	3.266	298	3.650			40.894
Bandırma	41.146	11.507	4.032	1.787	4		59.425
Burhaniye	20.280	4.514	43		14	1	24.851
Sındırgı	27.095	1.130	20	1			28.247
Gönen	34.979	2.251	53				37.623
Toplam	359.804	97.497	8.544	5.438	361	2	472.937

Kaynak: Adnan Sofuoğlu, Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921, s. 17.

2.3. Çok Unsurlu Toplumsal Yapı

19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında Karesi; Müslüman, Hıristiyan ve Musevi olmak üzere üç farklı dini topluluğu bünyesinde barındırmıştır. Göç etmek suretiyle Balıkesir'e gelip yerleşen Gürcü, Çerkez, Tatar, Boşnak gibi toplulukların yanı sıra, geçici amele ve tarım işçisi olarak gelmiş Kürt ve Arnavutlar da bulunmakta olup, Müslüman nüfusun en eski ve büyük kısmını Türkler oluşturmuştur.²¹¹

Hıristiyan nüfus Rum Ortodoks, Ermeni Gregoryen, Katolik, Protestan, az sayıda Bulgar ve yabancidan oluşmuştur. Sancağın genelinde bulunan Rumların pek az kısmı Rumca bilmeyip Türkçe konuşmaktadır. Ermeniler ise özellikle Balıkesir ve Bandırma'da bulunmakta, çoğu Türkçe konuşabilmektedir. Ayrıca, ziraat ve abacılıkla uğraşan az sayıda Tatar kökenli Bulgar bulunmaktadır. 1855 yılında Rusya'dan göç ederek gelen ve Bandırma ile Erdek'e yerleştirilen, 1906 yılı itibariyle 1856 kişilik Kazak topluluğu vardır. Az sayıdaki yabancı uyruklu kişiler ticaret ve maden işletmeciliğiyle uğraşmaktadırlar. Bunların bir kısmı da Katolik ve Protestan

²¹⁰ Bayraktar, a.g.e., s. 71.

²¹¹ Mutaf, a.g.e., s. 25.

misyonerleridir. Az miktarda İspanya kökenli Yahudi bulunmaktadır. Bunların dışında, küçük el sanatlarıyla uğraşan aslen Hindistanlı, Kıbtî denem çingeneler bulunmaktadır.²¹²

Bölgedeki Rumlar ve Ermeniler zanaat, ziraat ve çoğunlukla ticaretle, Yahudiler ticaret ve sarraflıkla, Türkler ise %95 oranında tarım, geri kalanı ise ticaretle iştiğal etmişlerdir. Etkili bir kredi teşkilatının bulunmayışı nedeniyle, finans yönetimi daha çok Ermeni, Rum ve Yahudi tüccar ve sarrafların kontrolünde olmuştur.²¹³

2.3.1. Ermeni Toplumu

Kuruluşundan itibaren teb'ası arasında gayrimüslim topluluklar da bulunan Osmanlı Devletinde, Müslüman Türk nüfus ile Müslüman olmayan unsurlar "millet sistemi"²¹⁴ çerçevesinde birlikte ve belli bir düzen içerisinde yaşamışlardır. Millet sisteminde halk ırklarına göre değil, mensup oldukları dinlere göre birbirlerinden ayırdıklarından, bireyler doğduğu millet kompartımanının ruhani, mali, idari otoritesine göre yaşamışlardır.²¹⁵

Karesi sancağının merkezi olan Balıkesir kazasında daha önce bu bölgenin yerli halkı olmalarına rağmen, 1530 yılı tapu tahrir defterinde hiçbir Hıristiyan yer almayıp, sadece elli-altmış kişilik bir Yahudi topluluğu bulunmaktadır. Ermenilerin Balıkesir'de iskan ettirilmeye başlanmaları 17. yüzyılın sonlarına rastlamaktadır. Bunlar kendi kültürlerine ait isimler taşımaları yanı sıra Türkçe isimler de taşımışlardır. Balıkesir'e ilk geldiklerinde evlerde kiracı olarak ikamet eden Ermeniler daha sonra farklı mahallelerde kendilerine ev satın almaya başlamışlardır. Ancak 1667 yılında Ali Fakih²¹⁶ mahallesinde toplanmaya başladıkları bir evi kaçak olarak kilise haline çevirmelerinden anlaşılmaktadır. Ermenilerin Müslüman halk ile ortak iş kurdukları,

²¹² Mutaf, a.g.e., s. 26-27.

²¹³ Adnan Sofuoğlu, **Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, s. 19.

²¹⁴ Millet Sistemi: Bir bölgenin İslam ülkesine katılmasından sonra, buradaki kitap ehlinin hukuk ve himaye bahşedici bir ahitname ile İslam devletinin idaresi altına girmesinden doğan bir teşkilat, hukuki varlıktır. (İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", Türkler, c. 10, s. 217.)

²¹⁵ Abdülmecit Mutaf, "Balıkesir'de İskan Edilen Ermeni'lerin Yönetim ve Müslüman Halkla İlişkileri", Celal Bayar Üniversitesi, S.B.E., **Sosyal Bilimler Dergisi**, Manisa, 2003, c. 1, S.1, s. 71.

²¹⁶ Şimdiki Dumlupınar mahallesi.

ticaret yaptıkları ve birbirlerine borç para verdikleri Balıkesir Şer'îye Sicillerindeki belgelerde görülmektedir.²¹⁷

Ermeni topluluğundan münferit olarak ihtida eden erkek ve kadınlar olmuştur. Devletle olan ilişkilerinde ise kilise açılması veya onarılması için gerekli olan izni almadıklarından gizlice ibadet ederken yakalanmışlardır. Gayrimüslimler kendi şer'î hukuklarını uygulayabilmelerine rağmen bazen Balıkesir Şer'îye mahkemesine de müracaat etmişlerdir. Zaman zaman asayiş olaylarına karışarak mahkeme davalarına konu olmuşlar, bazen de güvenlik kuvvetlerinin uygulamalarına karşı Dersaadet'e arzuhal yazmışlar ve haklı buldukları olaylar da olmuştur. Dil, din, ırk, kültür farklılıklarına rağmen, farklı değerleri zenginliğe dönüştürme tecrübesi ile uzun yıllar birlikte yaşamışlardır.²¹⁸

2.3.2. Ermenilerin Balıkesir'deki Sosyal ve Ekonomik Durumları

Balıkesir'e göçmen olarak gelen Ermeniler kısa sürede şehirde mesken sahibi olmaya başlamışlardır. Genellikle Osmanlı şehirlerinde gayrimüslimler ile Müslimler ayrı mahallede oturmalarına rağmen Balıkesir'de bu durum farklı olmuştur. Ermeniler Martlı, Mirzabey, Eski Kuyumcular, Karaoğlan gibi çeşitli mahallelerde kendilerine evler satın alarak buralarda ikamet etmişlerdir. Aynı mahallede birlikte oturan Müslüman halkla Ermeniler arasında çok iyi komşuluk ilişkileri tesis edilmiştir. 19. yüzyılda da Ermenilerin Ali Fakih, Karaoğlan, Martlı, Börekçiler, Yenice, Eski Kuyumcular ve Kasaplar mahallesinde Müslümanlarla birlikte yaşamaya devam ettikleri anlaşılmaktadır. Balıkesir'de değişik mesleklerle uğraşan Ermeniler daha çok zanaata yönelmişlerdir. Meslek olarak duvar ustalığı, terzilik, ekmekçilik, çerçiliğin²¹⁹ yanı sıra yağhane işletmesi ve yağ ticareti de yapmışlardır. Ancak bunun haricinde Ermenilerin Müslüman halk ile ortak iş kurdukları, ticaret yaptıkları, ev ve hayvan alım-

²¹⁷ Mutaf, a.g.e., s. 75.

²¹⁸ Mutaf, a.g.e., s. 79.

²¹⁹ Çerçi: Köy, Pazar ve benzeri yerlerde dolaşarak ufak tefek tuhafiyeye eşyası satan gezginci esnaf.

satımında buldukları ve birbirlerine borç para verdikleri de çok sayıdaki belgede yer almıştır.²²⁰

17. yüzyılda Balıkesir'deki Ermeniler arasında münferit de olsa, İslâmiyet'in yayılmakta olduğu görülmüştür. Bir Ermeni ailenin içinde hem Müslüman hem de gayrimüslim fertler bulunabilmiş, bu tür durumlar aile içinde bazı sorunlar meydana getirmiştir. Örneğin, Ermeni Marderus'un tahminen 12-13 yaşındaki oğlu Oruç, Müslüman olmasın diye babasının onu eve bağladığını fakat kaçıp mahkemeye gelerek, kelime-i şهادet getirip, batıl dinden Muhammed dinine geçtiğini mahkemede şahitler huzurunda tescil ettirmiştir. Bu durum, gayrimüslimlerin Müslüman olmaları konusunda baskı görmediklerini, tam tersine İslâmiyet'e girmelerinin Hıristiyanlarca engellendiğini, hatta bunun için kendi ailelerinin baskısı altında kaldıklarını göstermektedir. Bilinçli bir şekilde İslâm'ı kabul edenler bulunduğu gibi, sevdiği erkekle evlenmek için veya evlendikten sonra Müslüman olanlar da vardı. Nitekim, Mehmed adlı Müslüman bir gençle evlenen Ermeni Sultan mahkemede şahitler huzurunda İslâm'ı kabul etmiştir.²²¹

2.3.3. Ermeni ve Rum Kiliseleri

17 Kanunusani 1313 (29 Ocak 1898) Cumartesi günü Balıkesir'de meydana gelen deprem liva merkezi, bağlı köyler ve yakın kazalarda büyük yıkımlara sebep olmuştur. Depremde pek çok insan ölmüş, binlerce ev, dükkan, cami gibi yapılar ya tamamen yıkılmış ya da büyük hasar görmüştür. Gayrimüslimlere ait iki kilise de deprem sırasında kısmen yıkılmıştır. Karesi Mutasarrıfı Ömer Ali Bey biri Rum diğeri Ermeni cemaatine ait iki kiliseyi Balıkesir'de yaşayan Rum ve Ermeni ahalinin yaptıkları bağışlarla tamir ettirip kısa sürede ibadete açılmasını sağlamıştır.²²²

²²⁰ Mustafa Murat Öntüğ, "Balıkesir'deki Ermeni Kilisesi ve Mektep Açma Faaliyetleri", **Balıkesir 2005 Sempozyumu**.

²²¹ Öntüğ, a.g.t.

²²² Muharrem Eren, **Mutasarrıf Ömer Ali Bey**, İstanbul, 1993, s. 29.

2.3.4. Ermeni ve Rum Toplumuna ait Okullar

19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başlarında Karesi Sancağına bağlı kazalarda en çok gayrimüslim okulu Erdek'te olup tamamı Rum cemaati tarafından açılmıştır. Ermeni cemaatinin okulları ise sadece Balıkesir ve Bandırma'da tesis edilmiştir.²²³

19. ve 20. yüzyılda Karesi livasında yabancı okul yoktur. Bununla birlikte gayrimüslim tebaadan olan Rum ve Ermenilerin açtıkları mektepler mevcuttur. 1901-1902 (1319)'de Rumlara ait 2 Rüştüye, 9 ibtidai 11 okulda; 772 erkek, 174 kız toplam 946 öğrenci bulunmaktaydı. Aynı tarihte Ermenilerin 2 ibtidai okulunda 92 erkek, 72 kız öğrenci kayıtlıdır. 1903-1904 (1321) yılında Rum ve Ermeni cemaatlerine ait okul sayılarında bir artış olmamıştır.²²⁴

Tablo: 5 20. Yüzyılın Başlarında Balıkesir'deki Rum ve Ermeni Mektepleri (1321)

Mektebin İsmi	Mektebin Derecesi	Talebe Sayısı		Açılışı	Mektebin Ruhsatı
		Erkek	Kız		
Ermeni	İbtidai	0	75	1280	31 Mart 1313
Ermeni	İbtidai	97	0	kadim	“ “
Rum	Rüşdi	120	0	1268	29 Teşrinievvel 1311
Rum	Rüşdi	0	70	1293	“ “
Rum	İbtidai	137	0	kadim	“ “
Rum	“	58	0	“	“ “
Rum	“	63	0	“	“ “
Rum	“	81	0	“	“ “
Rum	“	67	0	“	“ “
Rum	“	0	127	“	“ “
Rum	“	87	0	“	“ “
Rum	“	73	0	“	“ “
Rum	“	102	0	“	“ “

Kaynak: Mustafa Murat Öntüğ, “Balıkesir'deki Ermeni Kilisesi ve Mektep Açma Faaliyetleri”, Balıkesir 2005 Sempozyumu.

²²³ Öntüğ, a.g.t.

²²⁴ Öntüğ, a.g.t.

Balıkesir’de bulunan Ermeni mekteplerinin ikisi de ibtidai düzeyde eğitim vermiştir. Bunlardan biri 1863-1864 (1280) yılında açılmış, diğerinin açılış tarihi ondan eski olduğundan “kadim” olarak belirtilmiştir. Tabloda dikkat çeken bir nokta Ermenilere ait okul sayısıdır. Nüfus kısmında değinildiği üzere 20. yüzyılın başında Balıkesir şehrindeki Ermeni nüfusu (2.515), Rum nüfusundan (1.287) yaklaşık iki kat fazladır. Fakat bu sayısal fazlalık okullaşmaya aynı şekilde etki etmemiştir. Balıkesir kazasında, Ermenilerin çocuklarını gönderebilecekleri yabancı okul olmaması, Müslümanlara ait ibtidai okulunda ise gayrimüslim öğrenci sayısının çok az olması nedeniyle, Rumların mekteplerine devam eden öğrenci sayısının (985) neredeyse Rum nüfusa denk gelmesi de göz önüne alındığında, Ermeni cemaatinin çocuklarının eğitimi için yeni okullar tesis etmek yerine, mevcut Rum okullarına göndermeyi tercih ettikleri düşünülebilir.²²⁵

Balıkesir’deki Ermeni mekteplerinden bir tanesi Karaoğlan mahallesindeki Ermeni Cemaati Kilisesi yanında tesis edilmiştir. Mektep binası büyük yangında yanmış olduğu için 13 Şubat 1903 (15 Zilkade 1320) tarihinde yeniden inşasına ruhsat itası verilmiştir. Yaptırılan bu mektep binasının yaklaşık yedi yıl sonra, Ermeni çocukların eğitimi için yeterli gelmemeye başlaması üzerine Ermeni Cemaati, 27 Kasım 1911 (5 Zilhicce 1329) tarihinde Karaoğlan mahallesindeki Kilise arsası üzerinde yaptırdıkları mektep, erkek ve kız öğrencilere yeterli gelmediği için kilise toprağı üzerinde boş duran arsaya iki katlı, alt katında iki dükkan ve üst katında altı odalı bir ahşap ilave bina inşa etmek için merkeze müracaat etmişlerdir. Yapılan incelemeler neticesinde söz konusu binanın kilisenin mülk arsası üzerine yapılacağı cihetle arsaya mukataa veya icare-i zemin tahsisine mahal olmadığından, ancak yapılacak olan iki dükkanın emlak vergisiyle mükellef tutulması şartıyla 26 Aralık 1911 (5 Muharrem 1330) tarihli Şura-yı Devlet kararıyla inşasına izin verilmiştir.²²⁶

²²⁵ Öntuğ, a.g.t.

²²⁶ Öntuğ, a.g.t.

2.3.5. Gayri Müslim Cemaatlerin Dini Teşkilatları

Ülkenin diğer kısımlarında olduğu gibi, Karesi bölgesinde de bulunan başka din ve milletlere mensup topluluklar kendi dini teşkilatlarına sahip olmuştur. Ülke sınırları içerisinde Türklerden sonra en fazla nüfusa sahip olan ve Karesi bölgesinde genel nüfusun yaklaşık % 10'unu oluşturan Rumlar, İstanbul Fener Rum Ortodoks Patrikliğine bağlı olmuşlar ayrıca, bölgenin ruhani liderliğini Kapıdağı Metropolitliği yapmış, Karesi bu metropolitin sorumluluk alanında bulunmuştur.²²⁷

Ermenilerin bir murahhas tarafından yönetilen dini teşkilatları “Bandırma Patrikliği” iken, 1881 yılında “Balıkesir-Bandırma Patrikliği” ismini almıştır.²²⁸

Sayıları fazla olmadığı için Karesi’de müstakil kuruluşları bulunmayan bölgedeki Yahudiler, yakınlıklarına göre Çanakkale’deki Yahudi Cemaati Teşkilatına veya Manisa’daki Musevi Ruhani Lidere bağlı olmuşlardır.²²⁹

2.4. Tarım ve Hayvancılık

Tarıma elverişli iklim ve araziye sahip olan Karesi bölgesinde hububat, bakliyat, kök bitkiler, sebzeler, meyveler, bağ, ot, sanayi bitkileri, zeytin ve susam gibi yağlı bitkiler, boya bitkileri, tütün ve afyon yetiştirilmiştir.²³⁰

Hayvancılık olarak ise; koyun, sığır, kümes hayvanları ve arı yetiştiriciliği yanı sıra, Karesi livasında yün ve süt ürünlerinden de önemli gelir elde edilmiş, ayrıca deniz ve tren yoluyla İstanbul ve Avrupa’ya büyük miktarda yumurta sevkiyatı yapılan önemli bir merkez olmuştur.²³¹

²²⁷ Abdülmecit Mutaf, **Salnamelere Göre Karesi (1847-1922)**, s. 29.

²²⁸ Mutaf, a.g.e., s. 29.

²²⁹ Mutaf, a.g.e., s. 30.

²³⁰ Mutaf, a.g.e., s. 34-35.

²³¹ Mutaf, a.g.e., s. 36.

2.5. Ulaşım

Bandırma, Erdek, Ayvalık ve Akçay limanları, Edremit'in Avcılar ile Ilıca iskeleleri ve Burhaniye'nin Hamidiye iskelesinden ithalat ve ihracat gerçekleştirilmiş, bu yönüyle Karesi livası iki denize kıyısı bulunması imkanını avantaja çevirebilmiştir. Ticari amaçlar yanı sıra, Paşalimanı (2 adet), Erdek-Marmara adası (3 adet) ve Bandırma-Kapıdağı limanları vasıtasıyla denizyolu ulaşımı sağlanmıştır.²³²

Demiryolları ulaşımı İzmir ve Bandırma arasında günlük olarak çalışan karşılıklı iki tren vasıtasıyla sağlanmıştır. Bu trenler geceyi Soma'da geçirir ancak, Pazar ve Çarşamba günleri İzmir ve Bandırma arasında sefer yapan sürat treni bulunduğundan, bunlar Soma'da geceleme yapmaz, sabah çıkıp akşam gidiş yerine varırdı.²³³

Özellikle ticari açıdan karayollarının önemi nedeniyle, Sancak genelinde Nafia komisyonları koordinesinde tüm istikametlerde şose tabir edilen yolların yapım ve bakımının sürekliliği sağlanmıştır. Sancağın Karayolu olarak; Balıkesir Soma arasında 19 km'si şose, 31 km'si ise toprak yol; Balıkesir, Balya, Edremit, Akçay istikametinde 120 km. şose yol; Edremit Ayvalık arasında 40 km. şose yol; Balıkesir, Susurluk, Bandırma yönünde 90 km. şose yol; Balıkesir'den Bigadiç istikametine 14 km'si şose olmak üzere toprak yol bulunmaktaydı.²³⁴

2.6. Posta - Telgraf

Karesi Sancağının İstanbul ile olan posta irtibatı haftanın belirli günlerinde gelip, geri dönen ve zaman zaman ihtiyaca göre gün ve güzergahları değiştirilen gemiler vasıtasıyla sağlanmıştır.²³⁵

Telgraf ve Posta Nezaretinin kurulmasıyla, 20. yüzyılın başlarında Sancak merkezi ve kazalar yanı sıra, büyük nahiyelerde de Telgraf ve Posta Müdürlüğü veya

²³² Mutaf, a.g.e., s. 37.

²³³ Yüzbaşı İshak Hakkı, a.g.e., s. 38.

²³⁴ Yüzbaşı İshak Hakkı, a.g.e., s. 35.

²³⁵ Mutaf, a.g.e., s. 38.

Memurluğu kurulmuştur. İstanbul, Bursa, Bandırma, Erdek, Gönen,²³⁶ Biga, Karacabey, Susurluk, İzmir, Manisa, Akhisar, Kırkağaç, Soma, Menemen ve çevresine hergün tren ile; Edremit, Burhaniye, Ayvalık, Havran'a pazar ve perşembe günleri haftada iki defa; Balya'ya pazar ve çarşamba günleri haftada iki defa; Bigadiç, Sındırgı ve İvrindi'ye cumartesi ve salı günleri haftada iki defa; Kepsut ve Dursunbey'e haftada iki defa posta hizmeti verilmiştir. Kepsut, Bigadiç, Susurluk,²³⁷ Bandırma, Edremit, İvrindi ve Balya'daki resmi daireler arasında telefon bağlantısı bulunması devlet hizmetlerinin en hızlı biçimde yürütülmesine imkan tanımıştır.²³⁸ Özellikle telgraf iletişiminin altyapısının oluşturulması çalışmaları mülki idarecilerin gayretleriyle yerel imkanlarla gerçekleştirilmiştir.²³⁹

2.7. Sanayi ve Ticaret

Daha çok tarım ürünlerine dayanan sanayi imalatı olarak aba, küçük aba, şayak,²⁴⁰ çorap, bez, keçe, koyun derisinden sarı meşin, keçi derisinden siyah sahtiyan,²⁴¹ manda gönü,²⁴² karasığır köselesi ve deve köselesi üretimi yapılmış, bölgede üretilmeyen sanayi malları ithalat yoluyla temin edilmiştir. Karesi Sancağı kendine yetebildiği gibi çevre bölgelere de çeşitli ticari mal gönderebilmiş, liman sayısının çokluğu ise iç ve dış ticaret hareketliliğinin devamı ve gelişmesi için önemli bir avantaj sağlamıştır. Tarım ve orman ürünleri, hayvancılık ve dokumacılık yanı sıra madencilik konusunda çeşitli ürünler ihraç edilmiştir. Ham borasit madeni, mermer taşı, granit taşı, zeytin yağı, afyon önemli ihraç malları olmuştur.²⁴³

²³⁶ Gönen'de posta ve telgraf gönderilmesine başlanmıştır. (Karesi Gazetesi, 16.6.1914, S. 8.)

²³⁷ Susurluk kaymakamının öncülüğünde bütün köylerle telefon iletişimi kurulmuş ve haberleşme başlatılmıştır. (Karesi Gazetesi, 14.7.1914, S. 12.)

²³⁸ Yüzbaşı İshak Hakkı, a.g.e., s. 39.

²³⁹ Manyas nahiyesinde halkın yardımlarıyla telgraf işletmesi kurulmuş ve haberleşme hizmetlerine başlanmıştır. (Karesi Gazetesi, 7.7.1914, S. 11); Kepsut ve Dursunbey nahiyesiyle telgraf haberleşmesi başlanmıştır. Mevcut direkler onarılmış ve yeni direkler eklenmiştir. (Karesi Gazetesi, 27.7.1914, S. 14); İvrindi nahiyesine kurulacak telgraf hattı için direk, tel ve fincanlar nahiye halkının yardımlarıyla temin edilmiş, telgrafhane için dolap ve masalar yaptırılmıştır. Kullanıma hazır hale getirilmiştir. (Karesi Gazetesi, 1.9.1915, S. 71)

²⁴⁰ Kaba dokunmuş, dayanıklı bir çeşit yün kumaş.

²⁴¹ Tabaklanarak boyanmış ve cilalanmış deri.

²⁴² Tabaklanmış deri.

²⁴³ Mutaf, a.g.e., s. 40.

Önde gelen alış veriş merkezleri olarak pazar ve panayırlar, üretici ile tüketicinin haftalık ve yıllık olarak buluşmalarını sağlamıştır. Özellikle Pazartesi ve Salı günleri kurulan haftalık pazarlarda²⁴⁴ köylü, üretici ve tüketici pazarda hem ürünlerini değerlendirmiş, hem de kendi ihtiyaçlarını karşılama imkanını bulmuştur. Genellikle ilkbahar ve sonbahar mevsimlerinde kurulan panayırlarda ise yaz ve kış mahsulleri yanı sıra hayvan ve bazı eşyalar da satılmış, ayrıca eğlence yerleri de kurulmuştur. Ağustos'un 15'inde 15 gün süreyle büyük bir ticari panayır kurulurdu.²⁴⁵

Su buharıyla çalışan 9 fabrika Balıkesir'in un üretimi ihtiyacını karşılamıştır. Bu fabrikalar şunlardır: Kelek tarlasında Talat efendinin Hilal fabrikası, Debbağlar Loncasında Hacı Bahaattin beyin fabrikası, Hayvan pazarı civarında kuyumcu Ali beyin fabrikası, Bahçeler kenarında Arapzade Sadettin efendinin fabrikası, Mecidiye mahallesinde Hacı Ömer efendinin fabrikası, Bandırma caddesi civarında Çöpçü Mehmet efendinin fabrikası, Tahtacızade Davut efendinin fabrikası, Taşpazar hamamında Keçecizade Hafız Emin efendinin fabrikası, Yeşilli cami civarında Beyköylü Süleyman efendinin fabrikası.²⁴⁶

Savaş sırasında afyon üretimi ve satışında azalma, tavuk, yumurta, büyükbaş hayvan ve en fazla tütün ihracatında kısmen istikrar devam ettirilebilmiştir. Ülke sanayinde önemli bir yeri olan abacılık, savaş döneminde 1.Ordu'nun da önemli düzeyde ihtiyacını karşılamakla beraber, Batıdaki gelişmelere ayak uydurulamadığından manifatura alanında ihracat yapılamadığı gibi ithalat miktarında artış olmuştur.²⁴⁷

2.8. Bankalar

Ziraat Bankası Balıkesir'de 1889, Ayvalık'ta 1890, Balya'da 1890, Bandırma'da 1889, Burhaniye'de 1893, Edremit'te 1889, Gönen'de 1889, Sındırgı'da 1889 tarihlerinde kurulmuştur.²⁴⁸ Balıkesir Ziraat Bankası şubesi 500 liraya kadar izinsiz,

²⁴⁴ Yüzbaşı İshak Hakkı, a.g.e., s. 38.

²⁴⁵ Mutaf, a.g.e., s. 40.

²⁴⁶ Yüzbaşı İshak Hakkı, a.g.e., s. 32.

²⁴⁷ Yüzbaşı İshak Hakkı, a.g.e., s. 27.

²⁴⁸ T.C. Ziraat Bankası A.Ş. Genel Müdürlüğü, Organizasyon Daire Başkanlığından sözlü olarak öğrenilmiştir.

5000 liraya kadar izinli işlem yapabilmiş, alırken ve verirken %8 faiz uygulamıştır. Ayrıca, borçlandırma yoluyla zirai aletler için de kredi vermiş, sermayesinin %60'ı çiftçiler üzerinde olmuştur. Ziraat bankasının bulunduğu yerlere havale yapılabilmektedir.²⁴⁹

1891 yılında Balıkesir'de, 1905 yılında ise Bandırma'da kurularak faaliyete geçirilen²⁵⁰ ve bir ticaret bankası olan Osmanlı Bankası 70.000 liraya kadar işlem yapmış, tasarruf hesabı açmamıştır. Üç ay vadeli olmak üzere %9 faizle kredi vermiştir.²⁵¹

Müftü Ali Şuuri efendi tarafından kurulan Sular İdaresi, zamanla bir tür banka işlevi gören bir kurum haline gelmiştir. Şehrin su yollarının tamiri amacıyla halktan para toplayan Ali Şuuri efendi, artan parayla geliri sular için kullanılmak üzere akar satın almış, bu icraatların sonucu olarak Sular İdaresi kurulmuş ve zamanla banka işlemleri yapmaya başlamıştır. Kefil göstermek suretiyle, %9 faizle üç aya kadar, emlak ve akar için olursa bir yıla kadar kredi vermiştir. Balıkesir'de servet genellikle nakit üzerine olmayıp, emlak ve arsa üzerine yatırım yapılmıştır.²⁵²

2.9. Madencilik

Karesi Livası genelinde çıkarılan madenler Borasit, kurşun, çinko, manganez ve linyittir. Tatbik edilen usuller çerçevesinde; maden işletenler, hasılatın 1/5'ini Hazine'ye vermekle yükümlü kılınmışlardır. Devlet'e ait madenler ise Maden Nezareti aracılığıyla, emanet usulü işletilmiş veya mukataa (kesim) usulüyle mültezimlere verilerek yaptırılmıştır.²⁵³

Osmanlı Devletinde ilk olarak bor tuzu yatağı 1815 yılında Karesi'nin Susurluk kazasında bulunmuş, 1865-1917 yılları arasında Türk, Fransız, İngiliz ve İtalyan girişimciler madeni işletmek için ruhsat almışlardır. 1865 yılında Susurluk

²⁴⁹ Yüzbaşı İshak Hakkı, a.g.e., s. 35.

²⁵⁰ <http://www.obarsiv.com/ob-tarih.html>.

²⁵¹ Yüzbaşı İshak Hakkı, a.g.e., s. 36.

²⁵² Yüzbaşı İshak Hakkı, a.g.e., s. 36.

²⁵³ TSK Tarihi, Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik, s. 43-44.

Sultançayırı'nda bulunan bor mineralinin pandemit türünün üretim imtiyazı Dasmeasurez isimli bir Fransız'a ait şirket tarafından alınıp işletilmeye başlanmıştır. Ancak üretilen cevher uzun yıllar alçıtışı adı altında, ucuz değer ve harçlar ödenerek yurt dışına sevk edilmiş ve Paris civarında aynı şirkete ait bir boraks rafine tesisinde işlenmiştir. Üretime başlanmasından ancak 17 yıl sonra hile ortaya çıkarılabilmiş ve faaliyet durdurulmuştur.²⁵⁴ Maden daha sonra, dünya çapında bir kartel haline gelen İngiliz Borax Consolidated Ltd. isimli şirket tarafından 1887 yılından itibaren işletilmeye başlanmıştır. Borasit madeninin Bandırma'da bulunması da 1815 yılında olmuş, ancak işletilmesine ise 1865 yılında başlanmıştır.²⁵⁵

Balya maden işletmeleri ise 1839 yılında açılmıştır. 1868 yılında Alman uyruklu Reiser tarafından alınan işletme imtiyazı daha sonra "Lorium" şirketine devredilmiştir. 1878 yılı Haziran ayından itibaren 99 yıl süreyle Riol adlı bir kişiye Balya'da toplam 17.234 dönüm arazide maden arama, işletme, mevcut maden curuflarından yararlanma imtiyazı verilmiştir. 1892 yılında Kocagümüş, Karaaydın ve Balya bölgesindeki gümüşlü kurşun madenini işletmek üzere Balya Karaaydın Madenleri Osmanlı Anonim Şirketi (Socite Anonyme Ottomane Des Mines De Balia-Karaaydın) oluşturulmuştur. Atina Lorium şirketinin kullanım yetkisinde bulunan ve 1 Haziran 1293 (13 Haziran 1877) tarihinden geçerli olmak üzere 99 yıl süre ile verilen Kocagümüş madeni, yine aynı şirketin kullanımında olup 1 Haziran 1293 tarihinden geçerli olmak üzere 99 yıl süre ile verilen Karaaydın madeni ve yine aynı tarihten geçerli olmak üzere 99 yıl süreyle verilen Mancılık köyündeki linyit madeni imtiyazlarının işletilmesi için merkezi İstanbul'da olan bir anonim şirket kurulmuştur. 1911 yılında şirkette 175 müstahdem, 1.165 işçi çalışmış, bunlara aylık 68.000 lira ödenmiştir. Şirket yalnızca Balya ve Karaaydın madenlerini işletmekle kalmamış, kuruluşundan birkaç yıl sonra Mancılık'taki kömür, Patlak'taki kurşun, çinko, demirle karışık manganez madenlerinin arama ve işletme imtiyazını da almıştır. Şirket üretilen madenin Akçay limanına ulaştırılması için Balya ve Palamutluk arasında 62 kilometre uzunluğunda dekovil hattı, Palamutluk'tan Akçay iskelesine kadar tren hattı yaptırmıştır. Mancılık'ta kurduğu elektrik santralının ürettiği ihtiyaç fazlası elektrik ise yerel yönetime verilmiş ve ülkede

²⁵⁴ http://www.maden.org.tr/meslegimiz/cumhuriyet_donemi_madenciligimiz.php.

²⁵⁵ Tevfik Çavdar, **Milli Mücadele'ye Başlarken Sayılarla Durum ve Genel Görünüm I**, Yeni Gün Haber Ajansı A.Ş., İstanbul, 2001, s. 41.

elektrik ilk kez kullanılmıştır. Ayrıca şirket tarafından Balya’da 25 yataklı bir hastane, firengili hastalar için beş yataklı hastane, bir sinema ve bir eczane açılmıştır.²⁵⁶ Ancak, hava kirliliği sorununun ilk defa yaşandığı yer de Balya olmuştur. Dökümhanelerden çıkan duman nedeniyle koyunlar sakat doğum yapmış, bu nedenle şikayet eden ileri gelen ailelere duman parası ödemişlerdir. Maden ayırıştırma işleminde diğer maddeler yanı sıra siyanür maddesi kullanılmıştır. Elli metre yüksekliğindeki bacadan çıkan dumanlar rüzgarın etkisiyle ulaştığı Balya’da yaşayan insanları etkilediği gibi,²⁵⁷ Maden deresinin dibine depolanan atıklar seksen kilometre mesafedeki Manyas gölünü de kirletmiştir.²⁵⁸

Balya’da 14 Eylül 1908 tarihinde ücret ve iş güvenliği yetersizliği, iş saatinin 8 saate indirilmesi gibi taleplerle ilk büyük grevlerden biri yapılmıştır. İşçileri talepleri şirketin yetkili maden mühendisi monseur Ralli tarafından reddedilmiş, yapılan grev yetkilileri de zor durumda bırakmıştır. İşçiler topladıkları imzaları Selanik’teki Osmanlı Sosyalist İşçi Fırkasına ve İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne telgrafla göndermişlerdir. Ancak yapılan baskılar grevin amacına ulaşmadan kırılması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu arada Balya’da İttihat ve Terakki Cemiyetinin bir şubesi açılmıştır. Aynı taleplerle 1911 yılında işçiler tekrar greve gitmişler, işçi istekleri bu kez kabul görmüş, çalışma süresi 8 saate düşürülerek ücretler arttırılmıştır.²⁵⁹

Şirketin 1908 yılı sonrasındaki varlığı; arazi ve binalar 126.300, makineler vb. tesisat 147.600, yeraltı tesisleri 93.300, demiryolu sistemi 77.400, elektrik şebekesi 52.300 olmak üzere toplam 496.000 Osmanlı Lirası olup Birinci Dünya Savaşından önce bu yatırımların yarısından fazlası sonlandırılmıştır.²⁶⁰ Ayrıca, Balya Karaaydın Madenleri Türk Anonim Şirketi uhdesinde bulunan Kocagümüş simli kurşun madeni, cevher yataklarının fakirleşmesi nedeniyle İktisat Vekaletince yapılan teklif üzerine 8.2.1940 tarihinde Bakanlar Kurulunca kapatılmıştır.²⁶¹

²⁵⁶ Şevki Bayraktaroğlu, Gültekin Emre, "Balya Kurşun Madenleri Üzerinde Fransız Emperyalizmi – Balya'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Madenin Dünü-Bugünü", **Ülke Dergisi**, S. 9, İstanbul, 1979, s. 146-151.

²⁵⁷ İbrahim Günel, "Bir Tarih Madeni: Balya" **Radikal Gazetesi**, 21.5.2002.

²⁵⁸ İbrahim Günel, "Zehir İçinde Bir Yüzyıl" **Radikal Gazetesi**, 22.5.2002.

²⁵⁹ Bayraktaroğlu, Emre, a.g.m., s. 155-157.

²⁶⁰ Çavdar, a.g.e., s. 41.

²⁶¹ Bayraktaroğlu, Emre, a.g.m., s. 166.

Maden nedeniyle Balya kazasının nüfusu Balıkesir kadar olmuş, sosyal hayat değişime uğramıştır. Golf sahası kurulmuş, dokuz tane bar açılmış, kahvehanelerde garson kızlar çalışmıştır. Balıkesir'in özellikle zengin aileleri eğlenmek için faytonla Balya'ya gelmişlerdir. Fransızların ise kendilerine ait "Leşke" ismini verdikleri özel eğlence mekanları olup, buralara Fransa'dan revüler gelmiştir.²⁶²

2.10. Sağlık

İklimin nemli olması nedeniyle, özellikle kış mevsiminde nezle ve romatizmal hastalıklar çok sık görülmekte olup, verem hastalığı da oldukça yaygındır. Kızıl, kızamık, boğmaca öksürüğü yanı sıra, özellikle yaz aylarında çocuklarda yeşil ishalin çoğalıp, ölüme sebebiyet verdiği de görülmüştür. Sad denilen göz hastalığı tamamen bu bölgeye özeldir. Zührevi hastalıklardan frengi Birinci Dünya Savaşı sırasında çoğalmıştır. Tıbbi donanım açısından önemli bir eksik bulunmamakta olup, liva genelinde sağlık yönünden ciddi bir sorun yaşanmamıştır.²⁶³

2.10.1. Balıkesir'de Bulunan Hastaneler

Liva genelinde merkez ve bazı diğer kazalarda hastaneler hizmet vermiştir. Savaş esnasında çeşitli binalar harp hastanesi olarak kullanılmıştır. Ayrıca, 1915 yılında Çanakkale savaşları gerektirdiği için Bandırma Hastanesi personel ve malzemesiyle birlikte Gelibolu'ya alınmıştır.²⁶⁴

2.10.1.1. Gureba Hastanesi

Hüdavendigâr vilayetine bağlı Karesi livasında 19. yüzyılın sonlarında hastane bulunmaması hastaların mağduriyetine neden olduğundan, Karesi Sancağı İdare Meclisince hastane yapılması yönünde karar alınarak, Hüdavendigâr vilayetinden

²⁶² İbrahim Günel, "Bir Tarih Madeni: Balya" **Radikal Gazetesi**, 21.5.2002.

²⁶³ Yüzbaşı İshak Hakkı, a.g.e., s. 16.

²⁶⁴ TSK Tarihi, Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik, s. 300.

gerekli izin istenilmiştir. Hüdavendigâr vilayeti İdare Meclisince Dahiliye Nezaretine; Balıkesir'deki hastane ve ilaç ihtiyacı için, Belediye Dairesinin azalan geliri nedeniyle hayır sahiplerinin bağışlayacağı emlak ve akaratlar ile zebhiye resmine²⁶⁵ yapılacak zamlardan istifade edileceği, Belediye'ye ait Vapikoğlu bahçesinin hastane kurulmasına yeterli olacağı ifade edilmiştir.²⁶⁶

Hastane yapılması için başlanan çalışmalar sırasında, aşar vergisini ödeyemeyip hükümete borçlanan Birdanecikoğlu Mustafa Ağa, borcuna karşılık Aygören mahallesindeki arsasını hastane yapılması için hükümete bırakmıştır. Tütünlük ya da bozahane denilen etrafı duvarlarla çevrili bu boş arsa, daha önce bayram yeri olarak da kullanılmıştır. Hastanenin açılış tarihi ile ilgili 1890-91 ve 1894-95 yılları olmak üzere iki farklı bilgi bulunmaktadır. Ancak, birinci kat giriş kapısının üzerinde bulunan kitabede 1312 yılında inşasının bitirildiği yazılıdır. Yapılan çalışmalardan Gureba Hastanesinin yapımına 1889 yılında başlanıp, 1894 yılı sonlarında tamamlandığı ve 1891 yılından itibaren de hasta kabul ettiği anlaşılmaktadır.²⁶⁷

Balıkesir Gureba Hastanesi Balıkesirlilerin şahsi teşebbüs ve yardımlarıyla yapılmış, halk desteği açılıştan sonra da devam etmiştir. Önceleri Maarif komisyonu tarafından yürütülen hastanenin idaresi, daha sonra Belediye'ye bırakılmış ve gelir getirmesi için yanına Bey Hamamı yapılmıştır. Gureba Hastanesi²⁶⁸ 1918 yılında yeni yapılmış olan Memleket Hastanesine²⁶⁹ taşınmıştır.²⁷⁰

2.10.1.2. Reşid Bey (Memleket) Hastanesi

Hastanede yatması gereken hasta sayısının sürekli artması karşısında Gureba Hastanesi ihtiyaca cevap veremez duruma geldiğinden, umumi bir hastane inşası gerekli görülmüştür. Yeni hastane yapılması fikrini 1913 yılı sonlarında Liva Genel Meclisinde Mutasarrıf Dr. Reşid Bey ortaya atmış, Ayvalık'ta bir manastır yapılması için toplanan

²⁶⁵ Kesilen hayvan için kasaplardan alınan vergi.

²⁶⁶ Nahide Şimşir, "Gureba Hastanesinden Devlet Hastanesine Balıkesir Hastanelerinin Tarihçesi", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 150, Haziran 2004, s. 146.

²⁶⁷ Şimşir, a.g.m., s. 148.

²⁶⁸ Şu anda TC. MEB. Halk Eğitimi Merkezi ve Akşam Sanat Okulu Müdürlüğü olarak kullanılmaktadır.

²⁶⁹ Şimdiki Göğüs Hastanesi.

²⁷⁰ Şimşir, a.g.m., s. 148.

parayı, hastane yapımı için sarfedeceğini taahhüt etmiş ve hastane yeri olarak Soma yolu üzerinde Akbayır denilen yerde karar kılınmıştır. Hastane yeri bazı vatandaşların arsa bağışlaması, istimlak edilecek yerlerin temini ise toplanan yardımlarla yapılmış, 29 Haziran 1914 tarihinde inşasına başlanmıştır. Halkın yardımları, Mutasarrıf Reşid Beyin gayretleri ve daha sonra mutasarrıf Nazım ve Kemal beylerin katkıları ile 5 Temmuz 1331 (18 Temmuz 1918) tarihinde hastanenin yapımı tamamlanmıştır.²⁷¹

Karesi Livası Genel Meclisi tarafından bütçeye hastane için tahsisat konulmasına rağmen, malzeme ve doktor temin edilemediğinden, Birinci Dünya Savaşı nedeniyle askeri heyetin buraya yerleşmesine kadar hastane açılmamıştır. Hastanenin askeri kimliği 30 Haziran 1336 (30 Haziran 1920)'ye kadar devam etmiştir. Balıkesir'in Çanakkale cephesine yakın olması nedeniyle Birinci Dünya Savaşında yaralananların bir kısmı Balıkesir'e gönderilmişlerdir. Savaş gazilerinin hastaneye gelmeleriyle birlikte, Balıkesir ve bağlı kazalar halkı tarafından hastaneye yiyecek, giyecek ve her türlü ihtiyaç malzemesi yardımı gönderilmeye başlanmıştır.²⁷²

Birinci Dünya Savaşı yıllarında İzmir ve çevresi sıhhiye müfettişi ve baştabibi olan doktor Vasfi Bey, binanın askeri hastane olarak kullanılması hakkında; Çanakkale savaşının başlamasından birkaç ay sonra İzmir'den başlayarak Bandırma'ya kadar olan yerlerde açılan hastaneler arasında önceleri "Reşid Bey Hastanesi" sonraları "Memleket Hastanesi" denilen hastanenin de bulunduğunu söylemiştir. Balıkesir'e geldiğinde mülki bir hastane kurulmak üzere yapılmış binanın boş olduğunu görerek hastaneye gerekli olan eşya ve diğer malzemenin temini için Sıhhiye müdürü Dr. Mukbil bey, Kızılay kurumu başkanı da olan müftü Ahmet Kodanaz bey, belediye reisi ve mutasarrıf vekili Kemal bey ile görüşerek yardımlarını elde etmiştir. Balıkesir halkının orduya karşı gösterdiği derin sevgi ve yardım, kendisinin çalışmalarını son derece kolaylaştırmıştır. Balıkesir halkı hastanenin açılması için gerekli olan yatak, yorgan, çamaşır ve diğer eşyayı çok kısa bir süre içerisinde temin ve teslim etmiştir. Vasfi bey Balıkesirlilerin yardımlarını Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesine bir raporla bildirmiş ve bu rapor

²⁷¹ Şimşir, a.g.m., s. 149.

²⁷² "Mecruhin-i Osmaniye", Karesi Gazetesi, 09 Ağustos 1915, S. 68-16, s. 5, sütun 1-2; "Hastanede" Karesi Gazetesi, 23 Ağustos 1915, S. 70-18, s. 3, sütun 1-3 ve s. 5, sütun 2-3; "Hastaneler İnanatı", Karesi Gazetesi, 15 Kasım 1915, S. 82-30, s. 5-7; "Hastaneler İnanesi", Karesi Gazetesi, 14 Şubat 1916, S. 95-43, s. 3-4; "Bir Mecruhun Mektubu", Karesi Gazetesi, 06 Eylül 1915, S. 72-20, s. 4, Sütun 1-2. (Nahide Şimşir, a.g.m., s. 150)

sonrasında kendisine bir teşekkürname gönderilmiştir. Baştabip ve diğer doktorların gönderilmesi ve merkezi Tekirdağ'da bulunan Üçüncü Kolordu'nun iase işlerini üzerine almasıyla da hastane açılmıştır. Hastanenin açılmasıyla birlikte Çanakkale savaşının hasta ve yaralıları buraya gönderilmeye başlanmıştır. Savaşta yaralananlar ile bütün yataklar dolmuş ve böylece hastane Birinci Dünya Savaşının en zorlu zamanlarında orduya hizmet etmiştir.²⁷³

Balıkesir'de mülki bir hastanenin bulunmadığı bu dönemde, 9 Aralık 1918 Salı günü Bandırma'dan hareket eden posta katarı Balıkesir'e 22 kilometre mesafede bulunan Yeniköy durağını geçtikten 10 dakika sonra bir kazaya uğramıştır. 50'nin üzerinde insanın bulunduğu katarla lokomotiften beş vagon gerideki kara vagona bir yangın başlaması ve infilak olması üzerine kaza meydana gelmiştir. Yangının fişek ve barut taşıyan iki kişinin dikkatsizliği nedeniyle meydana geldiği anlaşılmıştır. Bir buçuk saatlik bir duraklama ile yaralıların toplanıp yerleştirilmesi sonrasında tren Balıkesir'e hareket etmiştir. 34 kişinin yanık nedeniyle ağır yaralandığı, 3 kişinin ise şehit olduğu anlaşılan yolcuların, dört sene süren savaş sonrasında memleketlerine gitmekte olan tezkere almış askerler olduğu görülmüştür. Askeriye tarafından birkaç gün önce boşaltılmış olması nedeniyle, birçok fedakarlıklarla yaptırılmış olan hastane gerekli tıbbi cihazlardan mahrum olduğundan yaralıların tedavileri yapılamamış ve Soma Menzil Hastanesine gönderilmişlerdir. Bu olay Balıkesir'de hastanenin açılması lüzumunu ortaya koyduğundan, Mutasarrıf Hacim Muhittin'in çalışmaları sonucunda Müdafaa-i Milliye'den malzeme, Sıhhiye Müdüriyetinden bir sıhhiye heyeti temin edilmesiyle hastane, 30 yataklı olarak Reşid Bey Hastanesi adıyla faaliyete geçirilmiştir. Hastanenin diğer yarısında bulunan Askeri Hastanenin Reşid Bey Hastanesine her yönden yardımcı olmuştur. Ancak askeri seyyar hastanenin ayrılmasıyla birlikte Reşid Bey Hastanesi güç durumda kalmış, Yunan işgaliyle birlikte de hiç tahsisat bulunamayan yeni bir dönem başlamıştır.²⁷⁴

²⁷³ Şimşir, a.g.m., s. 151.

²⁷⁴ Şimşir, a.g.m., s. 153.

2.11. Gelenekler

Ramazan ve Kurban bayramlarında genellikle ilk gün tebrikleşme bitirilerek, sonraki günlerde kadın erkek birlikte, eğlence yerlerinde gezilir, çocuklar ise İzmirler, Çay ve Kasaplar mahallelerinde kurulan panayırılarda eğlenirlerdi. Hemen her kahvede çalgı bulunur ayrıca, Cevizler Altı, Tepecik, Üzümcü Çayı ve Medine Boğazı gibi mesire yerlerine gidilirdi. Bayramlar haricinde şehir halkı akşam gezintilerini İstasyon caddesinde ve demiryoluna paralel toprak yol üzerinde yaparlardı. Mahalli ve milli oyunlar hemen hemen terkedilmiş, cirit oyunu sadece düğünlerde icra edilir hale gelmiştir. Zeybek ve futbol oyunu da pek fazla yaygın değildir.²⁷⁵

Halkın manevi ve sosyal terbiyesi müspet özellikler taşımakta olup, ahlaksızlık ve inançları zedeleyici yanlış inanışlar yok gibidir. Halk genellikle yasal ve bilimsel kurallara uyma eğilimindedir. Kadın ve erkek olarak halk inançlı, biraz da mutaasıptırlar. Kadınlar arasında tarikata intisap oldukça fazla olup genellikle bir şeyhe bağlıdırlar. Bu bağlılığın aile hayatlarını etkilediği de görülmüştür.²⁷⁶ Gençler genellikle yirmi yaşından önce aileleri tarafından evlendirilmiş, doğumlar her zaman için ölümlerden fazla olmuştur. Yüzbaşı İshak Hakkı 1903-1920 yılları arasında Balıkesir’de 448 doğum, 272 vefat, 487 evlenme ve 158 boşanma meydana geldiğini belirtmiştir.²⁷⁷

Özellikle savaş sonrasında köy düğünlerinde çeşitli küçük bahanelerle yaralama hatta öldürme olayları sıradan olaylar haline gelmiştir. Balıkesir bölgesinde belli bir geleneği bulunan haklıdan yana olan ve hakkı koruyan kabadayılık anlayışı değişime uğramış, sadece çıkarını gözeten kişilerin sergiledikleri kaba güç gösterisi haline gelmiştir. Köy düğünlerinde davetlilerin çevrelerindeki nam ve itibarına göre oturma yerleri hazırlanıp sofralar kurulması, oyunlar başladığında ise herkesin belli bir sıraya göre oyuna kalkması ve gençlerin toplu olarak oynadıkları oyunlar arasında ünlü kabadayılardan kalkıp tek başlarına oynamaları şeklinde bir usul gelişmiştir.²⁷⁸ Buna karşın Çanakkale savaşları sırasında Balıkesirli kabadayılardan gösterdikleri istisnai

²⁷⁵ Yüzbaşı İshak Hakkı, a.g.e., s. 21.

²⁷⁶ Yüzbaşı İshak Hakkı, a.g.e., s. 20.

²⁷⁷ Yüzbaşı İshak Hakkı, a.g.e., s. 16, 17.

²⁷⁸ Aydın Ayhan, "İvrindili Çolak Osman Beyin Öldürülmesi ve Yakılan Türkü", **I. Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri**, Balıkesir, 1999, s. 427.

kahramanlık örnekleri de bulunmaktadır. Burada önem kazanan husus şudur. Hayatın sıkıntılarını herkese farklı yönüyle görünmektedir. Bu durum insanlara özündeki iyiliği veya kötülüğü, yani sahip olduğu potansiyeli yansıtmaya imkanı vermektedir. Birinci Dünya Savaşı insanların içinde yaşadıklarını görünür hale getirmiştir.

2.12. Mistisizm

Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam; resmi ve hukuki devlet dini olma özellikleri çerçevesinde medreseler ve ulema sınıfı tarafından temsil edilen çizgi yanı sıra, geniş halk kitlelerinin sempatisini üzerinde toplayan tarikatlarda ifadesini bulan, toplumun popüler, mistik, sezgisel inanç anlayışını ortaya koyan boyutuyla iki düzeyde varlığını devam ettirmiştir.²⁷⁹ Tarikatlar; tasavvuf düşüncesi etrafında şekillenen düşünsel, sosyal ve eğitsel ilkeleriyle, sosyal disiplinleri temsil eden fikri yapılar olma özelliğini taşımışlar, bu yapıları ayakta tutan da tekke ve zaviyeler olmuştur. Güzel sanatların hemen hepsi tekkelerden beslenmiş ve desteklenmiş, vakıflar da tekkeleri, camileri, onlarla birlikte faaliyette bulunan diğer külliye yapıları yaşatan kurumlar olmuştur.²⁸⁰

1800'li yıllardan itibaren Karesi Sancağında görev alan müftü, kadı ve müderrislerin pek çoğu Kadiri, Bayramiye, Celvetiye, Uşşaki, Nakşibendî tarikatlarından birine ya da bir kaçına girmişlerdir. Hacı Bayram Veli'nin bir müddet Balıkesir'de kalmasına vesile olan Şeyh Lütfullah Balıkesir'deki Bayrami dergahının kurucusudur. Hasan Hüsamettin-i Buhari tarafından kurulan Uşşaki Tarikatının Balıkesir'de yayılmasında, Balıkesirli olan Bosna Valisi Ali Paşa'nın yakın çevresinde yer alan Selahaddin Uşşaki'nin ve Balıkesir'de bu tarikatın tekkesini açan Talip İrşadi'nin önemli rolü olmuştur. Edremitli Şeyh Aczi Mustafa Efendi Kadiri Tarikatı'nın Edremit ve Balıkesir çevresinde gelişmesinde, Üsküdar'da tekkesi olan Bandırmalı Yusuf Nizameddin Efendi ve oğulları Celveti dergahının Bandırma'da, Şeyh Ahmet Efendi ise aynı tarikatın Balıkesir'de gelişmesinde belirleyici rol oynamışlardır.²⁸¹

²⁷⁹ Lewis, a.g.e., s. 400.

²⁸⁰ Ali Tüerer, Fatma Korkmaz, Zekeriya Özdemir, **Cumhuriyet Dönemi ve Öncesinde Balıkesir'de Eğitim**, Ed. Ali Tüerer, Balıkesir, 1998, s. 19.

²⁸¹ Tüerer, a.g.e., s. 19.

Birinci Dünya Savaşının sonu itibariyle Balıkesir’de varlığı bilinen tarikatlar arasında; Hisariçi, Debbâğlar ve İzmirler mahallelerinde Ali bey şeyhliğinde 3 Kadiri tekkesi, Eski Kuyumcular mahallesinde Zuhuri efendi şeyhliğinde ve İzmirler mahallesinde Bıçakçı Ahmet efendi şeyhliğinde 2 Uşşaki tekkesi, Hocazade İsmail efendi ve Kıvrımlı Ayanzade Halil efendi şeyhliğinde 2 Nakşibendi tekkesi, Halil efendi şeyhliğinde bir Rufai tekkesi ve Zeynel Abidin efendi şeyhliğinde bir Kadiri-Nakşi tekkesi bulunmaktadır.²⁸²

2.13. Eğitim ve Öğretim

Balıkesir halkı, genç nesillerin çağın koşullarına uygun bir eğitim ve öğretim ile hayata en donanımlı biçimde hazırlanması arzusuyla, sahip oldukları imkanlar ve sancakta mevcut bulunan okullar çerçevesinde, eğitim kurumlarını çoğulcu bir anlayışla, yaşanan dönemin değişim ve gelişmelerine uyarlamak suretiyle savaş şartlarında dahi öğrenim hizmetlerinden en üst düzeyde yararlanmaya çalışmıştır.²⁸³

Çoğunlukla camilerin eklentilerinde ya da çeşitli vakıflara bağlı muallimhaneler biçimde oluşturulan Sıbyan mektepleri (mahalle mektepleri) cami hocalarının ve vakıf mütevellî heyetlerinin tayin ettiği hocalarla eğitim faaliyetlerini sürdürmüştür.²⁸⁴ İbtidai²⁸⁵ mekteplerin yaygınlaştığı ve Karesi’nin vilayet olduğu dönemde, Tırpancızade Fahrettin Mehmet Efendi isimli bir öğretmen yeni öğretim yöntemlerini öğrenmek üzere

²⁸² Türer, a.g.e., s. 20.

²⁸³ Yüzbaşı İshak Hakkı, a.g.e., s. 44.

²⁸⁴ Kemal Özer, **Tarihte Balıkesir**, Türk Dili Matbaası, Balıkesir, 1957, s. 11-12; Balıkesir’de 1590’lı yıllardan itibaren varlığı bilinen sıbyan mektepleri: Mahmut Ağa Muallimhanesi, Rihleti Efendi Muallimhanesi, İbrahim Çelebi Muallimhanesi, Kara Kadı Muallimhanesi, Yahya Efendi Muallimhanesi, Bostan Çavuş Muallimhanesi, Mehmet Efendi Muallimhanesi, Hasan Çelebi Muallimhanesi, Hanımzade Hatun Muallimhanesi, Elhaç Mehmet Muallimhanesi, Rasihzade Elhaç İlyas Muallimhanesi, Sıbyan Hacı Hafız Mektebi, Çeşmeli Hoca Mektebi, Hafız Hanım Mektebi, Yaralı Hoca Mektebi, Arap Hacı Hasan Kerimesi Mektebi, Mahkeme Katibi Hemşiresi Mektebi, Ahmet Efendi Haremî Hoca Mektebi, Muhacir Fatma Molla Mektebi, Hasköylü Fatma Hoca Mektebi, Demirci Hoca Hafız Mustafa Kerimesi Mektebi, Birgivi Hoca Hatun Mektebi, Cemil Hoca Mektebi, Şükrüye Hoca Mektebi.

²⁸⁵ 1913 Yılına Kadar Balıkesir’de açılan ibtidai mektepleri: Hasan Çelebi Mektebi, Hacı Mehmet Ağa Mektebi, Hanımzade Mektebi, Vafırzade Mektebi, Aydınli Mektebi, Güllü (Namık Kemal) Mektebi, Uhuvvet-ül Hamidiye (MithatPaşa), Kıvrımlar İbtidaîsi, Hürriyet İbtidaîsi (Kayabey), Tefikiye İbtidaîsi, Teceddüt, Tamim-i Maarif (özel okul), Kocaavşar Mektep-i İbtidaîsi, Mektep-i Kebir-i İbtidaî, Mehmet Bey, Hoca Kuyusu, İmam İsa, İrfan İbtidaîsi, Kaleli Mektebi, Hacıilbey Numune İlkokulu. (Kemal Özer, a.g.e., s. 12-15)

1880 yılı Temmuz ayında, Midilli’de Mutasarrıf bulunan Namık Kemal’in yanına yollanmış, dönüşünde edindiği yeni bilgileri bütün kaza ve nahiye öğretmenlerine aktarmıştır.²⁸⁶ 1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile getirilen, her 500 ve daha fazla haneye sahip olan yerleşim biriminde bir rüştiye açılması ilkesinden önce, 1864 yılında Balıkesir’de ve nizamnamenin ilan edildiği yıl Edremit’de birer rüştiyenin açılması, Balıkesir halkının modern eğitime verdiği önemin bir diğer işaretidir.²⁸⁷

Ayrıca, ilk defa “Islahhane” adıyla açılan, daha sonra “Sanayi Mektebi” adı verilen okullarda; terzilik, kunduracılık, müretteplik, fotoğrafçılık, dokumacılık, makinistlik gibi alanlarda meslek edinmeye dönük eğitim verme ihtiyacı, sanayileşmenin zorlamasıyla ortaya çıkan, ülkeyi kalkındıracak yetişmiş insan gücünü temin etme hedefinden çok; öksüz, kimsesiz çocukları bir meslek sahibi yapma gibi toplumsal nedenlerden kaynaklanmıştır. Bu çerçevede, ekonomik ve sosyal yaşamın maddi gereksinimlerinden yola çıkılarak devletin ormancı, demiryolcu, madenci ihtiyacını karşılamak amacıyla özel olarak açılan okullar dışındaki ilk çıraklık meslek okullarından biri Balıkesir’de açılmıştır.²⁸⁸

Öte yandan Balıkesir’de varlığı bilinen kütüphaneler arasında bulunan; Hacı Ali Cami içinde bulunan 1903 yılında Mutasarrıf Ömer Ali bey tarafından yaptırılan Vatan kütüphanesi, 1816 yılında Abdüllatif Efendinin oğlu Mehmet Efendi tarafından kurulan Eski kütüphane, 1863 yılında Dar’ul Hilafe Medresesi karşısında Ali Şuuri Efendi tarafından yapılan kütüphane ve 1911 yılında halk tarafından kurulan Milli kütüphane halkın kültürel hayata verdiği önemi ifade etmektedir.²⁸⁹

2.13.1. İdadi Mektebi

23 Şubat 1886 tarihinde Balıkesir’de açılan Karesi İdadisi,²⁹⁰ Balkan Savaşı yenilgisinden sonra Selanik Sultani’sinin Balıkesir’e nakledilmesinin kararlaştırılması

²⁸⁶ Türer, a.g.e., s. 25.

²⁸⁷ Özer, a.g.e., s. 17; Türer, a.g.e., s. 27.

²⁸⁸ Türer, a.g.e., s. 33.

²⁸⁹ Yüzbaşı İshak Hakkı, a.g.e., s. 46.

²⁹⁰ Karesi İdadisi; 11 Şubat 1301 tarihinde Celalzade hanı içerisinde tesis edilmiş, öğrenci sayısının artması üzerine şu anda Kuva-yı Milliye müzesinin bulunduğu Giritlizade Mehmet Paşa’nın konağına,

üzerine 1914 yılında Edremit'e nakledilmiş, 1917 yılı Eylül ayına kadar burada öğretime devam edilmiştir. Selanik Sultani'sinin Balıkesir'e taşınmasıyla, Karesi İdadîsi de "sultanî" olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Karesi İdadîsi'nde 1914 yılında 270, 1915 yılında 290 öğrenci öğretim görmüştür. Sultaninin Birinci Dünya Savaşı sırasındaki eğitim kayıtları, Yunan işgali sırasında kaybolmuştur.²⁹¹

1913 yılında Edirne ve Niğbolu idadîlerinden gelen 25 kişilik izci (keşşaf) grubu ile Balıkesir'de ilk izcilik faaliyeti başlamış, Çanakkale Savaşı sırasında bu keşşaf ve diğer öğrenciler²⁹² gönüllü olarak savaşa katılmışlar,²⁹³ geriye sadece üç öğrenci dönebilmiştir.²⁹⁴

2.13.2. Dar'ül Muallimin

Balıkesir Öğretmen Okulu (Darülmualimin) 1910 yılı Ekim ayında medrese, rüştiye ve idadîden aldığı 50 öğrenci ile gündüzlü olarak öğretime başlamıştır. Öğretmen okulunun programında, üç farklı dil dersi, dinsel, sosyal ve pozitif bilimler ile ilgili dersler yer almıştır. Ayrıca, güzel yazı, elişî, ziraat dersi gibi uygulamalı eğitim programları da uygulanmıştır. Şehirde evi bulunmayan öğrenciler medreselerde ya da han odalarında barınma ihtiyacını karşılamışlar, öğrencilere birinci ve ikinci sınıflarda 40, üçüncü sınıfta 60'şar kuruş burs verilmiştir.²⁹⁵

1914 yılında 83 kişinin girdiği sınavda 43 kişi başarılı olarak okula alınmaya hak kazanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı bu dönemde okulun öğretmen kadrosu

1309 yılındaki bir yangın sonrasında ise Paşa camii civarında Hafız Adil isminde bir şahsın evine nakledilmiştir. Okul 1311 yılında Behçet Paşa konağının bir kısmına ve aynı tarihte inşaatı tamamlanan lise binasına taşınmıştır. (Özer, a.g.e., s. 18.)

²⁹¹ Özer, a.g.e., s. 18-19; Türer, a.g.e., s. 30.

²⁹² 8. sınıf öğrencileri (13 Kişi): Nuri, Şevki, Şevki, Şükrü, Ahmet Hamdi, Süleyman, Sami, Murat, Ahmet Hayri, Mehmet Ali, Süreyya, Lütfü ve Hikmet. 9. sınıf öğrencileri (15 Kişi): Naci, Nuri, Nevzat, Cevat, Fehmi, Kemal, Mustafa, Muammer, Feyyaz, Ruhi, Cevdet, Neaver, Kemal, Abdullah ve Osman Nuri. 10. sınıf öğrencileri (15): Abdülşükür, Cemil, Yaşar, Rüştü, Şükrü, Selahattin, Mustafa, Asım, Ahmet Refik, Mehmet Kemal, Besim, Mustafa, Nihat, Hüseyin Hayri ve Salih. 11 sınıf öğrencileri (25 Kişi): Naim, Elmas, Mustafa, Mehmet Murat, Hamza, Recep, Osman, Ali Seydi, Recep, Mehmet, Ali, Ruhi, Halil Fehmi, Rasim, Alaaddin, Ali Kemal, Ahmet Hamdi, Cemil, Emin, Kemal, Hulusi, Mehmet, Esat, Mustafa ve Haydar efendiler. (Ayдын Ayhan, Çanakkale Ah Çanakkale, s. 134-136.)

²⁹³ Türer, a.g.e., s. 30.

²⁹⁴ Balıkesir Liseliler Derneği, Balıkesir Lisesi 122. Kuruluş Yılı Kaymaklı Şenlikleri Haftası Etkinlikleri Programı, 24-27 Mayıs 2006.

²⁹⁵ Özer, a.g.e., s. 21.

sayı ve kalite olarak yükseltilmiş, fen dersleri ile meslek dersleri yanında beden eğitimi, müzik, resim ve el işi eğitimi gibi derslere de ağırlık verilmiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşı bütün şiddetiyle devam ettiğinden öğrencilerin büyük çoğunluğu silah altına alınmıştır. 1914-1918 yılları arasındaki dört yıl sonunda okul ancak 2 mezun verebilmiştir. 1918-1919 ders yılı sonunda 5, 1919-1920 ders yılı sonunda ise 16 mezun vermiştir. Kız Muallim Mektebi (Darülmualimat) ise 20 Kanunuevvel 1332 (2 Ocak 1917) yılında açılmış, 1919 yılında ilk mezunlarını vermiştir. Birinci Dünya Savaşı süresince her iki öğretmen okulunda da öğrenime devam edilmiş, Yunan işgali ile birlikte kapatılmışlardır.²⁹⁶

2.13.3. Medreseler

Karesi’de medreselerin çokluğu eğitim ve öğretime karşı olan tarihi ilginin bir yansımasıdır. Özellikle, görevli olduğu yıllarda Balıkesir’in imarı, su yollarının yapımı gibi toplumsal yarar gözetilen faaliyetlerle yakından ilgilenen Müftü Ali Şuûri Efendi tarafından, 1861 yılında programında pozitif bilimlere de yer veren ve 1925 yılında 618 cilt eser bulunduğu bilinen bir kütüphane ile desteklenen Dar’ün Nafia isimli bir medrese kurulması; matematik, geometri, fen bilgisi, Farsça gibi derslerin merkezi anlamda 1873 yılından sonra medrese programlarına girdiği düşünüldüğünde, Balıkesir halkının eğitim faaliyetlerine yönelik duruşunun önemli bir işaretidir. Balıkesir’de 1911 yılında faaliyete geçen Dar’ül Hadis de başlatılan medrese reformuna uygun bir biçimde açılmış bir diğer medresedir.²⁹⁷

2.14. Dönem İçerisinde Basım

1864 yılında eyalet sisteminin terk edilerek vilayet sistemine geçilmesiyle birlikte her vilayette devlet tarafından matbaalar kurulmuştur. Valilik bünyesinde açılan bu matbaalarda basılan çeşitli eserler yanında resmi vilayet gazeteleri çıkarılmıştır. Balıkesir’de ilk resmi matbaa 1886 yılında faaliyete geçirilmiş, Karesi Vilayetinin 1305

²⁹⁶ Özer, a.g.e., s. 21-22.

²⁹⁷ Türer, a.g.e., s. 18.

(1887) yılına ait tek salnamesi burada basılmıştır. Yine livanın ilk gazetesi “Karesi” 1886-1888 yılları arasında bu matbaada yayımlanmıştır. 1888 yılında Karesi’nin vilayet statüsü kaldırılarak tekrar sancak haline getirilmesiyle beraber matbaa Bursa’ya nakledilmiş ve Karesi gazetesinin iki yıl süren ilk dönem yayın hayatı sona ermiştir.²⁹⁸

Sahibi olan Cemil efendinin adıyla anılan livanın ilk özel matbaası ise 1892 yılında kurulmuştur. 1914 yılında modern teknolojiye sahip makineler İngiltere’ye sipariş edildiği de, Birinci Dünya Savaşı nedeniyle parası ödenmesine rağmen gönderilmemiştir. Bu matbaada Balıkesir (1909-1911), Yıldırım²⁹⁹ (1911-1912) ve Karesi gazeteleri basılmıştır.³⁰⁰

2.14.1. Karesi Gazetesi

8 Temmuz 1909 tarihinde Hüdavendigâr vilayetinden ayrılarak müstakil mutasarrıflık olan Karesi’de, Liva Meclis-i Umumisi tarafından yeniden bir gazete çıkarılmasına karar verilerek Birinci Dünya Savaşının hemen öncesinde 1 Cemaziyelahir 1332 (27 Nisan 1914) tarihinden itibaren Karesi gazetesi tekrar neşredilmeye başlanmıştır. Haftada bir defa, pazartesi günleri dört sayfa halinde çıkarılmıştır. Sıra numarası 1’den başlatılmıştır. Daha sonra hem ilk sayıdan itibaren, hem de o yıl içindeki kaçınıcı sayı olduğunu belirtecek şekilde düzenlenmiştir. 10 Temmuz 1916 tarihinde Hasan Basri Çantay’ın çabalarıyla İstanbul’dan getirilen Karesi vilayet matbaasının yeniden tesis edilmesine kadar özel Cemil efendi matbaasında basılmıştır. 1926 yılında ismi Balıkesir olarak değişmiş ve yayın hayatı 1940 yılına kadar devam etmiştir.³⁰¹

Birinci Dünya Savaşı yıllarına şahitlik eden gazetede yazılar; liva havadisleri, meclis, ziraat, sağlık, Osmanlı Ajansları, ilanlar, cemiyetler, spor başlıklarından oluşmuştur. Ayrıca Hasan Basri Çantay, İsmail Hakkı gibi isimlere ait tarih, coğrafya

²⁹⁸ Abdülmecit Mutaf, ”Osmanlı Dönemi Balıkesir Mahalli Basımı ve Kültür Hayatına Katkıları”, **I. Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri**, Balıkesir, 1999, s. 431.

²⁹⁹ İdareciliğini ve yazarlığını Hasan Basri Çantay yapmış ve 14 Şubat 1327/3 Temmuz 1328 tarihleri arasında çıkarılmış olup, İttihat ve Terakki Cemiyetinin Balıkesir’deki yayın organıdır.

³⁰⁰ Abdullah Yurdakök, **Balıkesir Basım Tarihi (1886-1991)**, Balıkesir, 1992, s. 16.

³⁰¹ Yurdakök, a.g.e., s. 21;

veya çeşitli güncel konularda yazılmış makalelerle, konferans metinleri yer almıştır. Sayfa aralarında hece vezniyle yazılan şiirler de yayımlanmıştır.³⁰² Karesi gazetesi haftalık olarak yayımlanmasına rağmen güncelliği yakalayabilmiş, halkı gündelik yaşamın olay ve haberleriyle bilgilendirmiş, diğer yazılarla da eğitici bir rol oynamıştır.³⁰³

2.14.2. Ses Gazetesi

Hasan Basri Çantay, 11 Muharrem 1337 (17 Ekim 1918) tarihinde Mondros mütarekesinin imzalanmasının hemen öncesinde, kaybedilen Birinci Dünya Savaşı üzerine gelişen işgal döneminde Balıkesir halkının sesini duyurduğu “özel ve tarafsız” Ses gazetesini yayımlamaya başlamıştır. Karesi liva matbaasında basılarak, Perşembe günleri iki sayfa halinde çıkarılmış ve Balıkesir basınında ilk defa fotoğraf ve başmakale yazarlığı uygulaması başlatılmıştır. Yazıların siyasi açıdan rahatsız edici yönleri ve gazetenin açıkça İtilaf devletleri aleyhinde yayın yapması dolayısıyla gazetenin müdürü olarak Hasan Basri Çantay’ın tevkif edilerek İstanbul’da bulunan Divan-ı Harb’e teslim edilmesine dair Meclis-i Vükela tarafından karar verildiğinden, 13 Mart 1919 tarihli 22. sayıdan sonra gazete kapatılmış ve Hasan Basri Çantay Balıkesir’i terk etmek zorunda kalmıştır.³⁰⁴

2.15. Vakıflar

Toplumsal yaşam ve kültür hayatı hakkında da bilgi ve fikir veren vakıflar açısından Karesi livası son derece zengindir. Toplumu bütün dinamikleriyle ayakta tutan ve en küçük yerleşim birimlerinden olan mahalle ve köylere kadar örf ve adet hükmünde yaygınlık kazanan vakıflar, Karesi genelinde ibadet şuuru içinde yapılagelmiştir.

³⁰² Mutaf, a.g.t., s. 434.

³⁰³ Kölemen, Suna, “Karesi Gazetesindeki (1916-1917) Edebi ve Kültürel Muhteva Üzerinde Bir İnceleme”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 2005.

³⁰⁴ BOA., MV., 15.3.1919, Dosya No: 214, Gömlek No: 100.

Balıkesir merkezi ve diğer kazalarda bulunan vakıflar arasında; cami ve değirmen vakfı, Dar'ul Hadis vakfı, Mekke fakirleri ve muhtaçları için vakıf, medrese vakfı, kütüphane vakfı, mevlid kıratı için vakıf, aşure vakfı, su kuyusu vakfı, musalla vakfı, zaviye vakfı, muallimhane vakfı, mezraa vakfı, sebze bahçesi vakfı, hadis nakli için vakıf, kalaycı dükkanı vakfı, hamam-değirmen-fırın ve bahçe vakfı, yağhane vakfı, şadırvan için vakıf, ilim talebesi için vakıf, ışık parası vakfı, ekmekçi dükkanı vakfı, kuyu tamir ve termimi için vakıf, sübyan muallimi vakfı, çeşme için vakıf, muhaddislik ciheti için vakıf, kayyımlik vakfı, Kuran tilaveti için vakıf gibi çeşitleri vardır. Liva genelinde 1363 vakıf mevcut olup, bunlardan 382 adetinin vakfiyesi³⁰⁵ bulunmakta, 981 tanesine ait ise sadece şahsiyet kaydı³⁰⁶ bulunmaktadır. Balıkesir merkez kazada ise 50 tanesinin vakfiyesi olan 326 vakıf bulunmaktadır.³⁰⁷

2.16. Karesi Hapishanesi

Karesi liva merkezi olan Balıkesir'de, mahkeme tarafından borçlarını ödemediğinden dolayı cezaevine gönderilmelerine karar verilen kişiler için suçlarına uygun ayrı bir cezaevi bulunmadığından, cinayet gibi ağır suçları işleyenlerle birlikte aynı yerde muhafaza edilmelerinin sakıncaları nedeniyle, 1872 yılında mevcut hapishaneye ilaveten, borcunu ödememekten dolayı mahkum olanlar için ayrı bir kısım yapılmıştır. 1883 yılı itibarıyla ise yine kendileri için ayrı bir bölüm olmadığından kiralanmış bir evde cezalarını çeken kadınlar için, mevcut binanın yanına ayrı bir cezaevi inşa edilmesi planlanmıştır. Ancak, 1898 yılında Balıkesir'de meydana gelen büyük deprem sonucunda cezaevi de ağır hasar gördüğünden, halkın da maddi desteği ile 350 mahkumu barındırabilecek büyüklükte yeniden inşa edilmiştir.³⁰⁸

³⁰⁵ Vakfiye: Malını vakfedenin niyetini ortaya koyan ifade, söz ve şartlarını içine alacak şekilde yazılan vesikalar.

³⁰⁶ Şahsiyet kaydı: Bir vakfın adı, kurucusu ve bulunduğu yer ile vakıf görevlilerinin isimleri, aldıkları ücret ve vakıfla ilgili zabıt, şart tebdili (değişikliği), tevliyet (vakfın işlerine bakma vazifesi, mütevellilik), tedavül (geçerlilik) kayıtları gibi bilgilerin kısmen veya tamamen yer aldığı kütük defterleri.

³⁰⁷ Abdülkerim Abdülkadiroğlu, "Vakfiyelerde Balıkesir", **I. Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri**, BÜ-FEF Yayınları, Balıkesir, 1999, s. 478.

³⁰⁸ Nahide Şimşir, "Karesi Hapishanesi", **Hapishaneler Sempozyumu**, M.Ü. Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul 4-5 Aralık 2003, s. 65-69.

14 Haziran 1914 tarihinde Balıkesir'e gelen İçişleri Bakanı Talat bey hapishaneyi ziyaretinde, mahpusların dar ve sıhhi olmayan bir bina içerisinde tutulduklarını gözlediğinden, yeni bir hapishane yaptırılması için gerekli tahsisatı vereceğini beyan ederek, mutasarrıfa hapishane yapılabilmesi için uygun bir arazi bulunması için emir vermiş ve Meclis-i Mebusan'da da Karesi hapishanesi ile ilgili bir konuşma yapmıştır. 1915 yılında inşa edilmesi planlanan hapishane için, Kazanlar deresi civarında Balıkesir-Soma yolu üzerinde 13.916 metrekare arazi istimlak edilmiştir.³⁰⁹

Öte yandan, seferberlik sırasında, ülke genelinde bulunan cezaevlerinde tutulan mahkumlardan faydalanılması hükümet tarafından kararlaştırılmış ve bunlardan seçilenler askere alınmışlardır. Bu amaçla Balıkesir cezaevinde tutulmaktayken iyi hali görülen ve fiziki yapıları uygun olduğu anlaşılan 261 mahkum cepheye sevk edilmek üzere 5 Haziran 1915 tarihinde cezaevinden tahliye edilmişlerdir. Bu nedenle Hükümet Konağı önünde bir tören düzenlenmiş ve bir mahkum ile savcı konuşma yapmışlar, Müftü ise dua okuyarak başarı temenni etmiştir.³¹⁰

³⁰⁹ Şimşir, a.g.t., s. 69-70; Karesi Gazetesi, 08 Kasım 1915, S. 81-29, s. 8.; Gazetede ayrıca, uygulamaya itirazı olanların kanuni süresi içinde belediyeye müracaat etmeleri gerektiği ilan edilmiştir.

³¹⁰ Karesi Gazetesi, 07.6.1915, S. 7-59. (Haberin içeriğinden mahkumların liva genelindeki cezaevlerinden mi, yoksa sadece merkez cezaevinden mi seçtikleri anlaşılmamaktadır.)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA BALIKESİR'DE SOSYAL HAYAT

3.1. Balıkesir'de Cihad-ı Ekber'in İlanı

Osmanlı Devletinin İtilaf devletlerine 11 Kasım 1914 tarihinde resmen savaş ilan etmesi sonrasında, bütün Müslümanların canlarıyla ve mallarıyla savaşa katılmalarının farz olduğunu belirten ve Şeyhülislam Ürgüplü Hayri efendi tarafından hazırlanan Cihad Fetvası, 14 Kasım 1914 tarihinde Süleymaniye'deki Meşihat³¹¹ makamından Fatih camiine merasimle götürülerek, camii avlusunda bekleyen kalabalığa Fetva Emini Ali Haydar Efendi tarafından okunmuştur.³¹²

17 Kasım 1914 Salı günü telgrafla Karesi livasına gönderilen Cihad-ı Şerif fetvasının Balıkesir'e geldiği ve ilan edileceği halk tarafından öğrenildiğinden, o gün Balıkesir'in pazarı olmasına rağmen bütün dükkan ve mağazalar kapatılarak; ulema, eşraf, ahali ve okul öğrencileri çok kısa bir süre içerisinde Belediye meydanında toplanmıştır. Buradan Hükümet Konağı önüne gidildiğinde mutasarrıf, müftü ve kadı halk ile birlikte Balıkesir'in en yüksek mevki olan Namazgah'a çıkmışlardır. Müftü Abdülkadir efendi minbere çıkarak cihat ile ilgili ayet ve hadisler okuduktan sonra fetvayı aktarmış ve halkın üzerine düşen dini ve milli vazifeleri anlatmıştır. İttihat ve Terakki müfettişi Musa bey de bir konuşma yaptıktan sonra gönüllü yazılacakların Müdafaa-i Milliye Cemiyetine müracaat etmelerini hatırlatmıştır. Müftünün bir duası ve Mebus Vehbi beyin konuşmasıyla cihat ilanı sona ermiştir. Burada toplanan kalabalığın 2.500³¹³ kişi civarında olduğu tahmin edilmiştir. Ayrıca, fetva diğer kazalara da telgraf

³¹¹ Şeyhülislamlık.

³¹² <http://www.gallipoli1915.org/belge.cihad-i-ekber.htm>

³¹³ Karesi Gazetesinde belirtilen sayı 25.000 olmakla birlikte, bunun sehven yazıldığı düşünülmektedir.

ile iletilmiş ve bir çok yerde Cuma namazında vatandaşlara bildirim yapılmıştır. Ayrıca, padişah Mehmet Reşad'ın, Başkumandan vekili Enver paşa'nın ve Karesi mutasarrıfının cihad ilanı ile ilgili beyannameleri Karesi gazetesinde yayımlanmıştır.³¹⁴

3.2. Doğal Afetler

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşına girişi Karesi Livasında cihad-ı mukaddesin ilanı ile resmileştirilmiştir. İlk defa olarak bir savaş dünya genelinde bir etki alanı oluşturmuş, bu durum Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde olduğu gibi, Karesi livasında da köklü değişiklikler ve kalıcı sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte, halk savaşın etkilerini daha çok, bir savaşı sürdürebilmek için gerekli olan maddi arkaplanı hazırlayacak temel kaynak olması yönüyle hissetmiş, cephelerin dehşeti halka doğrudan yansımamıştır. Bu nedenle, devam eden olağan hayatın içinde ortaya çıkan çeşitli olaylar, savaşın büyüklüğü ve sonuçları ile ters orantılı olduğu izlenimini veren doğal olay ve afetler; bir toplumsal birliktelikte yaşamsal önemi olan tek şeyin savaş olmadığı gerçeğini belirginleştirmiştir.

3.2.1. Çekirge Sorunu

Karesi merkez livaya bağlı bazı köyler, Bandırma, Burhaniye, Erdek, Sındırgı, Bigadiç ve Balya'nın bazı köylerinde savaş öncesinde başlayan ve uzunca bir süre devam eden çekirge istilası görülmüştür. Ekili alanlara verdiği zararın son derece büyük olması nedeniyle, çekirgeleri imha etmek için halk ve görevli memurlar yanı sıra ziraat öğretmenleri ve öğrenciler de çekirgelere karşı mücadele etmişler, yapılan çalışmalarda toplanan çekirgeler yakılmak suretiyle yok edilmişlerdir. Çekirgeler tamamen imha edilmekle birlikte geride bıraktıkları tohumların temizlenmesi de hayli zaman almıştır. Ancak bu arada ilginç bir gelişme yaşanmış, bazı bölgelerde oluşan bir tür bakteri çekirge tohumlarını imha etmiştir. Bazı günler ise, okul öğrencileri öğretmenleri nezaretinde Balıkesir merkez kaza civarında tohumları imha çalışmalarına yardımcı

³¹⁴ Karesi Gazetesi, 23 Kasım 1914, S. 31; 30 Kasım 1914, S. 32.

olmuşlar, toplumun genelini etkileyen bir sorun karşısında bir yardımlaşma ve sosyal duyarlılık örneği göstermişlerdir.³¹⁵

Kızıl çekirge adı verilen ve gökyüzünden geçerken bir bulut gibi güneşi karartan bu çekirge kütleleri, buldukları yeşil alanı birkaç saat içinde yok edebilmişlerdir. Çekirge felaketi ile uzun süre mücadele edilmiş, mahalle sakinleri belli bir organizasyon içinde çekirge itlafı için sevk olunmuşlar, bazen görevli memurların izinleri de kaldırılmak suretiyle çalışmalar aralıksız olarak sürdürülmüştür. Çekirgelerin imhasında önemli rolü olan sığırcık kuşlarına zarar verilmemesi ve çekirgelerin zarar veremediği iki sıralı arpa, bakla ve eğriboynun darısının ekilmesinin faydalı olacağına dair halk zaman zaman uyarılmıştır.³¹⁶ Toplumun bazı kesimleri duyarsız³¹⁷ kalmakla birlikte, halkın çoğunluğu tarafından çekirgelerin kırsal bölgelere bıraktıkları tohumların toplanması faaliyetine katılım sağlanmıştır. Ayrıca, o dönemde yaşanan kuraklığın ortaya çıkardığı zorluklar, çekirge felaketinin sonuçlarını daha da ağırlaştırmıştır.³¹⁸ Çekirgelerin imha edilmesiyle görevli memurlar için bir görev nizamnamesi³¹⁹ çıkarılması, bazı görevlilerin imha mücadelesindeki üstün başarılarından dolayı gümüş liyakat madalyası³²⁰ ile ödüllendirilmeleri konuya verilen önemin bir yansımasıdır.

3.2.2. Yağmur ve Dolu

Liva genelinde zaman zaman yağan dolu ve yağmurlar ekili ürünlere zarar verdiği gibi, nehirlerin taşması nedeniyle çevredeki tarlalarda bulunan biçilmiş arpa, buğday ve bazı hayvanlar ile eşyalar suya kapılarak kaybolmuşlardır. Ovaların su ile dolmasının ortaya çıkardığı zararlar yanı sıra, ağaçları kökünden sökecek derecede kuvvetli esen fırtınalar ekinleri ve hayvanları telef etmiş, bostanların üzerine düşen dolu taneleri bir tarafından girerek diğer tarafından çıkmıştır. Sürekli yağın yağmurlar sonucu bir çok akarsu taşıdığından, büyük oranda arazi, bazı yerlerde ise evler kısmen

³¹⁵ Karesi Gazetesi, 11.6.1914, S. 7; 15.6.1914, Nr. 8; 20.9.1915, S. 74-22; 28.02.1916, S. 97-45; 20.3.1916, S. 100-48.

³¹⁶ Karesi Gazetesi, 27.5.1916, S. 110-6; 14.8.1916, S. 120-16.

³¹⁷ Karesi Gazetesi, 8.5.1916, S. 107-3.

³¹⁸ Aydın Ayhan, "Balıkesir İtam-ı Fukara Cemiyeti", **Balıkesir Ekspres Gazetesi**, 7 Ocak 1999.

³¹⁹ Karesi Gazetesi, 21.8.1916, S. 121-17.

³²⁰ Karesi Gazetesi, 5.3.1917, S. 148-44.; Liva Çekirge Mücadele Müdürü Hüdayi Efendi gayretinden dolayı gümüş liyakat madalyası ile ödüllendirilmiştir.

sular altında kalmış, yollar bozulmuş, köprüler yıkılmış, telefon hatları zarar görmüştür. Ayrıca tarlalarında çift sürmekte iken ağaç altına sığınan bazı vatandaşlar yıldırım düşmesi sonucunda hayatlarını kaybetmişlerdir.³²¹

3.2.3. Yangın

Zaman zaman liva merkezi ile diğer kaza ve nahiyelerde meydana gelen yangın olayları, önemli oranda maddi hasara neden olmuştur. Örneğin; Kapıdağı nahiyesinin merkezi Pireme’de bir yangın meydana gelmiş, evlerin ahşap olması ve o esnada şiddetli bir rüzgarın çıkması karyenin tamamen yanmasına neden olmuştur. Yine Koşuçayırı mevkiinde kurulan Özel İdare’ye ait harman makinesinin bacasından çıkan kıvılcımlar yığınlara sıçrayarak 120 araba demetin yanmasına neden olmuştur.³²²

Savaşın ortaya çıkardığı sıkıntılı zamanlar haricinde gündelik hayat esnasında meydana gelen doğa olayları ve yangın gibi tahrip edici etkisi olan hadiseler, insanların tek gündeminin savaş olmadığını, bu tür gelişmelerin de savaş kadar yıkıcı tesirde bulunduğunu göstermektedir.

3.3. Sağlık Hizmetleri

Savaş süresince devam eden sosyal ve ekonomik sorunlar yanında çeşitli bulaşıcı hastalıklar, verem, bir tür öldürücü nezle olan İspanyol hastalığı ve frengi liva genelinde insanları zor durumda bırakmıştır.³²³

Dahiliye Nezaretinin 9 Mart 1330 (22 Mart 1914) tarihli tahriratında belediyesi olan kaza ve nahiyelerde aşı memuru istihdam edilmesi gerektiği, 1 Kanunusani 1330

³²¹ Karesi Gazetesi, 22.6.1914, S. 9; 6.7.1914, S. 11; 13.7.1914, S. 12; 10.8.1914, Nr. 16; 28.9.1914, S. 23; 25.1.1915, S. 40; Sındırgı’nın Gülcek nahiyesinde tarlada çift süren Molla Hüseyin, Nafize ve Halil isimli kişiler yağmur başlaması üzerine tarla kenarındaki ağacın altına sığınmışlar, ancak ağaca yıldırım düşmesi sonucunda Halil isimli kişi hayatını kaybetmiştir. (22.6.1914, S. 9); Geçen Pazar günü yağın şiddetli yağmur sonrası Armutabad nahiyesi Sofiler köyüne yıldırım düşmesi sonucu Ali Rıza ve Nazif isimli kişiler vefat etmiş, Mehmet isimli kişi ise kolundan yaralanmıştır. (27.7.1914, S. 14)

³²² Karesi Gazetesi, 3.8.1915, S. 67; Balıkesir’de Mevlevihane Medresesinin üst katında meydana gelen bir yangın sonucunda, medresenin dört odası ve bir dershanesi yanmıştır. (Karesi Gazetesi, 14.3.1915, S. 47); Karesi Gazetesi, 19.7.1915, S. 65.

³²³ Bayraktar, a.g.e., s. 48; Ses Gazetesi, 13.2.1919, S. 18.

(14 Ocak 1915) tarihli kararında ise hiçbir doktora liva özel bütçesinden maaş verilmemesi belirtilmiş, buna istinaden livanın dört farklı bölgesine tayin edilmesi kararlaştırılan dört aşı memurunun maaş ve harcırahları için bütçeye 19.200 kuruş konulmuştur.³²⁴ Her türlü hastalığa karşı çocuklara aşı yapılmasına özellikle önem verilmiş olup, 1915 yılının ilk aylarında liva genelinde küçükler yanı sıra yetişkinler de dahil olmak üzere 29.334 kişiye aşı yapılmıştır.³²⁵

Savaş nedeniyle liva genelinde artış gösteren çeşitli sağlık problemlerine yönelik gerekli tedbirler alınmış, özellikle hapisanelerde bulunan kadın ve erkeklerden oluşan tutuklu ve hükümlülerin de görülen hastalıklara göre aşılınmalarına dikkat edilmiştir. Bir kişide bulaşıcı bir hastalığın görülmesi herkesin aşılınması sonucunu ortaya çıkarmıştır.³²⁶

Pislik, aşırı kalabalık yerlerde yaşamak, açlık ve yorgunluk gibi etkenler nedeniyle oluşan bitler üzerinden insanlara bulaşan tifüs veya lekeli humma denilen hastalık nedeniyle Balya'nın Dereyörükler köyünde dört kişi,³²⁷ Korucu nahiyesi Mallica köyünde içme suyundan kaynaklanan hastalığın devam ettiği dört ay boyunca on üç kişi ölmüş,³²⁸ Kepsut ve Sarnıç nahiyelerinde de lekeli humma görülmüş, Liva merkezi Balıkesir'de de iki kişi aynı hastalıktan vefat etmiştir.³²⁹

Yapımı devam etmekte olan umumi hastaneye Dahiliye Nezaretinin 23 Ağustos 1330 (5 Eylül 1915) tarihli emirnamesiyle, frengi hastalığıyla ilgili elli yataklı ayrı bir kısım ilave edilmesi karar altına alınmış, ayrıca Balya Kaymakamlığının 6 Kanunusani 1330 (19 Ocak 1915) tarihli tahriratında belirtilen Balya'da frengi hastanesi yapılması talebi mümkün görülmeyle, merkez livada yapımı süren hastaneye ek olarak inşa edilecek frengi pavyonundan Balya'nın da istifade etmesi kararlaştırılmıştır.³³⁰ Mikrobik ve cinsel yolla bulaşan bir hastalık olan frengi hastalığına yönelik alınması düşünülen önlemler, hastalığın Balıkesir ve çevresinde genel sağlığı etkileyecek boyutta olduğunu ortaya koymaktadır. Savaş hali imparatorluğun farklı bölgeleriyle sürekli

³²⁴ Karesi Gazetesi, 29.3.1915, S. 49.

³²⁵ Karesi Gazetesi, 6.4.1915, S. 50.

³²⁶ Karesi Gazetesi, 24.7.1916, S. 117-13; 27.10.1916, S. 134-30.

³²⁷ Karesi Gazetesi, 29.6.1914, S. 10.

³²⁸ Karesi Gazetesi, 7.7.1914, S. 11.

³²⁹ Karesi Gazetesi, 28.12.1914, S. 36.

³³⁰ Karesi Gazetesi, 29.3.1915, S. 49.

ilişkili olmayı gerektirdiğinden hastalığın yayılması kolaylaşmıştır. Öte yandan, özellikle eşi askerde olan bayanlara yönelik taciz ve tecavüzlerin fazlalığı, ahlaki yoksunluğun arttığını da göstermektedir. Birinci Dünya Savaşının tüm cephelerine asker göndermiş olan Balıkesir’de oluşan bu gayrı ahlaki durum, savaşla doğru orantılı olarak gelişen bir davranış bozukluğu biçiminde toplumun huzurunu özellikle kırsal kesimde ortadan kaldırmıştır.

3.4. Harp Hastaneleri

Sıhhiye hastaneleri ihtiyaca cevap veremediğinden, Çanakkale cephelerinde yaralananların ilk tedavileri çadırdan kurulan sahra hastanelerinde yapılmış, daha sonra onbinlerce yaralı başta İstanbul olmak üzere çevre il ve ilçelerde yaralılar için tesis edilen hastanelere gönderilmişler, mevcut hastaneler yetersiz kaldığında okul, cami, çiftlik hatta hapisaneler yaralıların tedavi ve bakımları için kullanılmışlardır. Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti yaralılara yardım konusunda bir çok yararlı faaliyetler göstermişlerdir. Hastanelerde gönüllü olarak çalışan hanımlar kurdukları yardım komisyonları ile de yaralılara yatak, giyim eşyası, sigara ve yiyecek temin etmişlerdir.

Çanakkale savaşları sürecinde Balıkesir merkez kazada dört tane harp hastanesi kurulmuştur. Bunların ilki Balıkesir Mecruhin-i Askeri Hastanesi adıyla hizmet veren, 1915 yılında kısmen bitirilerek açılan Memleket hastanesidir. Bandırma’dan trenle gönderilen yaralıların tedavisinde bu hastanenin yetersiz kalması üzerine, Gureba hastanesi de yaralıların tedavisi için tahsis edilmiştir. Ayrıca, Rum mektebi ile Dar-ul Muallimin mektepleri de hastaneye çevrilerek yaralıların tedavisi amacıyla hizmet vermişlerdir.³³¹ Balıkesir’de tesis edilen Harp hastanelerine ve Mecruhin-i Askeriye hastanesine çeşitli tarihlerde ve değişik sayılarda Çanakkale cephesinden yaralı ve hasta askerler getirilmiştir.³³²

Çanakkale cephesine en yakın kazalardan biri olan Edremit’te bulunan Alaya bağlı Revir hastanesi yaralıların tedavisi için hizmet vermiş, hastane dolduğunda diğer

³³¹ Aydın Ayhan, **Çanakkale Ah Çanakkale**, Şehitkale Yayıncılık, 2. Baskı, İzmir, 2005, s. 223.

³³² Karesi Gazetesi, 3.8.1915, S. 67; 1.9.1915, S. 71; 18.10.1915, S. 78; 2.11.1915, S. 80.

gelen hastalar buradan karayolu ile Burhaniye, Havran, Ayvalık ve İvrindi'ye gönderilmişlerdir. Balya Karaaydın Maden Şirketi hastanesi de savaş yaralıları için yirmi yatak tahsis etmiştir. Erdek'te Revir Hastanesi dışında, mülki idare ve halkın yardımlarıyla bazı büyük evlerle birlikte Rum Kız Ortaokulu hastane haline getirilerek yaralıların tedavi ve bakımları yapılmıştır. Kepsut ve Bigadiç halkının da yardımlarıyla Susurluk'ta 300 yataklı bir hastane kurulmuş, Bandırma üzerinden getirilen yaralılar Sultançayır maden işletmesinin arabalarıyla hastaneye götürülmüşlerdir. Biga ve Karabiga'daki menzil hastaneleri yetersiz kaldığından Gönen ve Manyas halkının yardımıyla Gönen Rüşdiyesi önce elli, sonradan üç yüz yataklı harp hastanesine dönüştürülmüştür. İvrindi Otmanlar köyü yakınındaki bir han kiralanmak suretiyle, Burhaniye'deki mevcut hastane, Havran'daki medreseler, Balya Maden Şirketinin hastanesi doktor ve hastabakıcılarıyla birlikte, Ayvalık Rum hastanesi ve Ayvalık Merkez Mevki hastanesi ile Bandırma Menzil Hastanesi (1.Orduya bağlı 2 hastane) harp hastaneleri olarak kullanılmışlardır.³³³

Bütün hastanelerin masrafları Balıkesir halkı tarafından karşılanmıştır. Hilal-i Ahmer Cemiyeti Kadınlar Kolu, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Kadınlar Kolu ve Donanma Cemiyeti düzenledikleri kampanyalarla yaralıları için para, giyim, gıda, yatak, yorgan gibi ihtiyaçların toplanmasında öncülük yapmışlardır. Çanakkale cephesinde harbin, 1915 yılı Ekim ayından itibaren kısmen durması nedeniyle hastanelere de yaralı getirilmediğinden, Kasım ayından itibaren harp hastanesine dönüştürülen okullar yeniden öğretime başlatılmışlardır.³³⁴

3.5. Su Hizmetleri Kurumu

Balıkesir'e toprak künkler vasıtasıyla getirilen içme sularının halka daha kolay ulaştırılması ve insanların sağlıklı su temin etmesi amacıyla merkez yerleşim alanı dışında uygun yerlere birkaç depo ve suyun akacağı çeşmelerin yapılması, Liva Genel Meclisince gerekli görüldüğünden, konu ile ilgili gerekli çalışmalar Şadırvanlar İdaresi

³³³ Ayhan, a.g.e., s. 231.

³³⁴ Ayhan, a.g.e., s. 234.

tarafından yapılmıştır.³³⁵ 1915 yılı Nisan ayı itibariyle yapımı devam eden Memleket hastanesine 5 kilometre mesafedeki koyun sayaları mevkiinde bulunan yeni su kaynağının, hastaneye ve şehre kadar getirilmesi çalışmaları da Şadırvanlar İdaresi tarafından yapılmıştır.³³⁶ İnsan hayatını devam ettirebilmek için gerekli en temel ihtiyaç maddesi olan su temini ve dağıtımını konusu ile ilgili çalışmalar Şadırvanlar İdaresi tarafından ciddi çalışmalarla devam ettirilmiştir. Savaş şartlarının oldukça zorlaştırdığı sağlık tedbirlerinin etkili bir şekilde alınması, temizliğin sağlanmasıyla da doğrudan ilgili olduğundan, halkın hayatını kolaylaştırması açısından ayrıca sürekli olarak hasta ve yaralı akışı olan hastaneler için de şehre su getirilmesi çalışmaları son derece önemli olmuştur.

3.6. Çevre Kirliliği

Osmanlı Devleti, İtilaf devletleri arasında yer alan Fransa ile Dünya Savaşı nedeniyle harp hali içerisinde bulunduğundan, bir Fransız şirketi tarafından işletilen Balya madenlerinin işletme imtiyazını kaldırmış ve maden çıkarılması durdurulmuştur. Ayrıca, Balya madenleri Mütareke sonrasında öncelikli olarak işgal edilmiştir.

Madenlerdeki çalışmaların sürdüğü dönemde meydana gelen çevre kirliliği hayatı oldukça olumsuz etkilediğinden, Liva genel meclisi bu konuda yapılan şikayetleri bir toplantısında değerlendirmiş ve madenin ortaya çıkardığı dumanların neden olduğu tahribatın büyüklüğüne dikkate çekerek, çevre kirliliğinin sağlığı tehdit etmeyecek düzeye indirilmesi için gerekli tedbirlerin alınması amacıyla mevcut durumu Ticaret ve Ziraat Nezaretine bildirmiştir.³³⁷

Maden işletmeleri nedeniyle hızlı bir şehirleşme yaşamış olan Balya kazası, insanların gelir düzeyi ile orantılı olarak toplumsal hayat standartlarının da gelişme gösterdiği bir yerleşim birimi olarak, sanayileşmenin negatif etkilerine maruz kalmakla

³³⁵ Karesi Gazetesi, 19.4.1915, S. 52.

³³⁶ Karesi Gazetesi, 24.5.1915, S. 57.

³³⁷ Aydın Ayhan, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Devletin Halk Sağlığı İçin Aldığı Tedbirler (Balıkesir Örneği)", **Yeni Haber Gazetesi**, 27.4.2006, S. 11591.

birlikte, olumsuzluklara çözüm arama sosyal bilincinin de mevcut olduğu bir toplum yapısını şekillendirmiştir.

3.7. Zirai Faaliyetler

1914 yılı sonlarında Karesi livasının 5 yıllık programı yapılmış, ihtiyaçlar doğrultusunda belirlenen zirai hedefler içerisinde yer alan konular 1331-35(1915-19) yıllarına dağıtılarak; Kepsut'ta bir leylî çiftçi okulunun tesis edilmesi, Bursa ziraat okuluna devam eden öğrenci miktarının onbeşe yükseltilmesi, çeşitli tarım aletleri ve arıcılık aletleri satın alınması, zeytin ağaçları ve bağlarda meydana gelen hastalıklarla mücadele için gerekli tedbirlerin uygulanması, damızlık dana ve boğa alımı, Burhaniye'de bir süthane tesis edilmesi, Kepsut Çiftçi Okulu ve çeşitli yerlerde gülistan kurulması, Gönen'de bir deney tarlası tesis edilmesi, Avrupa'ya zirai incelemelerde bulunmak üzere memur gönderilmesi, Avrupa ve Amerika ziraat sergilerine liva adına iştirak edilmesi gibi hususlar program içerisine alınmıştır.³³⁸ Ülke önemli bir tehdit altında olmasına rağmen tüm konularda olduğu gibi, zirai anlamda yapılması gereken hususlar düşünülmüş, bunların gerçekleşmesi için maddi altyapı hazırlanmaya çalışılmıştır. Yaşanan gelişmeler Karesi livasındaki idari mekanizmanın çalışma şevkini kırmış olmakla birlikte, kişi ve kurumlar sorumluluklarının gereğini yerine getirmeye çalışmışlardır.

3.8. Zahire Durumu

Savaşın ilk yıllarında mevcut zahirenin dağıtımında başarılı yöntemler uygulanamadığından zahiresizlik sıkıntısı çekilmesi nedeniyle, ellerinde bulunan ürünü ortaya çıkarmak istemeyenler olduğundan varlık içinde yokluk çekilmiş, bu nedenle bu konuda bir kanun çıkarılarak uygulanmıştır. Ayrıca savaş koşullarını değerlendirerek piyasa ile oynamayı düşünen tüccarların milletin zor durumundan istifade etmemesi istenmiştir.³³⁹ Birinci Dünya Savaşı bütün çelişkilerin bir arada yaşandığı bir süreç

³³⁸ Karesi Gazetesi, 14.3.1915, S. 47.

³³⁹ Karesi Gazetesi, 24.7.1916, S. 117-13.

olmuştur. Savaşın ortaya çıkardığı fırsatları kendi lehine değerlendirerek zenginleşenler olduğu gibi, bu zorlu ortamı yardımlaşma ve dayanışma için fırsat kabul edenler, devlet ve millet için elinden gelen her türlü katkıyı yapan insanlar da olmuştur.

3.9. Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri

Karesi Livası Genel Meclisinin 1 Şubat 1330 (14 Şubat 1915) Pazar günü yapılan onsekizinci toplantısında; Burhaniye Kaymakamlığının 5 Kanunusani 1330 (18 Ocak 1915) tarihli tahrirati ile kurulmasını talep ettiği, ilköğretimden sonra beş yıl süreli olarak çeşitli meslek dallarında öğrenim veren,³⁴⁰ Sanayi Mektebi merkezde bile kurulamadığından, daha sonraki yıllarda tekrar gündeme getirilmesi kararlaştırılmıştır.³⁴¹

Livanın beş yıllık Maarif Programı çerçevesinde; 1332 yılı için Merkez Liva'da bir sanayi okulu yanı sıra, bir kız okulu açılması, 100-150 hanesi olan bütün köylerde ikişer dershaneli 70 okul, 1333 yılında 75-100 haneli köylerde ikişer dershaneli 74 okul, 1334 yılında 50-75 haneli köylerde 104 okul, 1335 yılında ise 40-50 haneli köylerde 90 okul açılması kararlaştırılmıştır. 1915 yılı itibariyle biri darul muallimin, biri idadi, üçü numune olmak üzere 164 okul bulunan Karesi'de, bu miktarın beş sene içinde 371'e ulaştırılması hedeflenmiştir.³⁴² Savaşın en yoğun olarak yaşandığı ve Çanakkale cephesi nedeniyle çok yakından hissedildiği günlerde geleceğe dair önemli planlamalar yapılması, yaşanan sorunların kaynağına dair saptamaların yapıldığını ve her şart altında çalışıldığını göstermektedir. Ayrıca, Liva Encümenince ibtidai mekteplerde okuyan yoksul kız ve erkek öğrencilerin kitap bedelleri karşılığı olarak bütçeye onbeş bin kuruşluk tahsisat konulması kararlaştırmıştır.³⁴³

Diğer yandan, 1914 ve 1915 yıllarına ait Maarif bütçelerinde tahsisatı bulunmasına rağmen, ibtidai mekteplerinin birçoğu öğretmensizlik nedeniyle açılmamıştır. Bu nedenle, İstanbul Dar'ul Mualliminden mezun olacak kişilerden

³⁴⁰ Fatma Ürekli, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları", <http://www.manas.kg/>.

³⁴¹ Karesi Gazetesi, 29.3.1915, S. 49.

³⁴² Karesi Gazetesi, 14.3.1915, S. 47.

³⁴³ Karesi Gazetesi, 26.4.1915, S. 53.

özellikle Liva öğrencilerinin Karesi’de istihdam edilmelerinin arzu edildiği Maarif müdürlüğüne bildirilmiştir.³⁴⁴ Yaşı küçük olmakla birlikte bedeni gelişkin çocukların bile, devam eden Dünya Savaşının bir cephesinde görev almasının gerektiği bir zeminde, öğretmenlerin de doğal olarak aynı durumda olmaları nedeniyle eğitim hizmetleri en alt düzeyde sürdürülebilmiştir.

Umulduğundan çok daha uzun süren savaşın ortaya çıkardığı koşullar, yaşları uygun olan öğrenciler haricinde, bedeni olarak gelişmiş ancak yaşça küçük öğrencilerin de cephelere sevk edilmelerini gerektirdiğinden, memleketinde kalan öğrencilerin ise büyüklerin işlerini devralmaları nedeniyle bazı okullar kapatılmak zorunda kalmış, okul binalarından bazıları ise askeri amaçlarla kullanılmıştır. Savaş nedeniyle yetim kalan çocukların hem barınma ihtiyaçları hem de eğitimlerinin devamı, 1915’den sonra kurulmaya başlanan Dar’ul Eytamlar³⁴⁵ vasıtasıyla sağlanmıştır.³⁴⁶

Balıkesir’de özellikle savaş sonrasında yaşanan çözüme ve işgal döneminde okullar kapatılmaya devam etmiştir. Savaşın devam ettiği esnada İvrindi halkının yardımlarıyla 1915 yılında kurulan leyli mektep³⁴⁷ ve Savaştepe’de 1914 yılında inşa edilerek öğretime başlayan Umurbey Mektebi³⁴⁸ yatılı Dar’ul Eytamlardan ikisidir. Balıkesir’de de 1916 yılında kimsesiz ve şehit ailelerinin çocuklarına eğitim veren bir okul³⁴⁹ açılmıştır.³⁵⁰

3.9.1. Dar’ul Hilafeti’l-Aliyye Medresesi

Dar’ul Hilafeti’l Aliyye Medresesi, Medaris-i İslamiyye Nizamnamesi gereğince 7 Kasım 1914 tarihinde teşkil edilmiştir. Yapılan genel sınav sonuçlarına göre başarı, eski sisteme oranla % 70 oranında artmıştır. 5 Temmuz 1915 tarihli öğretim kadrosu içerisinde yer alan on dokuz müderrisin arasında müftü, Çarşı Cami imamı, eski maliye müdürü, emekli kumandan, Yıldırım Numune Mektebi hocaları, belediye reisi, kadı ve

³⁴⁴ Karesi Gazetesi, 26.4.1915, S. 53.

³⁴⁵ Yetimler Evi.

³⁴⁶ Türer, a.g.e., s. 43.

³⁴⁷ Şimdiki Gazi Evrenos İlköğretim Okulu.

³⁴⁸ Şimdiki Zafer İlköğretim Okulu.

³⁴⁹ Eski Dumlupınar İlkokulu binasında kurulmuştur.

³⁵⁰ Türer, a.g.e., s. 43.

Gönen kaymakamı da bulunmakta olup medresenin iki sınıfı açılabilmiştir. Birinci sınıfta 8, ikinci sınıfta 11 öğrenci olup, bunlardan biri hastalığı dolayısıyla sınavlara girememiş, diğerleri yıl sonu imtihanlarını başarı ile geçmişlerdir. Öğrencilerin yaş ortalaması (en küçük 13, en büyük 23) 17'nin az üzerindedir. Derslerde ise esasta olmamakla birlikte isimlendirmelerde, nizamnameden bazı farklılıklar görülmüştür.³⁵¹

Meşrutiyet'in başından beri iyileştirilmesi düşünülen medrese programlarında bilim derslerine ağırlık verilmesi, gereksiz törensel önceliklerin ortadan kaldırılması, yüksek öğrenimin ülkenin genel durumu ve geleceği ile doğrudan ilişkili olduğu gerçeği de göz önünde tutularak Balıkesir'de bu hedefe uygun çalışmalar yürütülmüştür.³⁵² 10 Zilkade 1332 (30 Eylül 1914) tarihli Islah-ı Medaris Nizamnamesi'yle İstanbul medreselerinden sonra ülke genelinde bunların tali şubelerinin açılması yönünde genel bir arzu uyanmış ve Balıkesir'de de başlatılan çalışmalar sonucunda, 30'un üzerinde öğrencinin kayıt³⁵³ yaptırdığı Balıkesir Dar'ul Hilafeti'l Aliyye şubesi 24 Şubat 1916 Perşembe günü açılmış, az gecikmeli olarak 1915-16 öğrenim yılı yapılan bir törenle başlamıştır.³⁵⁴

İkinci öğretim yılında ise dersler 14 Ekim 1916 Cumartesi günü başlamış, 13-18 yaşları arasında bulunan, bulaşıcı bir hastalığı olmayan ve yüz kızartıcı bir suç işlememiş olan istekliler ile rüşdiye veya altı senelik ibtidailerini bitirmiş olanlar sınavsız olarak 28 Eylül'den itibaren bir ve ikinci sınıflara kayıt yaptırabilmiştir.³⁵⁵

³⁵¹ Nesimi Yazıcı, "Son Dönem Taşra Medreseleri Üzerine Bazı Düşünceler", <http://www.osmanli.org.tr>.

³⁵² Yazıcı, a.g.m.

³⁵³ Karesi Gazetesi, 6.3.1916, S. 98-46.

³⁵⁴ Yazıcı, a.g.m., Haftada bir saat dersli Tarih-i İslam, Tarih-i Umumi ve Osmani ile Türk Tarihi muallimliğine 120 kuruş maaşla Birgivi-zade Mehmed Asım, Terbiye-i Bedeniyye muallimliğine 150 kuruş maaşla Dar'ul-Muallimin muallimlerinden Ragıp, Elisheri muallimliğine 60 kuruş maaşla Numune Mektebi muallimlerinden Hilmi ve yine 60 kuruş maaşlı Resm-i Hattı (Teknik Resim) muallimliğine Nümune Mektebi müdür muavini Midhat Efendi tayin edilmişler ancak bunlardan Birgivi-zade Mehmed Efendi Bursa Dar'ul-Muallimat Müdürlüğüne terf'ian nakledilmiş, diğerleri de istifa etmiş olduklarından, Tarih muallimliğine Medresetül' Kuzat'tan birincilikle mezun İbrahim Bakır, Terbiye-i Bedeniyye muallimliğine Yüzbaşı Cemal, Elishi ve Resm-i Hattı muallimliklerine Kavala sabık müderrisi Mesud Efendi-zade Mehmed Asım efendiler seçilerek görevlendirilmek üzere Meşihat makamına arz edilmişlerdir.

³⁵⁵ Yazıcı, a.g.m.; Diploması olmayanlar, Tertil-i Kur'an, Malumat-ı Diniyye, Türkçe (Kıraat, İmla, Kavaid), Hisab (Amel-i Erbaa, Kesr-i Adi ve Aşarı), Muhtasar Coğrafya (Umumi ve Osmani), Muhtasar Tarihi (Umumi ve Osmani), Hüsn-i Hat, derslerinin sınavlarından başarılı olmaları halinde birinci sınıfa kaydedilecek, ikinci sınıfa kayıt yaptırmak isteyenlerin ise birinci sınıfın derslerinden başarılı olmaları gerekmekte idi.

Dar'ul Hilafeti'l Aliyye Balıkesir şubesi, ikinci öğretim yılının başlarında, 4 Kasım 1916 Cumartesi günü yapılan bir törenle, başta sıhhi şartlar olmak üzere her yönüyle yeniden hazırlanan Dar'un Nafia Medresesi'ne geçmiştir. Törende talebe ve müderrisler yanında çok sayıda davetli de bulunmuştur. Hazırlık sınıfı da açılmış olan medresenin müdürü³⁵⁶ "teşkilat ve tedrisat cihetleriyle müşahede edilen asarı intizam ve mükemmeliyetinden dolayı" bir süre sonra Meşihat makamı tarafından bir takdirname ile taltif edilmiştir.³⁵⁷

Dar'ul Hilafeti'l Aliyye Medresesi Balıkesir şubesi'nin üçüncü öğretim yılı kayıtları 15-31 Ağustos tarihleri arasında yapılmış, 1 Eylül 1917'de de derslere başlanmıştır. Medrese gündüzlü olup, ikiye çıkarılan hazırlık sınıflarıyla tali kısm-ı evveli, bir, iki ve üçüncü sınıflarına kayıtlar yapılmıştır.³⁵⁸

3.10. Dini Hayat

Balıkesir'de Ramazan ayının Müslümanların dini hayatlarında meydana getirdiği içe dönük bireysel yönleri haricinde, dışa dönük ibadet ve sosyal nitelikli çeşitli uygulamaları Birinci Dünya Savaşı sırasında da devam etmiştir. Hemen her camide, hafızlar tarafından sabah ve öğle namazından önce, ikindiden sonra olmak üzere üç hatim yapılması kazalar dahil olmak üzere geçerliliğini korumuş, camii imamı, müezzini ve genç hafızlardan oluşan bir ekip tarafından mukabele okunması geleneğine önem verilmiştir. Savaşın neden olduğu maddi problemlere rağmen fakirler sevindirilerek, sadaka-i fitır'ın eksiksiz verilmesine çalışılmış, hatta durumu uygun olanlar zekatlarını bu ayda yerine ulaştırmaya özen göstermişlerdir.³⁵⁹

Meşihat makamı tarafından vaaz konuları, müftülük tarafından da vaizler belirlenerek, bu görev en iyi hocalar arasında bölüştürülmüştür. Vaaz konuları ve

³⁵⁶ Yağcılarlızade Halil Fevzi Efendi.

³⁵⁷ Yazıcı, a.g.m.; Karesi Gazetesi, 21.8.1916, S. 17-121; 18.10.1916, S. 21-125; 6.11.1916, S. 27-131; 9.4.1917, S. 49-153; Medreselerle ilgili diğer haberler: 27.4.1916, S. 2-106; 12.2.1917, S. 41-145.

³⁵⁸ Yazıcı, a.g.m.

³⁵⁹ Yazıcı, "Karesi Gazetesi Penceresinden Balıkesir'de Dini Hayat Üzerine Bazı Gözlemler (1916-1917)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1998, c. XXXVII, s. 107.

vaizlerin listesi önceden halka ilan edilmiştir.³⁶⁰ Ayrıca vaaz konuları, içinde bulunulan Dünya Savaşı'nın sıkıntıları ve halkın ihtiyaçları doğrultusunda belirlendiğinden, bu durum cemaatin artmasına da neden olmuştur. Karesi gazetesi 1914 yılından itibaren Balıkesir'de Müslümanların vaazlar ve vaizler vasıtasıyla, savaşın olumsuz etkilerinin en aza indirgenmesi ve savaşla ilgili konularda toplumun en doğru tutumu geliştirmesi doğrultusunda yönlendirici olmuştur.³⁶¹

Karesi gazetesinde “Cevami ve Mesacid-i Şerifede Va'z ve Nasihat Edecek Ulema Hakkında Nizamname”ye yer verilmiş,³⁶² 1914 ve 1915 yıllarının Ramazan ayı öncesinde başlayan Sireti imzalı makalelerde hem Ramazan ayı, hem de vaazlar değerlendirilmiştir.³⁶³ Sebilü'r Reşad'da da aynı görüşler belirtilerek, Balıkesir'de Ramazan ayında yirmi evli bir köyde dahi Ramazan hocalarının tedarik edildiği, onların bütün ayı vaazlarla, nasihatlerle, ahlaki düzeltmek işleriyle geçirdikleri ve mukabelelere, teravihlere, dualara halkın küme küme koşmasının sağlam toplum yapısının bir örneğini gösterdiği ifade edilmiştir.³⁶⁴

Karesi gazetesinde yer alan makalelerde; vaaz ve nasihatlerin çağın gereklerini kapsamaması, manevi hayat kadar maddi hayatı ilgilendiren konuların da işlenmesi, fakirliğin erdemleri zenginliğin ise kötü taraflarının, dünya hayatının önemsizliğinin vaazlarda işlenmesinin toplumsal hayatı üretmeyen, gelişmeye kapalı bir hale getirdiğini, yanlış anlaşılan şekliyle “terk-i dünya” ve “tevekkül etmek” gibi telkinlerin halkı uyuşukluğa ittiğini, ahiret unutulmamak kaydıyla sürekli bir ilerleme temposunun yakalanması gerektiğinin önemi belirtilmiştir. Öte yandan, Ramazan vaizlerinin eğitimsizliğin toplumun temel yapıtaşlarını işlemez hale getirdiğini, Müslüman bir toplumda iç barış ve huzurun kendiliğinden sağlanması gerektiğini, bu arada “evlenme düğünleri ve sünnet cemiyetleri”nin çok masraflı olmaması gerektiğini anlatmalarının önemi üzerinde durulmuştur.³⁶⁵ Balıkesir, eğitimin bireysel ve toplumsal öneminin farkında olarak bu doğrultuda çeşitli atılım ve öncülük ettiği yenilikler olsa da, ilk

³⁶⁰ Karesi Gazetesi, 17.7.1916, S. 12-116.

³⁶¹ Yazıcı, a.g.m., s. 108.

³⁶² Karesi Gazetesi, 4.5.1914, S. 4.

³⁶³ Karesi Gazetesi, 20.7.1914, S. 13; 3.8.1914, S. 15; 10.8.1914, S. 16; 17.8.1914, S. 17; 12.7.1915, S. 12-64, 26.7.1915, S. 14-66, 3.8.1915, S. 15-67, 9.8.1915, S. 16-68.

³⁶⁴ Yazıcı, a.g.m., s. 109.

³⁶⁵ Yazıcı, a.g.m., s. 110.

dünya savaşının sürdüğü bir zaman ve Çanakkale cephelerine yakınlığından dolayı bunun maneviyatının bulunduğu bir mekanda, düğünlerde aşırıya kaçılmamasına dair yapılan tavsiyeler bir paradoks oluşturmuştur.

Vaizler Evkaf'a bağlı olup, sancak'ta görev yapacak vaizler boşalan kadroya müracaat ederek, yapılacak sınavı kazandıktan sonra göreve başladıklarından, 1916 yılı Mayıs ayında yapılacak olan Zağnos Paşa camii kürsü şeyhliği seçimleriyle ilgili olarak; böyle önemli bir görevi ifa edecek, çok sayıda insana hitap edecek bir kişinin biraz Arapça bilmekten ziyade, halkın sosyal problemlerine vakıf olması ve bu problemlerin çözümü yönünde güçlü bir zihinsel altyapıya sahip olması gerektiği, sınavın da bu çerçevede icra edilmesinin toplum için daha faydalı olacağı "Bir Rica" başlığı³⁶⁶ altında yazılan makale ile sınav komisyonuna hatırlatılmıştır.³⁶⁷

Özel bir irşad faaliyeti olması nedeniyle vaazdan farklı, ancak yakın ilişkili ve Cuma namazının da şartlarından biri olan hutbe, Müslümanlara nasihat vermeyi hedeflediğinden, iletişimin sağlanması için dini zorunluluklar haricinde halkın dilinin kullanılmasının önem taşıdığı düşüncesiyle, Balıkesir'de Türkçe kısımlar içeren ilk hutbe 8 Eylül 1916 tarihinde İbrahim Bey Camii'nde Hafız İsmail Efendi tarafından okunmuştur.³⁶⁸

Dini bayramlar toplumsal hayatın önemli bir boyutunu oluşturduğundan, bayramlar başta olmak üzere, kandil geceleri, yeni yıl ve Ramazan ayının başlangıç gününün tespit edilmesi Balıkesir'de üzerinde dikkatle durulan konulardan olmuştur. Bayramın başlangıç gününün anlaşılması hilalin görülmesi (rü'yet-i hilal) ile olduğundan, namaz vakitlerini belirlemek üzere camilerin yanına muvakkithaneler, kameri ayların hilallerini bildiren gurrenameler tanzim olunmuşsa da, Ramazan ve Şevval hilallerinin belirlenmesi konusunda, hesaplardan ziyade gözleme dayanarak ispat edilmesi hususunda ısrar edilmiştir. Uygulamaya dayalı tespit zaman zaman bazı karışıklıklara neden olmuş, bunun bir örneği 1334/1916 Ramazan'ında Balıkesir'de

³⁶⁶ Karesi Gazetesi, 27.5.1916, S. 6-110.

³⁶⁷ Yazıcı, a.g.m., s. 111.

³⁶⁸ Yazıcı, a.g.m., s. 112; Karesi Gazetesi, 10.9.1916, S. 20-124.

yaşanmıştır.³⁶⁹ Nitekim Karesi gazetesi de normalde pazartesi günleri yayınlandığı halde, ya o gün veya Pazar gününün bayram olması ihtimali dolayısıyla, bu sayısını daha önceden yani Cumartesi günü çıkarmış ve bu durumu da ayrıca kaydetmiştir.³⁷⁰

1916 yılı Ramazan ayında verilen fitre miktarları³⁷¹ buğdaydan 8 kuruş 20 para, arpadan 13 kuruş, üzümünden 20 kuruş olarak belirlenmiştir. Karesi gazetesinin bayramdan önceki son sayısında bayram namazı vakti ilan edilmiştir.³⁷² Daha sonraki sayısında da resmi bayramlaşma (muayede) töreni anlatılmıştır. Bayramlaşmanın yapıldığı bayramın birinci günü, Kelek Tarla diye anılan mahalde şehrin ileri gelenlerin iştiraki, kurbanlar kesilmesi ve Müftü'nün bir dua yapmasıyla Daru'l-Muallimin binasının temeli de atılmıştır.³⁷³

Kurban bayramının da hangi gün olduğunun tespiti konusu ve 8 Ekim 1916 tarihindeki Bayramın birinci günü namazdan sonra, Hükümet binasında Mutasarrıfın katıldığı resmi bayramlaşma töreni Karesi gazetesinde haber olarak yer almıştır.³⁷⁴

Mevlud, Regaib, Miraç, Berat kandilleriyle, Kadir gecelerinde Balıkesir camileri ve minareleri ışıklandırılmıştır. 16 Haziran 1916 tarihinde Berat kandili gecesini, Zağnos Mehmet Paşa Camii'nde askerler tarafından kalabalık bir cemaatin katılımıyla Mevlud okunmuş, sevabı şehitlerin ruhlarına gönderilmiştir.³⁷⁵

³⁶⁹ Karesi Gazetesi, 29.7.1916, S. 14-118; Balıkesir'de 1916 yılı Ramazan Bayramı 31 Temmuz Pazartesi günü olarak kabul edilmiştir. 7.8.1916, S. 15-119; Balıkesir'de 1333/1915 yılı Ramazan'ının "tekmil-i selasin" itibariyle 14 Temmuz Çarşamba günü başlatıldığı 13-65 numaralı 7 Ramazan 1333 tarihli Karesi'de belirtilmektedir. 1917 yılı Ramazan Bayramında Şevval hilali kasabanın bir çok yerinden görüldüğünden Cuma günü bayram yapılmıştır. Karesi Gazetesi, 30.7.1917, S. 12-168.

³⁷⁰ Yazıcı, a.g.m., s. 122.

³⁷¹ Karesi Gazetesi, 24.7.1916. S. 13-117.

³⁷² Karesi Gazetesi, 29.7.1916, S. 14-118.

³⁷³ Yazıcı, a.g.m., s. 123.

³⁷⁴ Karesi Gazetesi, 16.10.1916, S. 24-128; Gazetenin bir önceki sayısı 2.10.1916'da çıkmış, arada çıkması gereken sayı ise Bayram dolayısıyla iptal etmiştir.

³⁷⁵ Yazıcı, a.g.m., s. 123; Karesi Gazetesi, 15.5.1916, S. 4-108; 5.6.1916, S. 7-111; 19.6.1916, S. 9-113.

3.11. Kültürel Faaliyetler

3.11.1. Sinema ve Tiyatro

30 Ağustos 1912/17 Ramazan 1330 tarihinde umum ulema ve muhtarlar namına Yıldırım Medresesi müderrisi Süleyman Vehbi isimli kişinin Şeyhülislamlığa ve Dahiliye Nezaretine gönderdiği telgraflarda; 1898 yılında meydana gelen büyük depremin de etkisiyle, içinde bulunulan Ramazan ayı gibi mübarek kabul edilen günlerde efkar-ı umumiyenin Balıkesir’de mevcut tiyatronun gösterimde bulunmasına tepki gösterdiği ifade edilmiştir. Dahiliye Nezaretinin 8 Eylül 1912 tarihinde Karesi Mutasarrıflığına hitaben gönderdiği cevabi telgrafında ise, gösterilerin men edilmesine dair gereğinin yapılması istenilmiştir. Bu ifadeden; Balıkesir’de bir tiyatronun mevcudiyeti ayrıca, gösterilerin muhtemelen depremin halk üzerinde oluşturduğu kırılğan yapı ve içinde bulunulan Ramazan ayının da etkisiyle manevi duyguların rencide olması sebebiyle tiyatronun faaliyetten men edildiği anlaşılmaktadır.³⁷⁶

Daha sonra 1915 yılı itibariyle Balıkesir merkez kazada birer tiyatro ve sinema binalarının yapılması ile ilgili çalışmaların başlatıldığı bilinmektedir. Hacı İlbey Mektebi karşısında yapımı kararlaştırılmış olan tiyatro binası ile ilgili bazı değişiklikler nedeniyle süreç uzadığından, mutasarrıfın emriyle keşifnamesinin süratle tanzim edilmesine dair çalışmalar hızlandırılmıştır.³⁷⁷ Yine aynı dönem içerisinde 1915 yılı Ağustos ayı itibariyle Numune mektebi karşısında bir sinema binasının inşaatı sürmekte olup, yapımının kısa süre içinde bitirilmesi için gayret gösterilmiştir.³⁷⁸ Balıkesir’de sinema ve tiyatro binalarının yapımının kararlaştırılarak, bu yönde gayret gösterilmesi kazadaki kültürel hayata dair genel yaklaşım ve mentalitenin işaretlerini taşımaktadır. Çanakkale savaşlarının genel durumunun Balıkesir halkına yansıtılmasının da bir aracı olarak bu çalışmaların önemi oldukça fazladır. Ayrıca, özellikle Sultani öğrencileri tarafından hazırlanan oyunların müsamere şeklinde, livanın ileri gelenleri ile halka gösteride bulunulduğu da bilinmektedir.

³⁷⁶ BOA., DH. İD., 07.9.1912, Dosya No: 65, Gömlek no: 21.

³⁷⁷ Karesi Gazetesi, 5.7.1915, S. 11-63.

³⁷⁸ Karesi Gazetesi, 23.8.1915, S. 18-70.

3.12. Bayramlar ve Zafer Şenlikleri

Savaş devam ederken Osmanlı Devleti ve müttefiklerinin elde ettiği başarılar takip edilerek liva genelinde kutlamalar yapılmıştır.³⁷⁹ Bu şekilde toplumun morali yüksek tutulmaya çalışılmış, milli önemi olan günlerde de özel kutlamalar tertip edilmiştir. Örneğin; Meşrutiyetin ilanının yıldönümü olan 10 Temmuz 1915 tarihinde, Balıkesir bayraklarla donatılmış, yirmibir pare top atışı yapılmış, bütün memurlar, eşraf, öğrenciler ve halk hükümet binasında yapılan törenlere katılmışlardır. Gece olduğunda ise her yerde fenerler yakılmış, Sultani ve Hacı İlbey Numune okullarının öğrencileri fener alayları tertip etmişlerdir. Ayrıca, Sultani mektebinde halkın da izlediği bir müsamere icra edilmiştir.³⁸⁰

Yabancılara tanınan imtiyazların kaldırıldığı tarihe gelen günlerde; bu ticari imtiyazlar devletin geri kalmasının temel nedenlerinden biri olarak görüldüğünden, bu topluma ait topraklarda yaşayan yabancıların ülkenin asıl sahibi gibi davrandıkları anlatılarak, çeşitli kutlamalar yapılmak suretiyle toplumun milli değerleri canlı tutulmaya çalışılmıştır.³⁸¹

Balıkesir'e hem çok yakın olan, hem de Balıkesir'den birçok kişinin katıldığı Çanakkale cephesinde elde edilen başarılar liva halkının tamamında büyük sevinç gösterilerinin yapılmasına neden olmuş, geceleri dahi dükkanlar açılarak kutlamalar yapılmış, okul öğrencileri de bu etkinliklere katılmıştır.³⁸²

3.13. Dernekler

Karesi livasında çeşitli amaçlarla kurulan bir çok dernek liva genelinde sosyal amaçlı çeşitli etkinlikler düzenlemiş ve faaliyetler yürütmüşlerdir. Bu dernekler esas kuruluş amaçları yanı sıra savaşa maddi anlamda destek sağlamak için muhtelif bağış kampanyaları tertip etmişlerdir.

³⁷⁹ Karesi Gazetesi, 10.8.1915, S. 16-68.

³⁸⁰ Karesi Gazetesi, 26.7.1915, S. 14-66.

³⁸¹ Karesi Gazetesi, 15.9.1914, S. 21; 1.9.1915, S. 19-71.

³⁸² Karesi Gazetesi, 17.5.1915, S. 56; 27.12.1915, S. 36-88.

3.13.1. Donanma Cemiyeti

II. Meşrutiyet döneminde, sadece devlet bütçesi imkanlarıyla donanmanın yenileştirilemeyeceği anlaşıldığından, Tanin ve Tercüman-ı Hakikat gazeteleri bu amaçla halktan yardım toplama kampanyaları açmışlardır. Daha sonra, bu çalışmaların bir dernek kuruluşu içinde sürdürülmesi yeğlenerek, 6 Temmuz 1909 tarihinde “Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti” kurulmuştur. İlk yıl sonunda, dernek topladığı paralarla Almanya’dan Yadigar-ı Millet, Gayret-i Vataniye, Numune-i Hamiyet ve Muavenet-i Milliye adları verilen dört muhrip satın almıştır. Bundan sonra, hükümet Donanma Cemiyeti’ne aynı amaçla bir ödenek ayırmış ve gelir getirecek tekeller vermiştir. Dernek, ayrıca kurban derileri toplamaya, fitre ve zekat kabul etmeye başlamıştır. İkinci yıl sonunda Cemiyet, Barbaros ve Turgut Reis zırhlıları ile Reşit Paşa, Mithat Paşa ve Giresun adlı taşıt gemilerini satın alarak Donanma’ya devretmiştir. Averof isimli bir Yunanlının kendi adını taşıyan bir savaş gemisini Yunan Donanmasına armağan etmesi, Osmanlı kampanyasını da hızlandırmıştır.³⁸³

Donanma üst düzey yetkilileri tarafından donanmanın takviye edilmesi ile ilgili oluşturulan bir programa istinaden 1912 yılında sürdürülen çalışmalarda; 1911 yılında siparişi verilen "Reşadiye" zırhlısının yanı sıra 1912, 1913, 1914 ve 1915 seneleri için zırhlı, kruvazör, destroyer, denizaltı ile muhtelif geminin siparişi hedeflenmiştir. Bu listenin hazırlanmasından önce İngiltere’ye siparişi verilen ve 1911 yılı programında bulunan Reşadiye zırhlısından başka, 1912 yılı sipariş programına alınan iki savaş gemisi “Fatih ve Sultan Osman-ı evvel” İngiltere fabrikalarına, diğer gemilerin çoğu da Fransız fabrikalarına ısmarlanmıştır. Sultan Osman ve Reşadiye zırhlılarının 1914 yılı ortalarında teslim edilmeleri beklenirken, 28 Haziran 1914'te Saraybosna'da Avusturya-Macaristan veliahdının öldürülmesi Avrupa'daki durumu gerginleştirmiş ve İngiltere henüz seferberlik ilan etmediği halde 1 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı gemilerine ambargo koyduğunu ilan ederek gemileri teslim etmemiştir.³⁸⁴

³⁸³ Mete Tunçay, **Türkiye Tarihi 4**, Ed.: Sina Akşin, Milliyet Yayınları, İstanbul, t.y., s. 43.

³⁸⁴ Metin Ayışığı, "İngilizler Tarafından Müsadere Edilen Sultan Osman ve Reşadiye Zırhlıları", <http://w3.balikesir.edu.tr/~metinay/ingilizler.htm>.

Bu gelişmeler Balıkesir halkının da yardımseverlik ve milli duygularını harekete geçirmiş ve Birinci Dünya Savaşı öncesinde Balıkesir’de Donanma Cemiyeti’nin bir şubesi kurulmuştur.³⁸⁵ Dernek gelir elde etmek amacıyla, 24 Nisan 1914 tarihinde Balıkesir’de³⁸⁶ ve 8 Mayıs 1914 tarihinde ise Gönen’de³⁸⁷ bir Donanma Koşusu tertip etmiş ve bu etkinlikler Karesi gazetesinde yer almıştır. Programda yer alan mızıka ve kalkan ekiplerinin gösterilerinin, özellikle kalkan seslerinin halkı oldukça etkilediği, Osmanlılığın eski günlerine götürdüğü ifade edilmiştir. Yaklaşık olarak onbin kişinin katıldığı etkinliklerde; Balya Karaydın Kumpanyasına ait Mızıka takımının arkasından Sultani Mektebi, Numune Rüşdiyesi, İptidai mektepleri ve asker elbisesi giymiş küçük çocuklar resmi geçit yapmışlar, kaybolmaya yüz tutan bir oyun olduğundan mutasarrıf tarafından kalkancı yetiştirmeleri de rica edilen kalkan oyunu ekibi gösteri sunmuş, at koşuları yapılmış, ucunda saat bulunan eğri direğe çocuklar çıkmaya çalışmışlar, bisiklet yarışı, yaya koşu, jandarma koşusu, pehlivan müsabakaları ve en eğlenceli müsabaka olan çuval koşusu yapılmıştır. Ayrıca Ermeni okulu öğrencileri ile Sultani öğrencileri arasında planlanan futbol maçı Ermeni okulu öğrencilerinin gelmemesi nedeniyle yapılamamış, Sultani öğrencileri bir süre kendi aralarında oynamışlardır.

Bu etkinlikler; Birinci Dünya Savaşının belirtilerinin ortaya çıktığı günlerde, halkın dayanışma ve devleti bütün imkanlarıyla destekleme örneklerinin ortaya konulmasının bir biçimi olmakla beraber, sosyal yaşam içerisindeki eğlence şekilleri, kaybolmaya başlayan gelenekler ve devletin zayıflama işaretlerinin halk üzerinde oluşturduğu etkileri de yansıtmaktadır.

3.13.2. Okuma Yurdu

1913 yılında Doktor Reşit beyin Balıkesir mutasarrıflığı sırasında, Balıkesir’deki memurlar ve şehrin ileri gelenleri arasında samimiyeti arttırmak, mekanın içerisinde bulunan kütüphanenin imkanlar çerçevesinde gelişimini sağlamak ve bu kitapların okunmasını teşvik etmek suretiyle kültürel anlamda bir hareketlilik sağlamak, ayrıca

³⁸⁵ Karesi Gazetesi, 11 Mayıs 1914, S. 3.

³⁸⁶ Karesi Gazetesi, 27 Nisan 1914, S. 1.

³⁸⁷ Karesi Gazetesi, 18 Mayıs 1914, S. 4.

kişisel iletişim ve sosyal beraberlik imkanlarını oluşturmak amacıyla Balıkesir kazasında Okuma Yurdu³⁸⁸ teşkil edilmiştir.³⁸⁹ Burası İttihat ve Terakki Partisinin bir anlamda eğitim merkezi olarak da değerlendirilmiştir. Okuma Yurdu aynı zamanda konferansların verildiği, sağlık ve benzeri konularda halkı bilgilendirme ve eğitme toplantılarının yapıldığı, önemli kararların alındığı toplantıların yapıldığı bir yer olarak kullanılmıştır.³⁹⁰ Okuma Yurduna okunması ve istifade edilmesi amacıyla getirilen çeşitli yayınların yanı sıra, Alman İstihbarat Dairesinin propaganda amaçlı olarak savaş alanlarında meydana gelen önemli olayları içeren çeşitli broşürler ile Türkçe gazeteleri gönderdiği bilinmektedir.³⁹¹

3.13.3. Çalışma Derneği

Mutasarrıf Dr. Reşit beyin gençliği örgütlemek ve aydınlatmak için açtığı Okuma Yurdu, İttihat ve Terakki partisinin eğitim yeri olması yanı sıra, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Donanma Cemiyeti, Genç Derneği, Güç Derneği, Dinç Derneği gibi derneklerin³⁹² toplantı mekanı olmuş, İttihat ve Terakki'nin misyonunu tamamlaması sonrasında ise aynı yerde Balıkesirli aydınlar tarafından Çalışma Derneği kurulmuştur. Çalışma Derneği Balıkesir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine faaliyetine son verilmiş, 1926 yılından itibaren çalışmalarını Türk Ocakları bünyesinde devam ettirmiştir.³⁹³

³⁸⁸ Halen Saat kulesinin yanında bulunan Kuva-yı Milliye Müzesinin Güzel Sanatlar Galerisi olarak kullanılan salonudur.

³⁸⁹ Karesi Gazetesi, 24.4.1916, S. 105-1; 4.9.1916, S. 123-19.

³⁹⁰ İttihat ve Terakki'nin 1332 senesi kongresiyle ilgili olarak İT müfettişi Musa bey halka izahat vermiştir.(Karesi Gazetesi, 23.10.1916, S. 129-25); Aydın mebusu Abdullah efendi Balıkesir'e gelmiş ve Okuma Yurdunda halka bir konferans vermiştir.(Karesi Gazetesi, 01.6.1914, S. 6).

³⁹¹ Karesi Gazetesi, 4.12.1916, S. 135-31.

³⁹² İzmirli Doğru, 11 Şubat 1336, S. 29, İdman Yurdu tarafından tertip edilen bir konferansta müftü Abdullah efendi ve doktor Ekrem Tok bey alkolün dini, sağlık ve toplumsal açılarından zararlarına dair konferans vermişlerdir.

³⁹³ Aydın Ayhan, "Balıkesir Çalışma Derneği", **Yeni Haber Gazetesi**, 7 Mayıs 2003.

3.13.4. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti

18 Eylül 1914 Perşembe günü akşamı eşraf, ulema ve ahali Okuma Yurdunda toplantıya çağrılmışlar, bir araya gelen yaklaşık beşyüz kişilik topluluğa İttihat ve Terakki müfettişi Musa bey ve mebus Mehmet Vehbi beyin Müdafaa-i Milliye cemiyetlerinin önemi ve gerekliliğini anlatmaları sonrasında, Balıkesir Müdafaa-i Milliye Cemiyetinin teşkil edildiği ilan edilerek,³⁹⁴ Maliye, İrşad, Mümarese-i Bedeniye ve Sıhhiye heyetleri oluşturulmuş, yönetim kurulu da seçilerek üye kaydına başlanılmıştır. Çevre kazalarda da teşkilat kurulması için telgraflar yazılmıştır. Cemiyetin İrşad heyeti, her hafta Cuma günleri Cuma namazından evvel büyük Cami’de halka vaaz ve nasihat verilmesine, Perşembe günü akşamları Okuma Yurdunda konferanslar verilmesine ve köylere de vaizler gönderilmesine karar vermiştir.³⁹⁵

Cemiyetin çalışmalarına mutasarrıf, belediye başkanı kadar atarabacı, hamal, kahveci esnafı, şehirli, köylü, hanımlar, öğrenciler topyekün herkes katılmıştır. Köylerde dahi şubeler açılmış, temsilciler seçilmiştir. Yardım çalışmalarının bir kısmı ise ilginçtir. Bir okulda bir ayva, bir kahvede bir çay bardağı açık arttırmaya çıkarılmış ve toplanan gelir cemiyete aktarılmıştır. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti bağış toplama faaliyetleri yanı sıra, milis alayı teşkili, sağlık ve benzeri alanlarda da çalışmalar yürütmüştür.³⁹⁶

3.13.5. Hilal-i Ahmer Cemiyeti

1898 yılında Balıkesir’de meydana gelen büyük deprem sırasında, Karesi Mutasarrıfı Ömer Ali beyin İstanbul Hilal-i Ahmer cemiyetinin yardımlarını Balıkesir’e ulaştırmak için önce bir komisyon oluşturmuş, daha sonra çalışmaların belli bir düzene oturmasıyla birlikte Hilal-i Ahmer cemiyetinin bir şubesini Balıkesir’de kurmuştur. Hatta Ömer Ali bey vefat ettiğinde mal varlığını Hilal-i Ahmer’e bağışlamıştır. Deprem sonrasında cemiyetin çalışmaları aksamış, Birinci Dünya Savaşının belirtilerinin ortaya

³⁹⁴ Aydın Ayhan, “Balıkesir Müdafaa-i Milliye Cemiyeti”, **Yeni Haber Gazetesi**, 29 Ekim 1998.

³⁹⁵ Karesi Gazetesi, 5.10.1914, S. 24; 12.10.1914, S. 25.

³⁹⁶ Ayhan, a.g.m.

çıkmasıyla birlikte önemi arttığından, daha önceden kuruluşu yapılmış olmasına rağmen faaliyeti bulunmadığından, Karesi Mutasarrıfı tarafından tekrar canlandırılması düşünüldükten Hilal-i Ahmer Cemiyeti yeniden teşekkül ettirilmiştir.³⁹⁷ Birinci Dünya savaşı nedeniyle yeniden faaliyete geçirilen cemiyet, savaş sırasında gönüllü olarak yapılan bağışların toplanması ve yapılan yardımların organize edilmesi çalışmaları yapmış ve Balıkesir'in işgal edilmesiyle birlikte Yunanlılar tarafından kapatılmıştır.

Hilal-i Ahmer Cemiyetinin sadece liva merkezinde değil, diğer kazalarda da şubeleri açılmış, ayrıca hanımlar şubesi³⁹⁸ de kurulmuştur. Savaş yıllarında cemiyet adına çeşitli yerlerde hastaneler açılmış, bunların ihtiyaç ve masrafları halk tarafından karşılanmıştır.³⁹⁹ Ayrıca deve güreşi gibi çeşitli etkinlikler düzenlenmiş, elde edilen gelir genel merkeze gönderilmiştir.⁴⁰⁰ Hilal-i Ahmer Cemiyeti yürüttüğü çalışmalarla liva genelinde toplumun özellikle yaşatma duygusunu canlı tutmuş, yardımlaşma ve dayanışma hislerinin harekete geçmesini sağlamıştır. Cephe gerisinde; bağış toplanması, hastane açılması, yaralıların bakımının yapılması gibi faaliyetleriyle önemli bir destek unsuru olmuştur.⁴⁰¹

3.13.6. Osmanlı Güç ve Genç Cemiyetleri

Osmanlı Güç Cemiyetleri 9 Nisan 1914 yılında⁴⁰² paramiliter nitelik taşıyan özel bir dernek türü olarak kurulmuştur. Güç dernekleri devlet okulu ve kurumlarında zorunlu olarak oluşturulması gerekmekte olup, izcilik cemiyetlerinin de Osmanlı Güç derneklerinin hazırlık şubesini meydana getirmesi öngörülmüştür. 1916 yılında Genç Dernekleri hakkında Kanun-ı Muvakkat çıkarılmasıyla Güç Dernekleri Nizamnâmesi ilgâ edilmiş ve yerine Genç Dernekleri kurulmuştur. Harbiye Nezaretinin emir ve müsaadesine bağlı olan bu dernekler, Gürbüz Derneği ve Dinç Derneği olmak üzere iki

³⁹⁷ Karesi Gazetesi, 8.9.1914, S. 22.

³⁹⁸ Karesi Gazetesi, 17.5.1915, S. 4-56.

³⁹⁹ Karesi Gazetesi, 17.5.1915, S. 4-56. (Bandırma'da 200 yataklı bir Hilal-i Ahmer hastanesi tesis edilmiştir. Ayrıca, Balya, Edremit, Havran, İvrindi nahiyesi Otmanlar karyesi (Karesi Gazetesi, 21.6.1915, S. 9-61) ve merkez kazada Hilal-i Ahmer ve Müdafaa-i Milliye öncülüğünde 320 yataklı bir hastane (Karesi Gazetesi, 18.10.1915, S. 26-78) meydana getirilmiştir.)

⁴⁰⁰ Karesi Gazetesi, 9.2.1915, S. 42.

⁴⁰¹ Aydın Ayhan, "Hilal-i Ahmer", **Yeni Haber Gazetesi**, 11 Ocak 1999.

⁴⁰² Mustafa Özsarı, "Halkevlerinin Kuruluşu ve Çalışmaları", <http://w3.balikesir.edu.tr>.

kısmı ayrılmış ve 12-17 yaşındaki gençlerin Gürbüz Derneğine; daha yukarı yaştakilerin, Dinç Derneğine üye olmaları ve talimlere katılmaları zorunlu kılınmış, bu zorunluluk silah altına alınıncaya kadar sürmüştür. Bu cemiyetler, Birinci Dünya Savaşı şartlarında cephelere asker yetiştirme gayesini taşımıştır.⁴⁰³ Balıkesir’de de önce Sultani mektebi bünyesinde Güç derneği meydana getirilmiş, daha sonra bu derneklerin yerine oluşturulan Genç derneği içerisinde Gürbüz ve Dinç dernekleri kurulmuştur. Bu dernekler çocukları ve gençleri savaşa hazırlamanın ilk basamakları olmuşlardır.

3.13.6.1. Sultani Mektebi Güç Derneği

Balıkesir Sultani mektebi müdürü,⁴⁰⁴ Sultani’nin on yedi yaşını bitirmiş öğrencilerinden bir Güç Derneği teşkil etmiş ve mektep idare heyetiyle beraber yollarda ve şehir içinde milli marşlar söylemek suretiyle civar köylere yaya yürüyüşler yapmak suretiyle, köylülerin fikren yükselmeleri ve öğrencilerin bedenlen gelişmelerini sağlamak için çaba göstermiştir.⁴⁰⁵ Bu çizgide yürütülen faaliyetler hem gençleri, hem de ailelerini ve tüm toplumu savaşa fikren ve bedenlen hazırlamış, zamanı geldiğinde herkesin silah altına alınacağı düşüncesinin yerleşmesini sağlamıştır.

3.13.6.2. Genç Derneği Bünyesinde Oluşturulan Dinç ve Gürbüz Dernekleri

Genç Dernekleri teşkili hakkında Kanun-ı Muvakkat çıkarılması sonrasında, bu kanuna istinaden daha önce mevcut olan Güç Derneği yerine, Karesi merkez livada 220 gençten oluşan bir Genç Derneği kurulmuştur.⁴⁰⁶ Genç derneğinin meydana getirilmesiyle birlikte Gürbüz derneklerinin kuruluş çalışmaları da başlamıştır. Sultani Mektebinden bir öğretmen Gürbüz dernekleri hakkında bilgilenmek amacıyla İstanbul’a, Genç Dernekleri genel müfettişi ile Beden Terbiyesi genel müfettişinin verecekleri konferansa iştirak etmek üzere ise Askerlik şubesinden bir görevli, Sultani Mektebi beden terbiyesi öğretmeni ve Tatbikat mektebi baş öğretmeni İzmir’e

⁴⁰³ <http://www.dallog.com/kurumlar/cemiyet.htm>.

⁴⁰⁴ Halil bey

⁴⁰⁵ Karesi Gazetesi, 7.12.1914, S. 33.

⁴⁰⁶ Karesi Gazetesi, 14.8.1916, S. 120-16.

gitmişlerdir.⁴⁰⁷ Gençlerin yetişmek için Genç derneklerine intisap etmeleri gerektiği ve buralarda eğitim alacakları Harbiye Nazırı Enver Paşa imzalı olarak Karesi gazetesi vasıtasıyla halka tebliğ edilmiştir.⁴⁰⁸ Yine, özellikle sokakta gezen, okula devam etmeyen gençlerden oluşan bir Gürbüz Derneği kurulması çalışmalarını da ayrıca yürütülmüştür.⁴⁰⁹

3.13.7. Tamim-i Musiki-i Osmani Cemiyeti

Tamim-i Musiki-i Osmani Cemiyeti; Sıhhiye katibi⁴¹⁰ başkanlığında, musiki ile ilgilenen öğretmen, baytar, diş doktoru, demiryolu görevlisi gibi çeşitli mesleklerde çalışan kişiler tarafından, nizamnamesi Karesi gazetesinde yayımlanmak suretiyle, Balıkesir'in Karaoğlan mahallesi Cami-i Şerif sokağında 1917 yılının Mart ayında kurulmuştur.⁴¹¹ Dünya savaşı devam ederken bir musiki cemiyetinin kurulması faaliyet göstermesi, savaşın kötü yüzünün Balıkesir toplumuna yansımalarının süreklilik taşımadığını, hatta tarih itibariyle belki de kanıksandığını göstermektedir. Bu nedenle toplum farklı koşullara uyum sağlamış, ihtiyaç duyduğu sosyal faaliyetleri gerçekleştirmiş, hatta yetimler yararına konser vermek suretiyle toplumsal fayda ve sosyal tatmin duyguları birleştirilmiştir.

3.14. Sosyal Yardımlaşma Faaliyetleri

Birinci Dünya Savaşı yılları ülkenin tüm bölgeleri için olduğu gibi, Balıkesir için de sıkıntılı zamanların yaşandığı bir süreç olmasına rağmen, Balıkesir halkı hayatın çeşitli alanlarını kapsayan yardımlaşma kurumlarını oluşturarak; birlik, beraberlik ve dayanışma duygularının çok çeşitli örneklerini vermişlerdir. Savaşların devam etmesi, devletin sınırlarının sürekli küçülmesi ve buralardaki Müslüman halkın daha içerilere göç etmesi insanların fakirleşmelerine ve yardıma muhtaç hale gelmelerine neden

⁴⁰⁷ Karesi Gazetesi, 16.10.1916, S. 128-24.

⁴⁰⁸ Karesi Gazetesi, 21.8.1916. S. 121-17.

⁴⁰⁹ Karesi Gazetesi, 13.11.1916, S. 132-28.

⁴¹⁰ Nazım bey.

⁴¹¹ Karesi Gazetesi, 12.3.1917, S. 149-45.

olmuştur. Balıkesir bu yörelerden önemli göçler almış, yerli halk tarafından göçmenlere olabildiğince yakınlık gösterilmiş ve yardım edilmiştir. Balıkesir'in çok yakınında devam eden, Birinci Dünya Savaşı'nın en ağır mücadele ve fedakarlıklarının yaşandığı Çanakkale savaşlarının etkileri de çok yoğun olarak hissedilmiş, cephelerde şehit olanların kimsesiz çocuklarına sahip çıkılmıştır.⁴¹²

Bu çerçevede merkezi olarak alınan kararlar ülke genelinde yürütülen bazı çalışmalarda olmuştur. Dahiliye Nezaretinin başkanlığında bir merkez iâşe heyeti ve taşrada vilayet, liva ve kaza merkezlerinde en büyük mülki memurun başkanlığında muhtaç olan mahallelerin düzenli olarak iâşesini temin etmek amacıyla tali heyetler teşekkül ettirilmiştir. Balıkesir'de de kurulan heyetler, halkın elinde ihtiyacından fazla olarak bulundurduğu zahirenin merkezin belirlediği fiyatlar üzerinden dağıtımını yapmıştır.⁴¹³

Bazı yardımsever vatandaşlar kimsesi olmayan, muhtaç durumda bulunan şehit çocuklarına yatakhane, ders verecek kimseler ve diğer ihtiyaçlarını temin ederek çocukların sıkıntılarını önemli oranda karşılamışlardır.⁴¹⁴

3.14.1. Himaye-i Fukara Cemiyeti

Nafia Başkatibi Mehmet Cemalettin isimli kişinin Karesi livasında Himaye-i Fukara Cemiyeti'nin kuruluşuna dair 11 sayfa olarak yazdığı ve 27 Ocak 1912 tarihinde Bursa Matbaasında basılan bir kitapçıkta Birinci Dünya Savaşı öncesinde Balıkesir'in durumu özetlenmektedir. Burada belirtildiğine göre; liva halkı içinde fakirlik ve çaresizlik içinde bulunan bir kısım insanlara sistemli bir şekilde yardım edilemeyişi nedeniyle sıkıntılar fazlaşmış, çeşitli zorluk ve ihtiyaç içinde bulunmaları hırsızlık, fuhuş, ahlaksızlık gibi çeşitli sosyal rahatsızlıkların da nedeni olmuş, dilencilik günden güne artmıştır. Bu gerçek karşısında fakir ve yardıma muhtaç insanlar için acezehaneler, eytamhaneler, sığınma yerleri gibi kurumların oluşturulmasıyla, hem çaresizlerin ihtiyaçlarının temininin sağlanacağını, hem de bu şekilde toplumun kendine olan

⁴¹² Yazıcı, a.g.m., s. 124.

⁴¹³ Karesi Gazetesi, 11.9.1916, S. 124-20.

⁴¹⁴ Karesi Gazetesi, 6.11.1916, S. 131-27.

saygısını muhafaza edeceğini düşünmüştür. Avrupa ülkelerinde Fukaraperver cemiyetleri bulunmasına rağmen. Osmanlı Devletinde sadece Hıristiyanlara mahsus olmak üzere bu şekilde bazı cemiyetler kurulmuştur. Ayvalık'ta Rum Metropolitliği ile Fukaraperver Kadınlar Cemiyeti bulunmakta olup bunlara ait hastane, eytamhane, acezehane ve fukara kızlar için Darul Senaa vardır. Burası, fakir kızlara el hüneleri ve meslek öğretilerek, çeyizlerini hazırlamaya yardımcı olan bir kurum niteliğindedir. Müslümanların daha fazla dayanışmaya ihtiyacı varken bu tür kurumları bulunmadığından, dilenciler de daima Müslümanlar arasından çıkmaktadır. Bu şekilde bir teşebbüs dilenciliği de ortadan kaldıracaktır.

Bu nedenle hiçbir ayırım yapmadan yardıma muhtaç olanlara, okuyamayanlara, hastalara, açlara, fakirlere insani ve dini duygularla yardım etmek için Fukaraperver Cemiyeti kurulması, Balıkesir ve diğer kazalardaki Müslim ve gayrimüslim bütün vatandaşların vicdanına seslenilerek yardım yapılması istenilmiştir. Yapılan yardımlar emin kişilere, muhterem zatlara teslim edilerek, üç ayda bir toplanan yardım ve yapılan harcamaların ilan edileceği belirtilmiştir.⁴¹⁵

3.14.2. İtam-ı Fukara Cemiyeti

Çanakkale bölgesinde savaş alanı içinde ve yakınında kalan yerlerin halkı⁴¹⁶ en yakın yerleşim birimi olan Balıkesir'e gönderilerek, cami, okul ve medreselere yerleştirilmişler, bir süre sonra beraberlerindeki maddi varlıklarını tüketen bu insanlar yardıma muhtaç hale gelmişlerdir. Savaş yıllarının zorlukları içerisinde Balıkesir'de gerek muhacirler ve gerekse bir kısım yerli halk arasında geçim sıkıntısı olduğundan ve kış geldiğinde bu durum daha da zorlu bir durum ortaya çıkardığından, ihtiyaç sahiplerine hiç değilse sıcak yemek temin edilmesi düşünülmüştür.⁴¹⁷ Bu iş için İt'am-ı Fukara Komisyonu oluşturulmuş ve neticede 9 Mart 1917 Cuma gününden itibaren Balıkesir'in üç yerinde sıcak yemek dağıtılmaya başlanmıştır. Bu çaresizlik ortamında

⁴¹⁵ Aydın Ayhan, "Karesi Himaye-i Fukara Cemiyeti", **Yeni Haber Gazetesi**, 2000.

⁴¹⁶ Gelibolu, Fındıklı köyü, Yeniköy, Buldir köyü, Kavaklı köyü, Galata köyü, Kirte köyü, Maydos köyü, Karadeniz köyü, Paşalimanı köyü, Alanya Vuvari köyü, Çanakkale, Lapseki, Parama muhacirleri yardımdan faydalanmışlar, ayrıca bu muhacirler medreselerde barındırılmışlardır.

⁴¹⁷ Karesi Gazetesi, 19.2.1917, S. 42-146.

mutasarrıf tarafından şehrin ileri gelenlerinden oluşturulan komisyon, çalışmaların belli bir düzen içerisinde yürütülmesini temin etmek için Balıkesir İtam-ı Fukara Cemiyeti'ne dönüştürülmüştür.⁴¹⁸ Karesi gazetesinde yayınlanan bir ilanla Balıkesirliler bu çalışmalara maddi ve manevi imkanları ile katılmaya davet edilmiştir.⁴¹⁹ Kısa sürede gelişen yemek dağıtım faaliyeti, Balıkesir'de günde 3.000 kişiye ulaşmış, Edremit'te 1.800 kişiyi bulmuştur.⁴²⁰ Sancağın diğer kazalarının da bu faaliyete katılmaları için çalışılmış ve zaman içerisinde yemek dağıtımını daha da düzenli bir hale getirilmiştir. Bu amaçla Karesi gazetesinde halkı teşvik edici makaleler yayınlamış⁴²¹ ve örnek olması için hem yardım yapanların isimleri ve yardım miktarları, hem de günlük olarak dağıtılan yemek miktarları belirtilmiştir. Bundan sonra; günlük yemek alanların sayısı 3.245'e ulaşmış, bu konuda geliri yeterli olan herkes yardımlaşma ve dayanışma noktasında örnek bir tutum sergilemiştir. Nitekim Edremit Posta Sürücüsü olan Kadir Ağa 3.245 kişinin tamamına bir gün nohutlu bulgur pilavı pişirtirmiş ve bizzat kendi eliyle dağıtmıştır. Yemek alan kişi sayısı 3.500'e ulaştığında Komutan Hamdi Bey bir vagon dolusu odun temin ederek bu faaliyete katkıda bulunmuştur.⁴²²

3.14.3. Şehit Çocukları Yararına Yapılan Faaliyetler

Şehit çocuklarının bakımları ve ileriki hayatları için yetiştirilmeleri ülke halkının tamamına düşen bir görev olarak, bir çok yerde bu amaçla değişik örgütler oluşturulmuş, Balıkesir'de bu alandaki eksiklik ise Edremit Kaymakamının girişimi ile giderilmiştir. Edremit Kaymakamı⁴²³ kaza dahilinde asker, şehit, kimsesiz ve fakir ailelerin yaşadıkları sıkıntılar ve özellikle bunların çocuklarının problemlerine bir çare bulunması amacıyla 1916 yılı Kasım ayında bir komisyon kurmuştur. Oluşturulan komisyon bu çerçevede bir miktar nakdi yardım toplamıştır.⁴²⁴ Kaymakamın kendisinin de katkıda bulunarak başlattığı yardımlaşma faaliyetine, kaza halkının imkanları müsait

⁴¹⁸ Aydın Ayhan, "Balıkesir İtam-ı Fukara Cemiyeti", **Balıkesir Ekspres Gazetesi**, 7 Ocak 1999.

⁴¹⁹ Karesi Gazetesi, 12.3.1917, S. 45-149.

⁴²⁰ Karesi Gazetesi, 19 Mart 1917, S. 46-150.

⁴²¹ Karesi Gazetesi, 9.4.1917, S. 49-153.

⁴²² Karesi Gazetesi, 16.4.1917, S. 50-154.

⁴²³ Hicabi Bey.

⁴²⁴ Karesi, 20.11.1916, S. 29-133; 15.1.1917, S. 37-141.

olanları büyük bir istekle katılmışlardır. Bu girişim dolayısıyla Sancak Mutasarrıfının⁴²⁵ hamiyet sahiplerine gönderdiği teşekkür mesajına Karesi gazetesinde de yer verilmiştir. Bu yardımseverlik ve dayanışma faaliyetlerinin daha da geliştirilmesi umularak Mevlit kandili olan 26 Ocak 1918 tarihinde Edremit'te onarılarak hazırlanan Aziziye ibtidaisi'nde, bir yatılı Yetim Yuvası (Dar'ul Eytam) açılmıştır.⁴²⁶

Yetim çocuklarla ilgili olarak ayrıca Sancak İdare-i Hususiye'si tarafından Balya Maden Şirketinde, bütün kazalardan tespit edilen 30 kimsesiz çocuğun elektrikçilik, demircilik, doğramacılık ve diğer bir kısım zanaatlarda yetiştirilmesi imkanları sağlanmıştır.⁴²⁷

20 Nisan 1917 tarihinde Karesi Mutasarrıfı Süreyya Bey nezaretinde İstasyon civarında Koşu Çınarı mevkiinde şehit çocuklarının yararına tertip edilen bir at koşusunda, çeşitli boy atlar ile yapılan yarışlar yanında, halkı eğlendirmek amacıyla merkep, yaya, çuval ve yağlı direk müsabakaları düzenlemiştir. Bu etkinliklerin yapılma nedeni savaş yüzünden meydana gelen yıkım ve sıkıntıların azaltılması için gelir temin edilmesi şeklindeki bir amacın düzenlenen eğlence faaliyeti ile gerçekleştirilmesi, savaş realitesi ile beraber süregelen bir hayat olduğunu paradoksal bir biçimde ifade etmektedir. Hem yardımlaşma amacıyla her fırsat değerlendirilmiş hem de sosyal hayattan bir kesit sunulmuştur. Savaş bir çok acılara neden olmakla birlikte, aynı zamanda yaşanması gereken bir hayat olduğu gerçeği değişmemektedir.⁴²⁸

3.14.4. Orduya Yapılan Bağışlar

Orduyu desteklemek için maddi durumu iyi olan ve olmayan bütün liva halkını kapsayan geniş bir yelpazede çeşitli şekillerde bağışlar yapılmıştır. Para, araba, odun, saman, at, kara sığır, koyun, koç, fasulye, patates, tereyağı, tarhana, bulgur, buğday, arpa, yulaf, iç çamaşır, terlik, yün, kuşak, mintan, çorap, eldiven, hırka, kurban bayramı dönemlerinde kavurma bağışı yapılmıştır. Ayrıca Balya maden müdürü mösyö Ralli

⁴²⁵ Süreyya Bey.

⁴²⁶ Yazıcı, a.g.m., s. 125; Karesi Gazetesi, 20.1.1918, S. 36-162.

⁴²⁷ Karesi Gazetesi, 24.4.1916, S. 1-105.

⁴²⁸ Karesi Gazetesi, 23.4.1917, S. 51-155; 19.3.1917, S. 46-150; 16.4.1917, S. 50-154.

tarafından arpa, otomobil, binek hayvanı, sabun, muhtelif eşya ve para, Sultançayırı Borasit madenleri müdürü mösyö Bonni⁴²⁹ tarafından da Harp hastanesine para yardımında bulunulmuştur. Öte yandan, sadece Müslüman değil Hıristiyan vatandaşlar tarafından da bağış yapılmıştır.

Nakdi bağışlar; Karesi merkezi ile çeşitli kaza ve nahiyelerde şubeleri olan Müdafaa-i Milliye, Hilal-i Ahmer ve Donanma cemiyetleri adına muhtelif yerlere ve Polis Merkez Memuru, Jandarma Bölük ve Tabur Komutanı, Reji Dairesi gibi resmi daire yöneticilerinin odalarına konulan numaralandırılmış sandıklar vasıtasıyla da toplanmış ayrıca, Donanma, Tayyare ve Hilal-i Ahmer cemiyetleri yararına koşu, güreş ve çeşitli müsabakalar düzenlenmek suretiyle gelir temini çalışmaları yapılmıştır.⁴³⁰ Öte yandan, Kurban bayramında kesilecek kurbanların deri ve boynuzları Dahiliye Nezaretinin emri gereğince Donanma ianesi adına toplanmıştır.⁴³¹

3.14.5. Tayyare İanesi

Balıkesir ve bazı kazaların eşrafı yaklaştığı hissedilen Dünya savaşının öncesinde tayyare alınmasına karar vermişler ve savaş sürerken de aynı çabalar devam ettirilmiştir. Tayyare satın alma bedeli olan 1.700 liranın toplanması çalışmaları sürerken, Balıkesir'i ziyaret eden Enver paşa gösterilen hassasiyeti beğendiğinden halka bu konudaki katkılarından dolayı teşekkür etmiştir. Merkez liva adına kısa sürede toplanan tayyare parası İstanbul'a gönderilerek Karesi adıyla bir tayyare alınmıştır.⁴³²

⁴²⁹ Karesi Gazetesi, 22.8.1916, S. 17-121.

⁴³⁰ Örneğin; Liva Merkez Memuru Rıdvan beyin Polis Dairesine 7 numaralı iane sandığı konulmuş ve müracaat sahiplerinin bağışları toplanarak Donanma şubesine teslim edilmiş (Karesi Gazetesi, 26.4.1915, S. 1-53); Kurban bayramı sonrasında Müdafaa-i Milliye Cemiyetine iki bin eski okkanın üzerinde kavurma getirilmiş (Karesi Gazetesi, 16.11.1914, S. 30); Binbaşı merhum Ahmet Pertev efendinin haremî hanımefendi Hilal-i Ahmer hastanesi için gömlek hediye etmiştir (Karesi Gazetesi, 14.6.1915, S. 8-60), Ayrıca devam eden savaş yanı sıra, Burdur ve Isparta'da meydana gelen deprem nedeniyle Balıkesir Numune Rüşdiyesi öğrencileri kendi aralarında topladıkları paraları Müdafaa-i Milliye cemiyetine yatırarak ayrı bir sosyal yardımlaşma örneği göstermişlerdir (Karesi Gazetesi, 26.10.1914, S. 27).

⁴³¹ Karesi Gazetesi, 12.10.1914, S. 17.

⁴³² Karesi Gazetesi, 16.6.1914, S. 8; 23.6.1914, S. 9; 29.6.1914, S. 10; 13.4.1915, S. 51.

3.15. Tekalif-i Harbiye

Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan zorluklar, ekonomik ilişkilerde devletin bazı olağanüstü tedbirler almasını gerektirmiş, çıkarılan Tekalif-i Harbiye yasasına göre cephelerdeki askerlerin beslenmesi, savaş araç ve gereçlerinin sayısının arttırılması amacıyla sivil halktan hayvan, eşya, araç vb. her türden malzeme, bedeli savaş sonrasında ödenmek şartıyla toplanmıştır. Bütün ülke genelinde uygulandığı gibi Karesi Liva Genel Meclisinde de bir Tekalif-i Milliye komisyonu kurulmuştur. Bu kapsamda, Liva Genel Meclisinin 31 Kanunusani 1330 (13 Şubat 1915) tarihli toplantısında komisyonun zeytin tahsilatı için takdir ettiği fiyatın daha mutedil bir miktara çıkarılması için bir üye⁴³³ taktir vermiş ve yapılacak uygulama için konunun mutasarrıfa sunulması kararlaştırılmıştır. Devlet askerin ihtiyaçları için doğal olarak en uygun fiyatı vermeyi istemekle birlikte, normalin üzerindeki bazı tekliflerin itiraz gördüğü de olmuştur. Bu uygulamaların ötesinde halk savaş masrafları için en üst düzeyde yardım toplama faaliyetlerine katılmış,⁴³⁴ ancak zaman zaman tekalif-i harbiye memurlarıyla vatandaşlar arasında sürtüşmeler de vukuu bulmuştur. Öte yandan, olağanüstü zamanların uygulamaları da koşullara göre ayarlandığından, bazı yolların yapımı amele taburlarına yaptırılırken,⁴³⁵ bazı inşaatlar ile yol yapım ve onarımlarında hükümlüler çalıştırılmışlar,⁴³⁶ bazı yerlerdeki köprüler istihkam bölüğü tarafından yapılmış ve masrafları Tekalifi Harbiye usulüyle sağlanmıştır.⁴³⁷

3.16. Ahlaki Durum

Liva genelinde yardıma muhtaç insanlara, şehit çocuklarına ve askeri amaçlarla halk elinden gelen yardımı esirgememiştir. Karesi halkını yücelten bu faaliyetler devam ederken aynı toplum içinde farklı duyguları yaşayanlar da olmuştur. Toplumda genel kabul gören ahlak ilkelerine aykırı olarak erkekleri eğlendirmek suretiyle çıkar elde

⁴³³ İshak Kemal bey.

⁴³⁴ Karesi Gazetesi, 15.3.1915, S. 47.

⁴³⁵ Karesi Gazetesi, 19.10.1914, S. 26.

⁴³⁶ Karesi Gazetesi, 27.7.1914, S. 14.

⁴³⁷ Karesi Gazetesi, 24.5.1915, S. 5-57.

etmeyi meslek haline getiren bazı bayanlar ve onlarla birlikte olanlar yakalanarak yapılan yargılamaları sonucunda belirli sürelerde, on sekiz yaşını doldurmayanların ise cezaları hafifletilerek daha kısa süreli olarak cezaevine gönderilmelerine Bandırma Divan-ı Harb-i Örfisince karar verilmiştir.⁴³⁸ Bunun ötesinde, bazı kadınların ise genç kızları kandırmak suretiyle fuhşa teşvik ettikleri tespit edilerek cezalandırılmışlardır.⁴³⁹

Osmanlı devletinin yaşadığı en kritik ve zorlu anlarda, halkın katlanmak zorunda kaldığı külfetler, devletin ise varlığını devam ettirme mücadelesi yürütmesi, bazı insanların zevklerinin peşinde koşmasını engellememiştir. Toplumsal hayatın gerçekleri kendisini olumlu davranış ve hizmetlerle gösterdiği gibi toplum tarafından reddedilen fiillerin işlenmesi suretiyle de ortaya konmuştur.

Nitekim, Karesi gazetesinde yayımlanan “En Önemli Toplumsal Hasletlerimizden Ahlak” başlıklı makalede; toplum olarak en önem verilen değerlerin başında geldiği halde, Birinci Dünya Savaşına girilecek olan günlerde yaşanan toplumsal çöküşü hızlandıran nedenlerin başında görülen ahlak kurallarına uyma konusundaki duyarsızlığın ulaştığı boyut konu edilmiştir. Ailevi değerler ve ticaret hakkında ahlaki sorumluluk sahibi olmanın toplumsal hayatın en önemli unsuru olduğu, İslam ahlakına da değinilerek tahlil edilmiştir. Ahlaki çözümlenin bir sorun olarak gazete makalesinde yer alması, yaşanan sosyal aşınmanın vahametini göstermesi açısından önemlidir.⁴⁴⁰

Ses gazetesinde ise; Birinci Dünya Savaşı'nın her ailede felaketlere neden olmakla birlikte, savaş zaferle sonuçlanmış olsaydı, çekilen tüm acı ve sıkıntıların bir nebze unutulabileceğini ifade edildikten sonra, Türk toplumunu sarsan asıl düşmanın İngiliz, Fransız, Moskof veya Alman orduları olmadığı, toplumun ahlaki değerlerinde oluşan zafiyetin ülkeyi yıkıma sürükleyen sebeplerin başında geldiği, manevi düşman olan ahlaki bozukluğun maddi düşmandan daha tehlikeli olduğu belirtilmiştir.⁴⁴¹ Savaşın başlangıcından itibaren yüklenilen milli fedakarlıkların bırakılarak, ahlaki

⁴³⁸ Karesi Gazetesi, 24.5.1915, S. 5-57.

⁴³⁹ Karesi Gazetesi, 31.5.1915, S. 6-58.

⁴⁴⁰ Karesi Gazetesi, 01.6.1914, S. 6.

⁴⁴¹ Hasan Basri Çantay, **Kara Günler ve İbret Levhaları**, İstanbul, 1964, s. 46.

dejenerasyon sonucu meydana gelen çıkar duyguları nedeniyle, savaş cephelerinde bulunan kişilerin namus ve mallarının mahvedilmesi ise şiddetle eleştirilmiştir.⁴⁴²

Mütareke sonrasında Hasan Basri Çantay'ın Ses gazetesinde yer alan yazıları, Yunan işgalini ve bu durumun oluşturduğu şartları kendi lehlerine kullanan Balıkesirlileri rahatsız etmesi nedeniyle, İstanbul'a giden bir heyet tarafından İstanbul İşgal mümessiline ve Hükümete şikayet edilmesi üzerine dokuz ay süren kaçaklığı sırasında gizlice Balıkesir'e girip Başçeşme mezarlığında saklandığı bir esnada sarhoş iki erkek ile bir kadının yanından geçtiğinden bahsetmesi toplumun bir kesiminin savaşa karşı olan duruşunu gösterdiği gibi, devletin bir yıkıma yaklaştığı anda dahi insan yaşamında yeri olan bazı sosyal hareketliliklerin devam ettiğinin bir diğer yansımasıdır.⁴⁴³

3.17. Asker Ailesine Tasaddi

Eşi, nişanlısı çeşitli cephelere giden bayanların korumasız kalmaları, karakter yozlaşması yaşayan insanların niyetlerini uygulamaya koymaları için elverişli zemin oluşturduğundan, bu fiilleri işleyen kişiler hakkında güvenlik güçlerinin gerekli işlemleri yaparak adliyeye sevketmeleri sonrasında aldıkları cezaları içeren mahkumiyet haberleri Karesi gazetesinde yoğun bir şekilde yer almıştır. Tasaddi fiilinin ötesinde, karşılıklı anlaşmak suretiyle meydana gelen gayri meşru ilişkiler de meydana gelmiştir. Bazı olayların erkek muhataplarının yaşları on sekizin altında olduklarından cezaları düşürülerek verilmiştir.⁴⁴⁴

⁴⁴² Çantay, a.g.e., s. 46.

⁴⁴³ Çantay, a.g.e., s. 27.

⁴⁴⁴ Asker zevcesinin ırzına tasaddi etmekten Simavlı Hüseyin'in mahkumiyeti, asker ailelerine sarkıntılıkla bulunan Halıcı Ali, Hafız Asım, Sadık ve mektep talebesinden Ömer efendi ile Ziraat Bankası tahsildarı Kadir efendinin birer ay hapisleri, asker ailesinin ırzına tasaddi eden Burhaniye'nin Köylüce karyesinde öğretmen Musa Kazım efendinin üç buçuk ay hapsi, asker nişanlısına fiil-i şeni icra eden Edremit Agonya nahiyesi Koyuneli karyesinden Rıza'nın altı ay hapsi hükümleri ilgili mahkemelerce verilmiştir. (Karesi Gazetesi, 17.5.1915, S. 4-56; 24.5.1915, S. 5-57; 1.6.1915, S. 6-58; 28.6.1915, S. 10-62.)

3.18. Güvenlik ve Asayiş Durumu

Karesi livasında güvenlik hizmetleri Karesi Merkez Memurluğu ve bağlı birimleri ile Jandarma Komutanlıkları tarafından yerine getirilmiş olup Arşiv belgeleri ve Karesi gazetesinde Merkez Memurluğuna bağlı olarak Balıkesir merkez kazada Yıldırım ve Tophane isimli iki karakolun mevcudiyetine rastlanılmıştır. Örneğin 11 Şubat 1918 tarihinde Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine Karesi mutasarrıf vekilinin gönderdiği bir yazıda Balıkesir’de Yıldırım Polis Karakolunun kira bedelinin 120 ve merkez yatakhanelerinin 110 kuruştan 400 kuruşa çıkarılmasıyla ilgili olarak görüş sorulmuş, cevaben %300 oranında bir artışın mümkün görülmediği, başka uygun bir yer bulunması veya kira bedelinin mutedil bir düzeye indirilmek suretiyle gereğinin yapılması istenmiştir.⁴⁴⁵

Karesi Sancağı genelinde can ve mala karşı işlenen asayişe müessir suçlar bağlamında; cinayet, silah ve bıçakla yaralama, dolandırıcılık,⁴⁴⁶ hırsızlık, haneye tecavüz, kız kaçırma, kumar, sarhoşluk, intihar gibi çeşitli suç türleri sıkça meydana gelmiş ve Karesi gazetesinde de haber olarak yer almıştır. Bu suç türleri üzerinde savaşın doğrudan bir etkisi olmamış, toplumsal yaşamın doğal akışı içerisinde suç, suçluluk ve suçluları ortaya çıkaran olağan şartlar çerçevesinde gelişmiştir. Savaş sırasında kamu düzenini ve özellikle kırsal kesimde yaşayan halkın huzurunu son derece bozan ve savaşın doğrudan etkisiyle ortaya çıkan koşulların geliştirdiği suç türü ise eşkıyalık biçiminde somutlaşmıştır. Savaş koşullarının meydana getirdiği siyasal otorite boşluğundan yararlanan kişiler, yine aynı durumdan faydalanan Ermeni ve Rumların oluşturduğu çeteler ve çeşitli nedenlerle askerlik hizmetini tamamlamayan kaçakların meydana getirdiği veya mevcut çetelere katılmalarıyla ortaya çıkan bir çok eşkıya grupları denetim imkanlarının azlığını kullanarak, özellikle kırsal bölgelerde yaşayan halkın can, mal ve ırzlarına tecavüzde bulunmuşlardır.

⁴⁴⁵ BOA., DH. EUM. MH., 19.3.1918, Dosya No: 170, Gömlek No: 12.

⁴⁴⁶ Karesi Gazetesi, 18.10.1915, S. 26-78. Yardım adı altında halktan para toplayıp dolandırıcılık yapan İmraz karyesinden molla Ahmet ile Mehmet’e beşer ay hapis ve dokuz lira para cezası, yine dolandırıcılık suretiyle haksız çıkar sağladığı sabit olan Söğüt kazası Belediye Eczacısı Yani efendiye üç ay hapis ve iki lira para cezası verilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında en yakın cephe olması nedeniyle, Çanakkale savaşları esnasında, özellikle asker kaçaklarının yoğunlaştığı dağlık bölgelerdeki köyleri silahlanan köy gençleri korumuşlardır. Ancak kısa zamanda kolay para ve itibar kazanmayı beraberinde getiren bu tarz uygulama sonrasında, bu gençlerin bir kısmı eşkıyalarla birlikte hareket etmeye başlamışlardır.⁴⁴⁷ Mevcut durum eşkıyalığı üreten bir kısır döngü haline gelmiştir.

Bu nedenle Anadolu'da, özellikle Ege kıyılarında eşkıyalık yaygınlaşmış ve toplumsal düzeni derinden sarsan önemli bir sorun haline gelmiştir. Anadolu'da uzun bir geçmişi olan eşkıyalık faaliyetleri, Birinci Dünya Savaşı yıllarında alınan önlemler sonucu belli sınırlar içinde tutulabilmiş olmasına karşın, mütarekede devletin merkez ve taşra teşkilatları etkisizleştirildiği için yeniden yaygınlaşmıştır. Devlet otoritesinin azalmasıyla birlikte toplum korunmasız kaldığından, halk eşkıyalık hareketleriyle karşı karşıya kalmıştır. Dağlık kısımlarda barınan ve eşkıya grupları oluşturmuş olan asker kaçakları nedeniyle, özellikle Balıkesir, Edremit ve Ayvalık ile Gönen ve Bandırma arasında yolculuk yapmak tehlikeli bir hale gelmiş,. savaş şartları her türlü kanunsuzluğu mümkün hale getirmiştir.⁴⁴⁸

Karesi ve Ses gazeteleri, savaşın getirdiği acı ve sıkıntıları daha da arttıran eşkıyalık ile ilgili haberlere oldukça geniş yer vermiştir. Ses gazetesinin ilk sayısında "Eşkıyalık Derdi" başlıklı yazıda eşkıyalar hakkında çıkarılan affın bu soruna bir çare olmadığı belirtilerek, ilave acil tedbirler yanında dağlara bir nasihatçi heyetin gönderilmesi önerilmiştir. Ancak çoğunlukla yeterli önlemlerin alınması imkanı olmadığından, köylüler kendi kendilerini savunmak zorunda kalmışlardır.⁴⁴⁹

Yine Ses Gazetesi'nin 30 Ekim 1918 tarihli üçüncü sayısında "Asayiş Meselesi" başlıklı yazıda Dünya Savaşı nedeniyle hükümetin yerel asayiş ve emniyet işlerine gereken ağırlığı veremediği ifade edilmiştir. Jandarma kuvvetleri ve genç nüfus savaş cephelerine gönderildiklerinden, geride sadece ihtiyarlar, kadınlar ve çocuklar kalmıştır. Asker kaçakları ile bazı müsamahalar veya menfaatler sonucu savaşa katılmayan bazı

⁴⁴⁷ Aydın Ayhan, "İvrindili Çolak Osman Beyin Öldürülmesi ve Yakılan Türkü", **I. Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri**, Balıkesir 1999, s. 426.

⁴⁴⁸ Bayraktar, a.g.e., s. 45.

⁴⁴⁹ Zeki Çevik, "Hasan Basri Bey'in Ses Gazete'sine göre Balıkesir'de Asayiş Meselesi ve Balat", **Alaçam Dağları ve Dursunbey 1. Ulusal Sempozyumu**, Dursunbey-Balıkesir, 2002, s. 188.

kişiler oluşan fırsatları değerlendirerek, önce hırsızlıklara daha sonra eşkıyalığa başlamışlardır. Halkı soyan, öldüren, çevreye korku salan, liva halkının ekonomik ve sosyal düzenini altüst edip, pahalılık ve karaborsacılığa neden olan Müslüman eşkıyalar çoğunlukla asker kaçaklarından meydana gelmiş, ayrımsız olarak her tarafı yağmalamışlardır.⁴⁵⁰ Olağan koşullarda basit tedbirlerle bu tür suçları engellemek mümkün olmasına rağmen, suçlular ile mücadele etmesi gereken devlet birimleri savaş kapsamında bazı görevler üstlendiklerinden, eşkıyalığın artışına uygun zemin oluşmuştur. Savaş yıllarının sonlarına doğru ise hiç kimse can, mal ve ırz güvenliğinden emin olamaz hale gelmiştir. Birçok köy eşkıyalardan zarar görmüş, malları yağma, paraları gasp edilmiş, birçok insan öldürülmüştür. Balıkesir’de ülkenin diğer yerlerine göre eşkıyalığın daha yoğun, işlenen cinayetlerin daha fazla olduğu, hatta Anadolu’nun Makedonya’sı olduğu aynı makalede belirtilmiştir. Liva genelinde kanun hakimiyetinin bulunmadığı, eşkıyaların geniş bir serbestlik içerisinde hareket ettikleri vurgulanmıştır. Makalenin yazarı Hasan Basri Çantay savaşın sona ermesinden sonra cepheden köylerine dönecek olan gazilerin yapılan kanunsuzlukların karşılığını en sert şekilde vereceği ifadesiyle eşkıyaları suç işlemekten men etmeye çalışmıştır.⁴⁵¹ Toplumsal yaşamı olumsuz etkileyen asayiş olaylarının çok fazla olması ve vahşet içermesinin nedenleri ise savaşın çok uzun sürmesi yanında, Karesi sancağının coğrafi konumu, etnik unsur farklılıkları ve güvenlik tedbirlerinin zamanında alınmayışıyla ilişkilendirilmiştir.⁴⁵²

Birinci Dünya Savaşının beraberinde getirdiği sorunların üzerine bir de eşkıyalık belasının ortaya çıkması insanların hayatlarını son derece zorlaştırmıştır. Bu sorunun varlığı savaşın kendisi kadar tehlikeli olup, devleti içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarabilecek temelin bulunduğu yerler olan köyler derinden sarsılmıştır. Köylüler hükümetin bütün emirlerine uygun hareket etmiş, devletin selameti için her türlü

⁴⁵⁰ Bayraktar, a.g.e., s. 51; Ses Gazetesi, 20.2.1919, S. 19; Başlıca Müslüman şakiler: 150 kişiden oluşan Arnavut Ali, Hurşit, Çerkez Ethem, Balıklıdereli Çerkez Musa, Laz Yusuf ve Mustafa çeteleri. 10 kişilik Manalı Gürcü Deli Yusuf Çetesi, 7 kişilik Solorlu Raif çetesi, 14 kişilik Dağistanlı Kara Veli çetesi, 22 kişilik Eski Manyaslı Çerkez İsmail çetesi, 5 kişilik Tuzakçılı Çerkez Kamil çetesi, 3 kişilik Eleksiri Çerkez Nuri çetesi, 11 kişilik Keşelerli Çerkez Aydemiroğlu Mahmut çetesi, 5 kişilik Darıcalı Hasan çetesi, 6 kişilik Darıcalı İdris çetesi, 18 kişilik Hacı Menteşli Çerkez Şah İsmail çetesi, Karadağlı Yusuf çetesi, Mürefeteli Kerim çetesi ve 169 kişilik asker kaçaklarının oluşturduğu çeteler (Hasan Basri Çantay, **Kara günler ve İbret Levhaları**, s. 52.)

⁴⁵¹ Çevik, a.g.t., s. 188.

⁴⁵² Bayraktar, a.g.e., s. 47.

zorluğa katlanmışlar ancak eşkıyalık dayanılır, sabredilir olma sınırını aşmıştır. Ülke işgal tehdidi altındayken, eşkıyalar kimsesiz kalan insanları sömürmeye başladılar, köylüler ilk zamanlarda eşkıyayı avundurabilecek kadar imkana sahipken, savaş sonlarına doğru imkanlarının tamamını tüketmişlerdir. Eşkıya gruplarının sürekli olarak artış göstermesi insanların elinde verebileceği bir şey kalmaması sonucunu doğurmuş, köylerin en varlıklı olanları dahi bir öğün yemek bulamaz hale gelmiştir. Kırsal alanlarda hatta nahiye gibi yerleşim merkezlerinde de eşkıyalar hakim güç haline gelmişler ve kanunun varlığı hissedilmez olmuştur.⁴⁵³

Karesi Livası genelinde ev baskınları, para, ziynet eşyası ve hayvan gaspı, nahiye merkezi basma, salma çıkarma, cinayet, yaralama, işkence, ev ve samanlık yakma, posta soygunu gibi çeşitli eylemler gerçekleştiren eşkıyalar halka, savaşın ortaya çıkardığı maddi zorluklardan daha fazla ekonomik zararlar vermiştir. Ayrıca, savaşın sonlarına doğru içinde bulunulan kaotik ortam, Yunanistan'ın tahrikleri ve hükümetin çaresizliği Türk ve Müslüman eşkıya çeteleri yanında Rum çetelerinin de eşkıyalık faaliyetlerini arttırmasında rol oynamıştır.⁴⁵⁴ Rum eşkıyalar özellikle Türklere karşı soygun ve baskınlar düzenlemişlerdir. Savaş süresince Kapıdağ yöresinde ve adalar kıyılarında soygunculuk yapmışlar, bazen Müslüman elbiseleri giyerek ve Türkçe konuşarak Rum köylerini de basmışlardır.⁴⁵⁵

Meydana gelen olayların çokluğu ve yapılan işkencelerin düzeyi, insanların köylerini terk ettikleri esnada dahi öldürülmeleri, Çanakkale ve diğer cephelerden Liva'ya gelen askerleri bile şehit etmeleri üzerine Karesi Liva'sının yeni mutasarrıfı Hacim Muhittin Bey'in aldığı güvenlik tedbirleri sonucunda asker kaçakları dahil toplam 422 kişi silahlarını bırakıp teslim olmuşlardır.⁴⁵⁶

Eşkıyalık hareketlerinin bir sonucu olarak, liva genelinde taşradan kaza merkezlerine doğru yoğun bir göç yaşanmış, halk mal varlığını satarak daha güvenli bir

⁴⁵³ Ses Gazetesi, 17.10.1918, S. 1.

⁴⁵⁴ Çevik, a.g.t., s. 189.

⁴⁵⁵ Bayraktar, a.g.e., s. 49; Ses Gazetesi, 2.1.1919. S. 12; Rum çetelerinden bazıları şunlardır: Panayot'un başkanlığında Tutlimanköylü çetesi, Andon Kahya oğlu İstavri çetesi, Nikole oğlu Yani çetesi, Yorgi oğlu Sofokli çetesi, Nikole oğlu Dimitri çetesi, Papa Nikole oğlu Penaki çetesi, Yani oğlu İstirati çetesi, Elbislikli Moskova oğlu Yorgi çetesi, Peremeli Andon oğlu Yorgaki çetesi, Pandali oğlu Petro çetesi, Yeniceli Kıрман çetesi. (Hasan Basri Çantay, **Kara günler ve İbret Levhaları**, s. 52.)

⁴⁵⁶ Çevik, a.g.t., s. 189; Ses Gazetesi, 28.11.1918, S. 7.

ortamda yaşamak için buldukları yerleri terk etmiştir. Birinci Dünya Savaşının dört yıl boyunca devam etmesi, artan bir şekilde anarşi ortamına itilmiş olan toplumda hırsızlık, ihtikar, salgın hastalıklar ve ahlaki bozulma eğilimlerini arttırmıştır.⁴⁵⁷ Bu nedenle, içinde bulunulan olağanüstü şartların oluşturduğu gergin ortam zaman zaman Zabıta memurlarına, Tekalif-i Harbiye görevini icra eden görevlilere hakaret etme şeklinde bir tepkiselliği ortaya çıkarmış,⁴⁵⁸ hatta İdare-i Örfi kararları aleyhine hareket eden vatandaşlar dahi olmuştur.⁴⁵⁹

3.18.1. Hapishaneler'den Gerçekleşen Firar Olayları

Karesi livası genelinde çeşitli cezaevlerinden bir çok firar olayı meydana gelmiştir. Cinayet, yaralama, hırsızlık gibi muhtelif suçlardan merkez ve bağlı kazalar cezaevlerinde mahkum olarak tutulan bazı şahıslar çeşitli yöntemler kullanmak suretiyle firar etmişler, bunların bazıları yaralı bazıları ise ölü olarak ele geçirilmişlerdir.⁴⁶⁰ Firar edenler arasında çeşitli suçlara karışanlar yanı sıra, asker firarileri de yer almıştır. Firarlar cezaevi duvarını delmek, pencere demirlerini sökmek ve görevlilere saldırmak biçiminde gerçekleşmiştir. Cezaevi firarilerinin bir kısmı sağ, bir kısmı yaralı, bir kısmı ise ölü olarak ele geçirilmiş, bir kısmı da yakalanmadan kaçmayı başaramışlardır.⁴⁶¹

Cezaevlerinin fiziki güvenliğini sağlayan tedbirlerin zayıflığı firarların yaşanmasına neden olmuştur. Bir kısmı yakalanmakla birlikte, yakalanamayan firariler asayişin daha da bozulmasının bir unsuru olmuşlardır.

⁴⁵⁷ Bayraktar, a.g.e., s. 47; Ses Gazetesi, 2.1.1919, S. 12.

⁴⁵⁸ Karesi Gazetesi, 28.6.1915, S. 10-62; Tekalif-i Harbiye görevini icra eden görevlilere hakaret eden Gemlik kazası Armutlu nahiyesi Fıstıklı karyesinden Rıza'nın zevcesi Sıdika isimli şahsın bir ay hapsine karar verilmiştir.

⁴⁵⁹ Karesi Gazetesi, 18.10.1915, S. 26-78; İdare-i Örfiye kararları aleyhine hareket eden Balya'nın Rum mahallesinden Sotir, Yanayot ve Apostol'un birer ay hapislerine karar verilmiştir.

⁴⁶⁰ Savaştepe'nin Karacalar köyünden eski tapu memuru Hacı Mehmet Zühtü efendi, Gönen'in Keçeler köyünden Mahmut, Manyas'ın Kızık köyünden Kamil bey, Manyas'ın Kızık köyünden Hasan, Kirmasti'nin Soğucak köyünden Sefer, Erdek'in Yukarı Yapıcı köyünden Kostı gece vakti Liva Hapishanesinden kaçmışlardır. (Karesi Gazetesi, 18.1.1915, S. 39.); Cinayet ve yaralama suçlarından tutuklu Osman, kızlık bozmaktan tutuklu İbrahim, hırsızlıktan tutuklu Mustafa, Yaşar ve Rüstem isimlerinde beş kişi bilinmeyen bir şekilde hapishaneden firar etmeyi başarmışlar, jandarma müfrezesinin takibi sonucu Rüstem ölü diğerleri sağ olarak yakalanmışlardır. (Karesi Gazetesi, 16.8.1915, S. 17-69.)

⁴⁶¹ Karesi Gazetesi, 12.6.1916, S.112-8; 4.9.1916, S. 123-19; 9.4.1917, S. 153-49.

3.18.2. Disiplin Yaptırımı Uygulanan Güvenlik Görevlileri

31 Kanunuevvel 1328/13 Ocak 1913 tarihinde Karesi Merkez Memurluğu yanı sıra tüm vilayetler ve müstakil liva Merkez Memurluklarına Dahiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Memurin Kalemi'nden gönderilen bir yazıda; Karesi mürettebatından Komiser Muavini Ahmet Hamdi efendinin işrete aşırı bağımlılığı ve Daire-i Hükümet'e sarhoş olarak geldiği tanzim edilen zabıtlar ve tabip raporuyla anlaşıldığından, mesleğin şeref ve ciddiyetine mugayir bu ahvali nedeniyle emsaline de ibret olması yönüyle şahsın disiplin kurulu kararıyla meslekten kaydı silinmiştir.⁴⁶² Savaş öncesinde mevcut olan bu durumun benzerleri savaş esnasında da devam etmiştir. Örneğin Liva merkezinde bulunan Yıldırım Karakolunda çalışan 37 numaralı polis memuru Mustafa Hulusi efendi Polis Nizamnamesine mugayir hareketi görüldüğünden Polis Divanınca meslekten ihracına, Tophane Karakolunda görevli 23 numaralı polis memuru İbrahim efendinin tekerrür etmesi halinde kaydı silinmek üzere beş günlük maaşının kesilmesine karar verilmiştir.⁴⁶³

Savaş şartlarının varlığına rağmen idari mekanizma sistematik olarak çalışmasını sürdürmüş ve devlet memurlarının ödüllendirilmesi yanı sıra cezalandırılmaları konusunda da kurumlar gereken işlemleri yapmışlardır. Bir disiplin kurumu olma özelliğini taşıyan Polis Teşkilatı bu konuda gereken adımları tereddütsüz atmış, maaş kesimi ve ihraç gibi ağır kararlar vermekten çekinmemiştir. Bu şekilde yakın denetim ve kontrol altında bulundurulmalarına rağmen bazı polislerin psikolojik sorunlar yaşadıkları ve bunun sonucunda intihar ettikleri de bilinmektedir. Cephede düşman belirli olup şahadet beklenen bir sonuç iken, cephe gerisinde süren toplumsal hayat içerisinde de çeşitli nedenlerle başka ölümler meydana gelmeye devam etmiştir.⁴⁶⁴

⁴⁶² BOA., DH. EUM. MEM., 12.01.1913, Dosya No:24, Gömlek No: 12.

⁴⁶³ Karesi Gazetesi, 30.10.1916, S. 130-26.

⁴⁶⁴ Merkez livada görevli polis memuru Burhaniyeli Mustafa Hakkı efendi kaybolup bir süre kendisinden haber alınamamış, yapılan araştırmalar sonrasında kayboluşundan iki gün sonra Arnavut molla Hasan'ın ahırında intihar ettiği anlaşılmıştır. (Karesi Gazetesi, 1.1.1916, S. 139-35)

3.19. Ermenilerin Osmanlı Devleti Aleyhine Faaliyetleri

Yurtdışında ve ülke içerisinde, Osmanlı Devleti dahilinde yaşayan Ermenilerin bağımsızlık taleplerini gerçekleştirmek amacıyla oluşturulan Ermeni ihtilali örgütlerinin Karesi livasında yaşayan Ermeniler üzerinde etkin olmamalarıyla birlikte, özellikle Bursa'da faaliyet gösteren Ermeni ihtilal örgütleriyle ilişkileri ortaya çıkartılan kişilerin yargılanmaları Bandırma'da bulunan Harb-i Örfi Dairesince yapılmış⁴⁶⁵ ve içlerinde öğretmen, din görevlileri, çeşitli devlet dairelerinde çalışanlar, mahkeme üyesi olan ve bazı yabancı şirketler adına çalışan Ermeniler idam⁴⁶⁶ dahil muhtelif ağır cezaya mahkum edilmişlerdir. Balıkesir'de bu tür faaliyetler görülmediği gibi Türkler ve diğer unsurlarla birlikte huzur içerisinde yaşamışlardır. Ayrıca, Birinci Dünya Savaşının sıkıntılı zamanlarında Türklerle birlikte, ordu ve toplumun çeşitli kesimlerini desteklemek amacıyla yapılan bağış gibi sosyal yardımlaşma ve dayanışma faaliyetlerine iştirak etmişlerdir. Bununla birlikte, Ermeni örgütlerinin Karesi'de muhtemel faaliyetlerine karşı çeşitli güvenlik tedbirleri alınmıştır. Örneğin, Karesi Mutasarrıflığı bu amaçla Emniyeti Umumiye Müdürlüğünden Bandırma'ya bir komiser göndermesi talebinde bulunmuştur.⁴⁶⁷

3.20. Ayvalık'ta Rumlara Uygulanan Tehcir

Yunanistan, adalar sorununu Batılı devletlere kabul ettirmesi sonrasında dikkatini Makedonya'ya çevirmiş, bu çerçevede daha önce Osmanlı hükümetinin idam cezasına çarptırdığı Sofulis adlı bir kişiyi, Türkleri buradan uzaklaştırmak amacıyla vali

⁴⁶⁵ Üzerinde yakalanan evraklarla, Osmanlı hükümeti aleyhine faaliyet gösterdiği ve Ermeni fesat cemiyetine üye olduğu ispatlanan, Bursa'da İngiliz ve Fransız sigorta şirketlerinin vekili Simon isimli şahıs sekiz sene kalebentlik cezasına, (Karesi Gazetesi, 14.6.1915, S. 8-60) yine Ermeni ayrılıkçı ihtilal örgütüne üye oldukları anlaşılan Papaz Girupe dokuz sene hapis, Bursa Reji Muhakemat Dairesi Müdür Muavini Papasiyan Bedrus efendi ve Gemlik Bidayet Mahkemesi azası Karabet oğlu Haçator efendiler beşer sene, Bursa Gureba hastanesinde çalışan İstipan efendi on sene müddetle kalebentliğe Bandırma Harb-i Örfi Dairesince mahkum edilmişlerdir. (Karesi Gazetesi, 28.6.1915, S. 10-62.)

⁴⁶⁶ Bağımsız bir Ermenistan teşkil etmek amacıyla siyasi Ermeni İhtilal Komitesine üye olan ve Bursa'da eczacılık yapan İstapan ile Ertuğrul sancağı Söğüt kazası Çalkara karyesinden Bakırcıyan isimli Ermeniler ve ikametgahlarında hayali Ermenistan ülkesini gösteren resimler ve çeşitli evrak bulunduğundan Söğüt kazasının Muratça karyesinden papaz Avadis ile muallim Toros Bandırma Harb-i Örfi Dairesinin kararı üzerine idam edilmişlerdir. (Karesi Gazetesi, 20.9.1915, S. 22-74.)

⁴⁶⁷ BOA., DH. EUM. MEM., 09.3.1915, Dosya No: 62, Gömlek No: 6.

olarak atamıştır. Balkan savaşlarının ve Yunanistan hükümetinin izlediği baskı politikaları sonucu olarak Türklerin Anadolu'ya özellikle Ege kıyılarına göç etmeleri, Batı kamuoyunda çok uluslu bir imparatorluğun tek uluslu bir yapıya dönüşü olarak yorumlanmıştır. İlişkiler bu aşamada iken 1914 yılı bahar aylarında Anadolu Rumları bölgedeki diğer yerler yanı sıra Ayvalık'ın kuzey bölgesinden Marmara'ya kadar olan alanda yaşayan yaklaşık 100.000 Rum Yunanistan'a hareket ettirilmiştir. Osmanlı Devleti, Ayvalık'ın yalnızca bir bölgesini kapsayan göç nedeniyle Rumların boşalttığı yerlere Rumeli göçmenlerini yerleştirmiştir. Ayvalık merkez kaza ile Cunda Adası 1914 yılının Mayıs ayında başlayan bu ilk tehcir uygulamasının dışında bırakılmışlardır. Öte yandan, tehcir politikasının oluşturduğu rahatsızlık nedeniyle 22 Kasım 1915 tarihinde Cunda Adasında, çevre adalardan gelen gönüllülerin ve Rum çetelerinin de katılımıyla Rumlar, Müslüman halka karşı bir isyan başlatmışlardır. İsyân Ayvalık'tan gelen askerlerce bastırılmış, başta piskopos olmak üzere ada Rumlarının çoğu, Cunda yakınlarında bulunan İngiliz ve Yunan gemileriyle kaçmışlardır. Ayvalık'ta 1917 yılının Mart ayında ikinci olarak toplu tehcir olayı yaşanmış, Rum halkın bir bölümü Balıkesir, Susurluk, Kepsut ve Sındırgı'ya göç ettirilmiştirlerdir. Toynbee'ye göre 27 Mart 1917 tarihinde Ayvalık Rumlarının bir kısmı iç kısımlara, çoğunluğu Balıkesir'e tehcir edilmiştir. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nu sonlandıran Birinci Dünya Savaşı neticelendiğinde mütareke şartlarında, daha önce tehcir edilen Rumlar geriye dönmüşler,⁴⁶⁸ Rumların yerine Makedonya'dan Ayvalık'a getirilen Osmanlı muhacirleri ise aileleriyle birlikte yerleştirildikleri yerlerden çıkartılmışlardır.⁴⁶⁹

Bu olaylar Osmanlı Devletine karşı casusluk faaliyetlerinin de artışına neden olmuştur. Ayvalık'ta 1918 yılı başlarında ortaya çıkarılan kilise bağlantılı bir casusluk örgütünün sorumlusunun Ayvalık Metropolitidi Grigoryas Efendi olduğu, Papaz Stefanos ve adamları ile sivil halktan Ayvalıklı Kriyako Koziri ve Kriyako Kriyaki'nin organizasyonun içinde oldukları anlaşılmış, casusluk faaliyeti yürüttükleri yapılan muhakeme sonucu kanıtlandığından, bu kişiler Ayvalık'ta idam edilmişlerdir.⁴⁷⁰

⁴⁶⁸ Bayraktar, a.g.e., s. 38-63.

⁴⁶⁹ Ses Gazetesi, 6 Şubat 1919, S. 17.

⁴⁷⁰ Bayraktar, a.g.e., s. 39.

Öte yandan, Aydın milletvekili Emanuilidi Efendi ve diğer Rum milletvekillerinin 250.000 Rum'un ülkeden kovulduğu ve 500.000 Rum nüfusun öldürüldüğü iddiaları Balıkesir'de de yankı bulmuştur. Bu husus Ses gazetesinde; Marmara, Paşalimanı ve Ekinlik adalarında yaşayan yaklaşık 20.000 kişinin bir kısmının liva merkezine, Marmara adasındaki vatandaşların ise Kirmasti'ye nakil edildikleri, bir kısmının ise hiçbir yere gönderilmediği, Ayvalık'tan 8.000 kişinin liva merkezine, 2.000 kişinin Bursa'ya, 5.000 kişinin İzmir'e sevk olunduğu, Çanakkale'den de 3.000 kişinin Balıkesir'e getirildiği, nakillerin bir rahatsızlık ortaya çıkmadan gerçekleştirilmesi için tüm imkanların kullanıldığı, Balıkesir'de mensucat amaçlı olarak açılan Darulmesai'nin çoğunlukla yerleri değiştirilen Rumlara iş imkanı sağlanması için kullanıldığı belirtilmiş ve gösterilen bu kadar iyi niyete rağmen Emanuilidi Efendi'ye Rumların katledilmesi olayının nereden çıkarıldığı sorulmuştur.⁴⁷¹

9 Ocak 1919 tarihli İkdam gazetesi, mütareke döneminin ve ülkedeki genel siyasal gelişmelerin bir sonucu olarak, Karesi Mutasarrıfının İçişleri Bakanlığı'ndan Erdek, Ayvalık, Edremit ve Burhaniye kazalarındaki Rum sürgünlerini incelemek üzere müfettiş istediğini bildirmiştir. Ayrıca, tehcir ve taktil ile ilgili olarak biri Karesi olmak üzere Anadolu on ayrı bölgeye ayrılarak, her bölgede çalışacak komisyonların hazırladıkları raporların, İstanbul'da Divan-ı Harp Mahkemesinde görüşülmesi düşünülmüşken, 1918 yılı Aralık ayında İstanbul'un işgali ve 21 Aralık 1918 tarihinde Meclis-i Mebusan'ın kapatılması nedeniyle başlatılan çalışmalar tamamlanamamıştır.⁴⁷²

3.21. Ekonomik Durum

Bölge halkı savaş döneminde olmanın beraberinde getirdiği olağanüstü şartların olumsuz ekonomik yansımalarını yaşamış, bu nedenle zorunlu harcamaların kontrol altına alınabilmesi amacıyla çeşitli tedbirler geliştirilmiştir. Örneğin liva dışından gerekli malzeme gelmediğinden sabun fiyatlarında aşırı bir artış olmuş, bu nedenle halka kendi sabununu nasıl yapacağı anlatılmıştır.⁴⁷³

⁴⁷¹ Bayraktar, a.g.e., s. 70; Ses Gazetesi, 14.11.1918, S. 5.

⁴⁷² Bayraktar, a.g.e., s. 71.

⁴⁷³ Karesi Gazetesi, 8.5.1916, S. 107-3.

Öte yandan, yabancı ülkelerin ekonomik baskılarını ortadan kaldırmak amacıyla kurulmuş olan Osmanlı İtibarı Milli Bankasının halka sunduğu hisse senetlerinden liva genelinde kısa sürede dört bine yakın hisse senedi mahallin en büyük mülki amirinden alınarak bedelleri Ziraat Bankasına teslim edilmiştir.⁴⁷⁴

Ayrıca, özel şahısların birbirlerine ve Ziraat Bankası, İcra Dairesi ve Eytam Dairesi gibi kurumlara olan borçlarını ödemediklerinden, ikamet ettikleri yerlerde de bulunamadıklarından dolayı kendilerine ulaşılamayan bir çok gayrimüslime Karesi gazetesi üzerinden tebligatta bulunmuş, bir ay içinde başvuruda bulunmamaları halinde gayrimenkullerinin satılacağı ilan edilmiştir. İsimleri ilan edilen gayrimüslimlerin ikamet yerleri Balıkesir, Edremit, Burhaniye, Ayvalık, Bandırma ve Erdek kazalarıdır.⁴⁷⁵

3.22. Yolsuzluklar

Ülkenin tamamını her yönüyle etkileyen Dünya Savaşı devam ederken, insanlar gündelik hayatlarını oluşturan yeni şartlar çizgisinde sürdürmüşler, ancak kamu hizmetini ifa eden bazı görevliler, siyasal sonuçları yanında toplumsal etkileri son derece köklü olacak savaşın ortaya çıkardığı boşlukları kişisel çıkar elde etme adına kullanmışlardır.

Örneğin, Balıkesir koşu çınarı mevkiinde bulunan harman makinesiyle halka hizmet veren görevli⁴⁷⁶ yolsuzluk yaptığının meydana çıkmasından dolayı, Liva Polisi Adli Kısım ikinci komiseri⁴⁷⁷ mesleğinde istihdamına mani ve saffeti resmiyesine mahal hareketi sabit olduğundan Mutasarrıflık makamı tarafından; Eytam müdürü⁴⁷⁸ Mesihat-ı Celile-i İslamiye tarafından; Bandırma Kaymakamı,⁴⁷⁹ Bandırma Mal müdürü,⁴⁸⁰ Komiser Muavini,⁴⁸¹ Bandırma Belediye reisi,⁴⁸² Polis memuru⁴⁸³ ve Pereme karakol

⁴⁷⁴ Karesi Gazetesi, 15.1.1917, S. 141-37.

⁴⁷⁵ Karesi Gazetesi, 27.5.1916, S. 110-6; 5.6.1916, S. 111-7; 12.6.1916, S. 112-8; 19.6.1916, S. 113-9; 26.6.1916, S. 114-10; 7.8.1916, S. 119-15; 14.8.1916, S. 120-16; 25.9.1916, S. 126-22; 20.11.1916; 20.11.1916, S. 133-29; 11.12.1916, 136-32; 1.1.1917, S. 139-35.

⁴⁷⁶ Edremit Ziraat muallimi Mehmet Akif Efendi; Karesi Gazetesi, 23.8.1915, S. 18-70.

⁴⁷⁷ Ahmet Fuat Efendi; Karesi Gazetesi, 6.7.1915, S. 11-63.

⁴⁷⁸ Nuri Efendi; Karesi Gazetesi, 9.2.1916, S. 42-94.

⁴⁷⁹ Nizamettin Bey; Karesi Gazetesi, 2.11.1915, S. 28-80.

⁴⁸⁰ Hasan Tahsin Efendi; Karesi Gazetesi, 2.11.1915, S. 28-80.

⁴⁸¹ Mustafa Bey; Karesi Gazetesi, 2.11.1915, S. 28-80.

kumandanı⁴⁸⁴ Dahiliye Nezareti tarafından; Mülkiye müfettişliğince sürdürülen tahkikat sonucunda ise Ser Komiser⁴⁸⁵ ve yolsuzluğu görülerek hazırlanan tahkikat evrakı mahkemeye gönderilen Ayvalık Mal müdürü⁴⁸⁶ işten el çektirilmişlerdir. Bu durum, iyi ve kötünün her kurum içinde bulunabildiğini ancak, her şeye rağmen idari mekanizmanın çalışmaya devam ettiğini, yıkılışın eşiğinde dahi görev duygusu aşınanları temizleyen bir oluşum olduğunu göstermektedir.

3.22.1. İhtikar

Balıkesir basınında savaş yılları, fırsatçıların faaliyetlerinin arttığı bir dönem olarak tasvir edilmiştir. Tüccarlar mülki idare daireleri ve belediyeleri de kullanmak suretiyle başka vilayetlerden topladıkları buğdayı adalar sahillerinde fiyatı katlayarak satmışlar, un fabrikası sahipleri birlikte hareket ederek fiyatları müşterek olarak belirlemişlerdir. Bunlar arasında aynı zamanda belediye meclisi üyeleri de olduğu için piyasayı kontrol altında tutabilmişlerdir.⁴⁸⁷

Halkın askeri hizmetlerde yararlı olabileceğini düşündüğü her şeyini fedakarlıkla Orduya vermesi, savaşın da bir çok eşya ve gıda maddesinin az bulunması veya yokluğu sonucunu ortaya çıkarması nedeniyle, Birinci Dünya Savaşı yılları muhtekirlerin ortaya çıkan fırsatları değerlendirdiği bir dönem olmuştur.⁴⁸⁸

Birinci Dünya Savaşı son derece güç koşullar altında dört seneden fazla sürmüş, bu nedenle toplum üzerinde başta kötü ahlaki yapı olmak üzere ihtikar ve hırsızlığında artması gibi olumsuz etkileri ortaya çıkarmıştır. Savaşın sürmesi nedeniyle mevcut kaynakların yerinde ve israf etmeden kullanılması gerektiğini, bazı kişiler şahsi zenginliklerini artırmak için kullanmışlardır. Bu yapı toplumun genel durumunu kötüleştirirken küçük bir azınlığın sahip olduğu varlıklarını fazlalaştırmıştır. Hasan Basri Çantay'ın ifadesiyle; beş kuruş haftalıkla kahveci çıraklığı yapanlar, savaş

⁴⁸² Hasib Bey; Karesi Gazetesi, 2.11.1915, S. 28-80.

⁴⁸³ Hafız Süleyman; Karesi Gazetesi, 2.11.1915, S. 28-80.

⁴⁸⁴ Hasan Onbaşı; Karesi Gazetesi, 2.11.1915, S. 28-80.

⁴⁸⁵ Niyazi Efendi; Karesi Gazetesi, 17.9.1916, S. 21.

⁴⁸⁶ Suluki Efendi; Karesi Gazetesi, 7.7.1914, S. 11.

⁴⁸⁷ Ses Gazetesi, 2.1.1919, S. 12.

⁴⁸⁸ Bayraktar, a.g.e., s. 47.

şartlarında birer lord haline gelmişlerdir. Bunlar, insanlar mısır koçanı ve ayırık kökü ile hayatlarını sürdürdüğü zamanlarda kılçıklı ve yenmeyecek maddelerle karışık bakla unlarını en has un diye satarak kazançlarını yükseltmişlerdir. Özellikle ticarete geri kalan Müslüman unsurların ilerlemesi için tedbirler alınırken, toplumsal dokuda meydana gelen bozulmalar fırsatların kötüye kullanılması sonucunu beraberinde getirmiştir.

Savaş süresince asker ailelerinin namus ve ahlakıyla oynayan muhtekirler birçok aileyi söndürdükten başka, binlerce nüfusu da açlıkla karşı karşıya bırakmışlardır. Bunlar savaşın devamını desteklemiş, barışı bir tehlike olarak görmüşlerdir. Bütün insanların öncelikle vatanın düşmandan kurtarılması ile meşgul olması, muhtekirlerin eylemlerine uygun zemin hazırlamıştır.⁴⁸⁹

3.22.2. Un Fabrikası Sahiplerinin Müşterek Fiyat Düzenlemeleri

25 Kanun-u Sani 1335 (25 Ocak 1919) tarihinde İdare Meclisi, İaşe, Belediye ve Ticaret Odası heyetleri huzurunda un fabrikalarının bir günlük hasılat ve sarfiyatı ile net gelirleri hakkında bir toplantı yapılmıştır. Gazetenin heyet içindeki bazı kişilerden aldığı bilgilere göre; Büyük Fabrikanın bir günlük hasılatı 23.300 kuruş, bir günlük sarfiyatı 19.720 kuruş 20 para, net geliri ise 3.579 kuruş 80 paradır. Hilal fabrikası günlük kazancının 1.062 kuruş 20 para olduğunu söylemiş, diğer fabrikalardan bir kısmı hiç hesap vermemiş, Pehlivan oğlu Kirkor ise karmaşık bir cevap ile yetinmiştir. Öğütme ücretini de; “kara taşa ve elekten geçirilen halk zahiresi veya tüccara yapılan mal” olmasına göre farklı ücret alındığı beyan edilmiştir. Heyetin ücretlendirme listelerini istemesi, fabrikacıları rahatsız etmiş ve miktarları düşük göstermek için kendi aralarında konuştuklarını gazete muhabirinin bizzat kendisinin duyduğu iddia edilmiştir.

Fabrika sahiplerinin amacı buğday öğütme sonucu elde ettikleri gelir miktarını düşük göstererek vergileri düşük tutmak olduğundan, Ticaret Odası üyesi Tirelizade Sabri bey komisyon huzurunda Büyük Fabrika ve Hilal Fabrikası sahiplerinin gösterdiği kar miktarını kendilerine vereceğini, bu iki fabrikanın kendisine verilmesini, bu takdirde

⁴⁸⁹ Çantay, a.g.e., s. 61; Ses Gazetesi, 2.1.1919, S. 12.

unu 42-44 kuruşa değil 32 kuruşa satacağını, öğütme ücreti olarak 3-9 kuruş değil 2.5 kuruş alacağını beyan etmiş, fabrika sahipleri heyet huzurunda olduklarından kararı imza etmek zorunda kalmışlardır. Fabrikaların devrinin yapılması ve öğütme işlemini denetlemek üzere bir komisyon teşkil edilmiştir. Sabri beyin kararlılığı Balıkesir halkını memnun etmekle birlikte 26 imzalı karara rağmen komisyon Sabri beyi fabrikaları teslim almak üzere davet etmemiş, sadece fabrikacıların Sabri beyin fiyatlarından un satacağı söylenmiştir. Bu durum Ses gazetesinde “Ah koca ihtikar, bu millet yine senin pençene mi düşecek?” sitemiyle eleştirilmiştir.⁴⁹⁰

3.23. Yakınları Cepheye Gidenlerin Karşılaştıkları Ekonomik Sorunlar

Abdülmecit Mutaf'ın 1916 yılına ait 798 nolu Balıkesir Şer'iyeye Sicilinden ilk yüz belge üzerinde yaptığı incelemelerine konu edilen belgelerin 36 adedi askere alınma veya halen askerde olanlarla ilgilidir. Sicillerdeki bu oran, askere alınmanın halkın tamamını doğrudan etkilediğini ortaya koymaktadır. Askere giden kişilerle ilgili bu belgelerin 9 adedi halen çeşitli cephelerde savaşanlarla, 27 tanesi ise şehit olmuş Balıkesirlilerle alakalıdır. Cepheye giden askerlerin 11'i şehir merkezinden, 25 tanesi ise köylerdendir. Şehit oldukları yerler ise Balkanlar, Çanakkale, San'a, Yemen, Sedd-i Bahir cepheleridir. Bunların büyük bir kısmı savaş alanlarında şehit olurken, az bir kısmının da yaralı veya hasta olarak getirildikleri hastanelerde vefat ettiği anlaşılmaktadır. Şehitlerin çoğu er rütbesindedirler.⁴⁹¹

3.23.1. Kadınlar ve Çocuklar

Dönemin ekonomik ve sosyal şartları çerçevesinde, evden bir erkeğin askere gitmesi yani hane reisinin veya erkek çocuğunun evden ayrılması, o hanenin geçimi ve emniyetini sağlayan erkeklerin yokluğu anlamına gelmektedir. Bu durum cephe gerisinde kalan sivillerden en zor durumda olan kesimin kadınlar olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim eşleri savaşta şehit olan kadınlar açtıkları miras talebi

⁴⁹⁰ Çantay, a.g.e., s. 63-66; Ses Gazetesi, 6.2.1919, S. 17.

⁴⁹¹ Abdülmecit Mutaf, “Her Evde Bir Öykü: -Balıkesir Örneğiyle- Savaşların Sivil Halk Üzerindeki Etkileri”, **Balıkesir 2005 Sempozyumu**, 17-20.11.2005.

davalarıyla, içinde buldukları ekonomik problemlerden kurtulma yollarını aramışlardır. Eğer kişinin şehit olduğu askeri kanaldan bildirildiyse mirasın mahkemece paylaşılması nispeten kolay olmuştur. Örneğin, Fırt nahiyesinin Alibey köyünden olup Çanakkale’de şehit olan Hamid’in mirasını mahkeme bir celsede annesi ve kardeşlerine vermiştir. Ancak, kadınları az da olsa ekonomik açıdan rahatlatacak olan bu gelire ulaşmaları çoğu kez pek kolay olmamıştır. Çünkü miras hissesini alabilmek için, savaşa gidip de orada şehit olduğu için bir daha dönmeyen kocasının veya babasının öldüğünü ispat etmek, mahkemenin işleyiş usulünün de bir gereği olarak yine kadına düşmüştür. Bunun için kadınların şahitler bulup mahkemeye getirmesi gerekmiştir. Üstelik kadınlar bu mücadeleyi çoğu zaman baba, kardeş veya kayınpeder gibi en yakınlarına karşı vermek zorunda kalmışlardır.⁴⁹²

Kadınların şehit kocaları veya oğulları ile ilgili yaptıkları bir diğer işlem de yine ekonomik şartlarla bağlantılı olarak, onların sağlıklarında verdikleri alacakları borçlulardan mahkeme yoluyla talep etmeleridir. Borçlu şahıslar borçlarını ödememek için direndiklerinden, kocasının veya oğlunun şehit olduğunu mahkemede ispat etmek yükümlülüğü kadınlara düşmüştür.⁴⁹³

Eşi askere giden kadınların açmış oldukları bir diğer dava çeşidi de nafaka davalarıdır. Eşi askere alınan kadınların ve onların çocuklarının geçimlerini sağlamak üzere bir erkek akrabası mahkeme tarafından kadına “Muin” yani yardımcı tayin edilmişler ve mahkeme, günün şartlarına göre onlara yetecek kadar bir parayı nafaka olarak ödemeyi o kişilerin üzerine yüklemiştir. Muin tayin edilen kişiler genellikle kadının kayınpederi, babası veya erkek kardeşi olmuştur. Nafaka miktarı ise aylık 25 ile 50 kuruş arasında, şartlara göre değişmiştir. Hukuken bu para, asker dönüşü ödenmek şartıyla, hanımının ve çocuklarının geçimlerini sağlamakla yükümlü olan koca adına borç olarak alınmıştır. Muin tayin edilen kişiler de savaş yıllarında ekonomik zorluk yaşadıklarından veya ileride ortaya çıkabilecek sıkıntılar için birikim yapma çabası içerisinde olduklarından, kadın ile Muin arasında çok yakın akrabalık bağları bulunmasına rağmen, bazen nafakayı ödememek için direnmişlerdir. Bu durumda

⁴⁹² Mutaf, a.g.t.

⁴⁹³ Mutaf, a.g.t.

kadınlar yine mahkemelere müracaat etmişlerdir. Muinlerden bazılarının, nafaka ödememek için birtakım sebepler ileri sürmeleri neticeyi çoğunlukla değiştirmemiştir.⁴⁹⁴

Tayin edilen nafakanın ödenmemesinden doğan davaların tamamı kayınpeder ile gelinleri arasındadır. Muin olan baba veya ağabeylerde böyle bir duruma rastlanmamakla birlikte kadının geçimini sağlama işinin aile içerisinde halledilemeyip mahkemeye yansması, bu konuda da; baba-kız veya ağabey-kızkardeş arasında bazı problemlerin çıktığını gösterdiği gibi, nafaka borcunun mahkeme kararıyla askerdeki kocanın üzerine yazılmasının sağlanması gayreti şeklinde de yorumlanabilir.⁴⁹⁵

Bu durumdaki kadınların bir kısmı geçimlerini sağlayabilmek için alacak davaları açmışlar, bazı kadınlar ise askeriye den emekli olduktan sonra ölen babalarının maaşını talep etmiştir. Ancak bu imkanı olmayan ve çevresinden borç alan bazı kadınlar hakkında ise, borçlarını ödeyemediklerinden dolayı aleyhlerinde alacaklılar tarafından icra davaları açılmıştır.⁴⁹⁶

3.23.2. Erkekler

Savaşa gitmeyen veya gidemeyen erkeklerle ilgili davaların çoğunun borç alma ile ilgili olması, ev geçindirmekte erkeklerin de zorlandıklarını göstermektedir. Borç para vermeye gücü yeten kişi sayısı da az olduğundan, borç ihtilafı özellikle iki (eski ve yeni) Şadırvan Vakfı ile borçlular arasında olmuştur. Savaş yıllarında Balıkesir’de, kuruluş amacı sosyal yardımlaşma olan vakıf müessesesi, insanların zor günler yaşadığı zamanlarda ekonomik sorunlara nispeten çare olmuştur. Borç alan kişilerin çoğunu memurlar, özellikle polisler oluşturmuştur.⁴⁹⁷

Netice olarak, bu bölümde incelenmiş olan belgeler, cephe gerisinde bulunan sivillerin pek rahat bir yaşam sürmediklerini, cephedeki yakınlarını endişeyle beklemenin yanında, ekonomik açıdan sıkıntılar yaşadıklarını göstermektedir. Ekonomik problemler en fazla; kocasız, babasız veya oğulsuz kalan eş, çocuk ve

⁴⁹⁴ Mutaf, a.g.t.

⁴⁹⁵ Mutaf, a.g.t.

⁴⁹⁶ Mutaf, a.g.t.

⁴⁹⁷ Mutaf, a.g.t.

anneleri etkilemiştir. Evin geçimini temin eden hane reisinin yokluğuyla büyük bir boşluğa düşen kadınlar özellikle sıkıntı yaşayan kesimi oluşturmuş, bu sorunlar aile içerisinde gelin ile kayınpederi, baba ile kızı ve kardeşleri mahkemede karşı karşıya getirmiştir. Açılan nafaka davalarının çokluğu, küçük çocukların da hangi koşullar altında yetiştiklerini göstermektedir. Erkekler de bu mücadeleyi en az zararlı tamamlama gayreti içerisinde olmuşlardır. Memurlar savaşın getirdiği zorlukları en fazla hisseden kesimlerden biri olmuştur. Yaşanan bu önemli zorlukların aşılmasında Muin sistemi, vakıf müessesesi ve halkın kendi iç yardımlaşmasının büyük bir payı olmuştur.⁴⁹⁸

3.24. Asker Firarları

Savaşın devamı süresince cephelerde bir çok kahramanlık örneği yaşanmış, ancak buna mukabil çeşitli zorluklar, yönetim hataları, kişisel sorunlar veya farklı nedenlerden dolayı firarlar da meydana gelmiştir. Firar eden askerler veya firar edenlere yardımcı olanlar ise ağır cezai yaptırımlarla karşı karşıya kalmışlardır. Asker firarileri hem Müslüman hem de gayrimüslim askerler arasında görülmüştür.⁴⁹⁹ Örneğin asker firarisini kilisede gizleyerek firarı kolaylaştırdığından Marmara kilisesi papazı Giryakor oğlu Konstantin dört sene⁵⁰⁰ ve asker firarisini evinde saklayan Susurluklu Petro oğlu Pandeli üç sene kürek⁵⁰¹ cezasına çarptırılmışlar, asker firarisi olup jandarmaya silahlı saldırıda bulunan Mehmet isimli bir kişi yaralı olarak yakalanmış,⁵⁰² yine askerden firar ettikten sonra eşkıyalık yapmaya başlayan Halil isimli bir kişi de İvrindi'ye bağlı Osmanlar Jandarması tarafından yakalanmıştır.⁵⁰³

⁴⁹⁸ Mutaf, a.g.t.

⁴⁹⁹ Karesi Gazetesi, 14.6.1915, S. 8-60. (Ayvalık'ın Ayapanayi mahallesinden asker kaçağı Panayi Kokofi'yi yakalamak amacıyla araştırma yapan Jandarma başçavuş Kemal efendi ile Mehmet Ali çavuş ve mahalle bekçisi Aristidi Yananos adigeçen şahıs tarafından ateşli silahla vurulmuşlardır.)

⁵⁰⁰ Karesi Gazetesi, 28.6.1915. S. 10-62.

⁵⁰¹ Karesi Gazetesi, 19.7.1915. S. 13-65.

⁵⁰² Karesi Gazetesi, 11.4.1916. S. 51-103.

⁵⁰³ Karesi Gazetesi, 11.4.1916. S. 51-103.

3.25. Şehitler

Birinci Dünya Savaşı sırasında Karesi livasından bir çok kişi; çeşitli cephelerde, asayiş sağlama görevinde, izinli iken eşkıyalar tarafından, terhis olduktan sonra tren kazasında veya benzeri muhtelif şekillerde millet hizmetinde şehit olmuşlardır.⁵⁰⁴

Milli Savunma Bakanlığı tarafından hazırlanan Şehitlerimiz isimli kitapta yer alan Birinci Dünya Savaşı⁵⁰⁵ şehitlerine ait isim ve açık kimlik listelerinin bulunduğu bölümde toplam olarak 3904 Balıkesirlinin şehit olduğu belirtilmektedir. Bu kişilerin büyük çoğunluğunun Çanakkale savaşlarında şehit olduğu anlaşılmış olup sayıları 2607'dir. Bunların içerisinde iki kişinin 1316(1900/1901) doğumlu, beş kişinin 1315(1899/1900) doğumlu, yirmibir kişinin ise 1314(1898/1899) doğumlu oldukları tespit edilmiştir. Çanakkale cephesi haricinde Balıkesirliler Filistin, Romanya, Galiçya, Irak, Şark (Kafkas), Garp, Yemen, Arabistan, Makedonya, Sırbistan-Karadağ cephelerinde ve iç isyanlarda mücadele etmişler ve şehit olmuşlardır.⁵⁰⁶

⁵⁰⁴ Karesi Gazetesi, 11.8.1914, S. 16. (Çanakkale'den terhis edilen üç jandarma eri Balıkesir'e gelmekte iken, Gönen Çiftlikalanı karyesinde Kurtdereli ve Bayramiçli Kazım isimli eşkıyalar tarafından ateş edilmek suretiyle ikisi şehit edilmiş, biri yaralanmıştır.)

⁵⁰⁵ Balıkesirli şehitlerin yer aldığı listede 139 kişi Birinci Dünya Savaşı dışında Trablusgarp, İstiklal, Kore ve Kıbrıs savaşları ile İç İsyanlar sırasında şehit olmuşlardır.

⁵⁰⁶ **Şehitlerimiz** (Birinci Dünya Savaşı), T.C. Milli Savunma Bakanlığı, Ankara, 1998, s. 382-453.

SONUÇ

Dünya egemenliğini yönetme çekişmesinde Batı içi çelişkilerin bir dünya savaşı ile sonuçlanması, Osmanlı İmparatorluğunu çatışmanın başlıca tarafı olmamakla birlikte, paylaşımın hedefi olması nedeniyle derinden etkilemiştir.

Savaşın askeri yansımalarının ötesinde sosyal etkileri toplumun yaşam tarzında köklü değişimleri beraberinde getirmiştir. Modernizm çizgisinde devam ettirilen değişim politikaları savaş esnasında hız kesmemiş, Batılılaşma uygulamalarının sonuçları savaşın etkileriyle birleşmiştir.

Osmanlı devletinin yaşadığı bu sıra dışı hareketlilik, önemli bir kavşak noktasında konumlanmış olan Karesi livasının; ağırlıklı olarak kırsal kesime dayanan toplumsal yapısı, gelenekleri, iş hayatı, çok dinli olması ve çeşitli kültürel farklılıkları bünyesinde toplaması gibi özelliklerinin oluşturduğu arka planının savaşın meydana getirdiği etkilerle beslenmesi sonucunda köklü değişimler ortaya çıkmıştır.

Savaşın devamı esnasında askeri cephelerin haricinde kalan sivil bölgelerde çatışmaların korkunç yüzü hissedilmemiştir. Çanakkale savaşları Dünya Savaşının devam ettiği duygusunu, en azından şehit haberleriyle veya bölge halkından Balıkesir'e gönderilen göçmenler nedeniyle canlı tutmuştur. Buna rağmen dört yıl süren bu uzun savaş Balıkesir halkının tek gerçeği olmamıştır. Devlet kurumları çalışmış, ticaret devam etmiştir. İnsanların sosyal hayatlarını renklendirme arzuları savaşa karşın kesintiye uğramamıştır.

Özellikle kırsal kesimde yaşayan insanlar doğal olaylardan oldukça etkilenmişlerdir. Yağmur ve dolu, bunun sonrasında ortaya çıkan seller köylünün ürünlerine zarar vermiş, yıldırım düşmesi sonucunda ise insanlar yaralanmışlar veya ölmüşlerdir. Yeşil alan ve tarlalardaki mahsule büyük tehdit oluşturan çekirge istilası ise

önemli zarara neden olmuştur. Ancak halk ve devlet görevlileri sorun karşısında çeşitli çözüm yolları ortaya koymuşlar, birlikte yapılan ilaçlama, tohum toplama ve diğer önlemlerle çekirge istilasının devamı engellenmiştir.

Dini ve milli bayramların kutlanması Balıkesir halkının özel hassasiyet gösterdiği önemli günleri arasında olmuştur. Bu günler hem dini görevlerini yerine getirme, hem de sosyal birlik ve beraberlikleri sağlamlaştırma adına bütün halkın ilgi gösterdiği coşkulu anların yaşanmasını sağlamıştır. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı sürecinde Balıkesir’de ilk defa olarak içinde Türkçe bölümler olan bir Cuma hutbesi okunmuştur. Meşrutiyetin ilanı da kutlama yapılan milli günlerden olmuştur.

Resmi daireler ve belediye hizmetleri aksamadan devam ettirilmiştir. Belediye kısa ve uzun vadeli kararlar almış, yapılacak hizmetlere uygun bütçe programları hazırlamıştır. Savaş hiç yokmuş veya sonuçlarına dair kötümserlik duygularına kapılmadan hizmetin gereği yerine getirilmiştir. Yollar, köprüler yapılmış, şehre yeni içme suyu kaynakları getirilmeye çalışılmıştır. Ziraat, imar, eğitim ve diğer tüm alanlarda resmi daireler çalışmaya devam etmiştir. Polis müdürlüğü ve mahkemeler de bu kurumlar arasındadır. Hatta savaş hiç yokmuş gibi sık sık farklı bölgeler arasında bazı devlet memurlarının tayinleri yapılmıştır.

Kültürel faaliyetler kapsamında tiyatro ve sinema binalarının yapımına başlanmış, kurulan musiki cemiyetinde farklı kurumlarda çalışan ve farklı işler yapan kişiler bir araya gelerek musiki icra etmişler, zaman zaman sosyal yardımlaşma amaçlı konserler de vermişlerdir. Bir dünya savaşının devam ettiği esnada bu faaliyetlerin yürütülmesi Balıkesir’de yaşayan insanların müzik ile olan bağlarının köklü olduğunu göstermektedir.

Livada Türklerle beraber diğer Müslüman topluluklar, Ermeni ve Rum Hıristiyan toplumları ile Yahudi topluluğu birlikte huzurlu bir yaşam sürmüşlerdir. Asayişe müessir olaylar bağlamında tüm topluluklardan suç işleyenler mevcuttur ancak toplumlar arası sürtüşme görülmemiştir. Hatta zaman zaman Türk okullarıyla Rum ve Ermeni okulları spor müsabakaları düzenlemişlerdir.

Savaşın etkisiyle gerçekleştirilen bir çok etkinlik de sözkonusudur. Maddi yardım sağlama amacıyla savaş sonuna kadar özellikle Müdafaa-i Milliye, Donanma, Hilal-i Ahmer ve benzeri cemiyetler vasıtasıyla hem nakit hem de çeşitli eşyalar bağışlama şeklinde yardım kampanyaları yapılmıştır. Ordunun çeşitli ihtiyaçları bu tür bağış kampanyaları ile ayrıca tekalif-i harbiye usulüyle temin edilmiştir. Bu kampanyalara halkın katılımı çoğunlukla gönüllü olmuş, tekalif-i harbiye memurlarına zaman zaman bazı vatandaşların karşı çıktıkları görülmüştür. Orduya gemi ve uçak almak amacıyla da çeşitli bağış kampanyaları düzenlenmiştir. Yapılan bağışlara gayrimüslüm vatandaşlardan ve maden şirketlerinin yabancı yöneticileri tarafından da katılım olmuştur.

Savaşta şehit düşenlerin çocukları, yetimler ve diğer fakirler ile Balıkesir’de bulunan göçmenler için sıcak yemek dağıtımını, eğitimlerine yardımcı olma ve iş bulma gibi çeşitli yardım faaliyetleri gerçekleştirilmiştir.

Savaşın ortaya çıkardığı belirsizlik ortamını kendi lehlerine değerlendirmek isteyen fırsatçılar, vurguncular da dönemin bir realitesidir. Fiyatları istediği şekilde belirlemek isteyip savaş koşullarını kötüye kullananlar olmuştur. Eşkîyalık kırsal kesim için ciddi bir sıkıntı kaynağıdır. Asker firarileri ise eşkıya çetelerini besleyen önemli bir odak oluşturmuşlardır. Savaş özellikle kırsal bölgeler için ciddi bir asayiş boşluğu ortaya çıkarmıştır. Merkezi yerleşim birimlerinde meydana gelen asayiş olaylarına müdahalede kaydadeğer bir zafiyet oluşmamıştır.

Ahlaki değerlerde meydana gelen zafiyet ya da önceden de var olan ancak savaş koşullarının uygun ortam sağlamasıyla ortaya çıkmış olan bir tür davranış ve mentalite bozukluğu kendisini özellikle eşi veya diğer yakınları askerde olan bayanlara yönelik gerçekleştirilen tasaddiler şeklinde göstermiştir. Bu durumun sadece bir asayiş problemi olarak kabul edilmesi yetersiz bir değerlendirmedir. Toplumun bir kesiminde de olsa insanların en kutsal değerlerine yönelik saldırıların yaygınlaşması, toplumu ayakta tutan manevi dinamiklerin zayıfladığını işaret etmesi yanı sıra, savaşın Balıkesir’de ortaya çıkardığı sosyal tahribatı göstermektedir.

Sonuç olarak; dünyadaki diğer imparatorluklarla beraber Osmanlı İmparatorluğunun da sonunu getirmiş olan büyük bir savaşın yaşanıyor olması,

insanların bir sosyal hayatı olduğu, toplu halde yaşamak ve birbirleriyle ilişki kurmak ihtiyacında oldukları gerçeğini değiştirmemiştir. Bunda savaşın sivil bölgeleri doğrudan tehdit altına almamasının da payı bulunmaktadır. Ancak, Çanakkale cephesinde askerlerin kendi aralarında çeşitli bulmaca oyunu oynadıkları, güreş tuttukları, hatta düşman askerleriyle bile dostluk ilişkileri geliştirdiklerinin bilinmesi, sıcak savaş ortamının dahi sosyal ilişkilerin varlığını engellemediğinin göstergesidir.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

MV., 12 Cemaziyelahir 1337, Dosya No: 214, Gömlek No: 100.

DH. İD., 27 Ramazan 1330, Dosya No: 65, Gömlek no: 21.

DH. EUM. MH., 06 Cemaziyelahir 1336, Dosya No: 170, Gömlek No: 12.

DH. EUM. MEM., 03 Safer 1331, Dosya No:24, Gömlek No: 12.

DH. EUM. MEM., 22 Rebiulahir 1333, Dosya No: 62, Gömlek No: 6.

Balıkesir İl Halk Kütüphanesi

Karesi Gazetesi (27.4.1914 - 30.4.1917), 1-52, 53/1-103/51, 105/1-156/52.

GAZETELER

AYHAN, Aydın, “Balıkesir Çalışma Derneği”, **Yeni Haber Gazetesi**, 7 Mayıs 2003.

AYHAN, Aydın, “Balıkesir Müdafa-i Milliye Cemiyeti”, **Yeni Haber Gazetesi**, 29 Ekim 1998.

AYHAN, Aydın, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Devletin Halk Sağlığı İçin Aldığı Tedbirler (Balıkesir Örneği)”, **Yeni Haber Gazetesi**, 27.4.2006, S. 11591.

AYHAN, Aydın, “Hilal-i Ahmer”, **Yeni Haber Gazetesi**, 11 Ocak 1999.

AYHAN, Aydın, “Karesi Himaye-i Fukara Cemiyeti”, **Yeni Haber Gazetesi**, 2000.

AYHAN, Aydın, ”Balıkesir Etam-ı Fukara Cemiyeti”, **Balıkesir Ekspres Gazetesi**, 7 Ocak 1999.

GÜNEL, İbrahim, “Bir Tarih Madeni: Balya” **Radikal Gazetesi**, 21.5.2002.

GÜNEL, İbrahim, “Zehir İçinde Bir Yüzyıl” **Radikal Gazetesi**, 22.5.2002.

KİTAPLAR

Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, Nehir Yayınları, İstanbul, 1992.

AKŞİN, Sina , **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980**, İstanbul, 1997.

ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Onuncu Baskı, Ankara, 1994.

AYHAN, Aydın, **Çanakkale Ah Çanakkale**, Şehitkale Yayıncılık, 2. Baskı, İzmir, 2005.

AYIŞIĞI, Metin, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004.

AYIŞIĞI, Metin, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askeri ve Siyasi Hayatı)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

BAYRAKTAR, Bayram, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayvalık Tarihi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998.

ÇANTAY, Hasan Basri, **Kara Günler ve İbret Levhaları**, İstanbul, 1964.

ÇAVDAR, Tefrik, **Milli Mücadele'ye Başlarken Sayılarla Durum ve Genel Görünüm I-II**, Yeni Gün Haber Ajansı A.Ş., İstanbul, 2001.

ÇEVİK, Zeki, **Milli Mücadele'de "Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na" Geçiş**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.

DİKÇAM, Umut Uğur, **1917 Yılı Karesi Gazetesine Göre Balıkesir**, Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, FEF. Tarih Bölümü, Manisa, 1999.

ELDEM, Vedat, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

EREN, Muharrem, **Mutasarrıf Ömer Ali Bey**, İstanbul, 1993.

GENCER, Mustafa, **Jöntürk Modernizmi ve Alman Ruhu**, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2003.

LANGLOİS Georges, BOİSMENU Jean, LEFEBVRE Luc, REGİMBALD Partice, **20.Yüzyıl Tarihi**, Nehir Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 2000.

KABACALI, Alpay, **Talat Paşa'nın Anıları**, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1994.

KALECİ, Hatice, **Ses Gazetesi**, Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, NEF. Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Balıkesir, 1989.

KARAL, Enver Ziya, **İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**, Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, c. V, Ankara, t.y. (1995).

KÖLEMEN, Suna, **Karesi Gazetesindeki (1916-1917) Edebi ve Kültürel Muhteva Üzerinde Bir İnceleme**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 2005.

KURAT, Akdes Nimet, **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye’de Bulunan Alman Generallerinin Raporları**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1966.

LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 9. Baskı, Ankara, 2004.

MUTAF, Abdülmecit, **Salnamelere Göre Karesi (1847-1922)**, Balıkesir, 2003.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990.

ORTAYLI, İlber, **Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2003.

ÖZDEMİR Bülent, **Ottoman Reforms and Social Life: Reflections From Salonica 1830-1850**, The Isis Press, First Edition, İstanbul, 2003.

ÖZER, Kemal, **Tarihte Balıkesir**, Türk Dili Matbaası, Balıkesir, 1957.

RENOUVİN, Pierre, **1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918**, Örgün Yayınevi, Birinci Baskı, İstanbul, 2004.

SAİD, Edward, **Oryantalizm**, Çev. Selahaddin Ayaz, Pınar Yayınları, İkinci Basım, İstanbul, 1989.

SEZER Baykan, EĞRİBEL Ertan, ÖZCAN Ufuk, **XX. Yüzyıl Türkiye Sosyolojisi 3**, Öncü Basım Yayıncılık, İstanbul, 2002.

SHAW Stanford J.- SHAW Ezel Kural, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Çev. Mehmet Harmancı, İkinci Cilt, e Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul, 2000.

SOFUOĞLU, Adnan, **Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994.

Şehitlerimiz (Birinci Dünya Savaşı), T.C. Milli Savunma Bakanlığı, c. 1, Ankara, 1998.

ŞİMŞİR, Sebahattin, **Karesi Gazetesine Göre Balıkesir (1914-1916)**, Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, EF. Tarih Bölümü, İzmir, 1990.

TEZEL, Yahya Sezai, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarih (1923-1950)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul, 1994.

The New Encyclopedia Britannica, 15th Edition, Vol. 29, U.S.A., 2003.

TUNÇAY, Mete, “Siyasal Tarih (1908-1923)” Ed. Sina Akşın, **Türkiye Tarihi 3**, Milliyet Yayınları, İstanbul, t.y.

TÜRER, Ali, F. KORKMAZ, Z. ÖZDEMİR, **Cumhuriyet Dönemi ve Öncesinde Balıkesir’de Eğitim**, Ed. Ali Türer, Balıkesir, 1998.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik, X ncu Cilt, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1985.

VARGEL, İrfan, **1916 Yılı Karesi Gazetesi Gözüyle Balıkesir**, Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, FEF. Tarih Bölümü, Manisa, 1999.

YALMAN, Ahmed Emin, **Turkey in the World War: Economic and Social History of the World War**, New Haven: Yale University Press, London: Humprey Milford: Oxford University Press, 1930.

YURDAKÖK, Abdullah, **Balıkesir Basım Tarihi (1886-1991)**, Balıkesir, 1992.

Yüzbaşı İshak Hakkı, **1920’de Balıkesir**, Balıkesir Valiliği, Balıkesir, 1997.

ZÜRCHER, Eric Jan, Savaş, **Devrim ve Uluslaşma, Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi: 1908-1928**, 1. Baskı, İstanbul, 2005.

MAKALE ve TEBLİĞLER

ABDÜLKADİROĞLU, Abdülkerim, "Vakfiyelerde Balıkesir", **I. Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri**, BÜ-FEF Yayınları, Balıkesir, 1999, ss. 476-488.

AYHAN, Aydın, "İvrindili Çolak Osman Beyin Öldürülmesi ve Yakılan Türkü", **I. Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri**, Balıkesir, 1999, ss. 426-430.

AYIŞIĞI, Metin, "İngilizler Tarafından Müsadere Edilen Sultan Osman ve Reşadiye Zirhlıları", <http://w3.balikesir.edu.tr/~metinay/ingilizler.htm>.

BAYRAKTAROĞLU Şevki, EMRE Gültekin, "Balya Kurşun Madenleri Üzerinde Fransız Emperyalizmi – Balya'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Madenin Dünü-Bugünü", **Ülke Dergisi**, S. 9, İstanbul, 1979, ss. 146-151.

ÇEVİK, Zeki, "Hasan Basri Bey'in Ses Gazete'sine göre Balıkesir'de Asayiş Meselesi ve Balat", **Alaçam Dağları ve Dursunbey 1. Ulusal Sempozyumu**, Dursunbey-Balıkesir, 2002, ss. 187-191.

DURSUN, Davut, "Klasik/Geleneksel Sistemden Modern Sisteme Geçiş Çabaları" **Türkler**, Ankara, 2002, c. 14, ss. 581-592.

MUTAF, Abdülmecit, "Her Evde Bir Öykü: -Balıkesir Örneğiyle- Savaşların Sivil Halk Üzerindeki Etkileri", **Balıkesir 2005 Sempozyumu**, 17-20.11.2005.

MUTAF, Abdülmecit, "Balıkesir'de İskan Edilen Ermeni'lerin Yönetim ve Müslüman Halkla İlişkileri", Celal Bayar Üniversitesi, S.B.E., Sosyal Bilimler Dergisi, Manisa, 2003, c. 1, S.1, ss. 71-80.

MUTAF, Abdülmecit, "Osmanlı Dönemi Balıkesir Mahalli Basını ve Kültür Hayatına Katkıları", **I. Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri**, Balıkesir, 1999, ss. 431-436.

ORTAYLI, İlber, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", **Türkler**, Ankara, 2002, c. 10, ss. 216-220.

ÖNTUĞ, Mustafa Murat, "Balıkesir'deki Ermeni Kilisesi ve Mektep Açma Faaliyetleri", **Balıkesir 2005 Sempozyumu**, 17-20.11.2005.

ÖZDEMİR, Bülent, "Misyonerlik ve Protestan İslam Algısı", <http://tarihcigozuyle.blogspot.com>.

ÖZDEMİR, Bülent, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Reformlarını Nasıl İncelemeliyiz?", **Türkler**, Ankara, 2002, c. 14, ss. 572-580.

ÖZSARI, Mustafa, "Halkevlerinin Kuruluşu ve Çalışmaları", <http://w3.balikesir.edu.tr/mozsari/Halkevleri>.

ŞİMŞİR, Nahide, "XIX. Yüzyılda Balat Nahiyesinin İdari ve Demografik Özellikleri", **Alaçam Dağları ve Dursunbey I. Ulusal Sempozyumu**, Dursunbey-Balıkesir, 2002, ss. 75-91.

ŞİMŞİR, Nahide, "Gureba Hastanesinden Devlet Hastanesine Balıkesir Hastanelerinin Tarihi", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 150, Haziran 2004, ss. 145-154.

ŞİMŞİR, Nahide, "Karesi Hapishanesi", **Hapishaneler Sempozyumu**, M.Ü. Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul 4-5 Aralık 2003, ss. 65-70.

ÜREKLİ, Fatma, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları", <http://www.manas.kg/pdf/sbd-3-22.pdf>.

YAZICI, Nesimi, "Karesi Gazetesi Penceresinden Balıkesir'de Dini Hayat Üzerine Bazı Gözlemler (1916-1917)", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1998, c. XXXVII, ss. 105-129.

YAZICI, Nesimi, "Son Dönem Taşra Medreseleri Üzerine Bazı Düşünceler", <http://www.osmanli.org.tr/osmanlidaegitim.php?bolum=7&id=204>.

EK - 1

Bosna Hersek'in başkenti Sarajevo'da Birinci Dünya Savaşı'nı başlatan suikastın gerçekleştirildiği yer.

Kaynak: http://www.ww1-propaganda-cards.com/sarajevo_murder.html

EK - 2

“Kara El” isimli gizli örgüt mensubu olup, Birinci Dünya Savaşı sürecindeki olayları başlatan suikastçi Gavrilo Princip’in yakalanma anı.

Kaynak: http://www.ww1-propaganda-cards.com/sarajevo_murder.html

EK - 3

Şeyhülislam Ürgüplü Hayri Efendi tarafından hazırlanan cihad fetvasının, 14 Kasım 1914 tarihinde Fatih Camii'nde Fetva Emini Ali Haydar Efendi tarafından okunması suretiyle Cihad-ı Ekber'in ilan edilmesi.

Kaynak: <http://www.wwl-propaganda-cards.com>

باليگنرى }
نومره : ۳۱
برنجى سته

باسيلىسىن باسيدايسين كلن كاغدلار كرى يه
ويرلز . كوندريلن كاغدلار بازار ايرتى
كونلرندن — هيچ اولمازه — اوج
كون اول مديرك الله كله ليدر .

فتره

۵ محرم الحرام ۱۳۳۲ }
بازار ايرتهسى }
۱۰ تشرين ثانی ۱۳۳۰ }
غزته يه عابد بوتون ايشار ايجين مدير مشوله
مراجعت اولونور .
بر سنه لك آبونه بدلى : (۳۰) غروشدر .

نسخهسى (۲۰) پاره

هفته دره بر دفعه جيفار رسمى لوا غزتهسى

نسخهسى (۲۰) پاره

بوتون مسلمانلرك دینی مرجعی شیخ الاسلام افندی حضرتلرینک جهاد حقنده کی مبارک فتوالری

۱ —

« اسلامیت علیهنه تهاجم اعدا واقع »
« و ممالک اسلامیته نك غصب و غارتی و نفوس »
« اسلامیته نك سبی و اسیر ایدیلهلری متحقق »
« اولونجه پادشاه اسلام حضرتلری تقیر عام »
« صورتیه جهادی امر ایتدکده (انفرؤا »
« خفافاً و ثقالاً و جاهدوا باهوا لکم و انفسکم) »
« آیت جلیله سنی حکم منیفنجه کافه مسلمین »
« اوزرینه جهاد فرض اولوب کنج و اختیار »
« پیاده و سواری اوله رق بالجمله اقطارده کی »
« مسلمینک مالاً و بدنأ جهاد مسارعت »
« ایلملری فرض عین اولورمی ؟ »
« الجواب : اولور . »

۲ —

« بوسورنده الیوم مقام خلافت اسلامیه »
« و ممالک محروسه شاهانه یه سفائن حربیه »
« و عساکر ریسه یله هجوم ایتمک صورتیه »
« خلافت اسلامییه عدو و نمود بالله تعالی »
« نور عالی اسلامیته اطفاف و احسانه ساعی »
« بولونوقلری متحقق اولان روسیه و انکلتره »

« و فرانسه ایله آنلره معین و ظهیر اولان »
« حکومتلرک تحت اداره لونده بولونان کافه »
« مسلمینک دخی مذکور حکومتلرک علیهنه »
« اعلان جهاد ایدهلرک بالفعل غزایه مسارعت »
« ایلملری فرض اولورمی ؟ »
« الجواب : اولور . »

۳ —

« بوسورنده مقصودک حصولی جمیع »
« مسلمینک جهاده مسارعت ایتملرینه »
« متوقف ایکن بعضیلری نمود بالله تعالی مختلف »
« ایتمهلرک تخلفلری معصیت عظیمه اولوب »
« غضب الهی یه . بو معصیت شنیعه نك »
« جزاسنه مستحق اولورلری ؟ »
« الجواب : اولورلر . »

۴ —

« بوسورنده حکومت اسلامیه ایله محاربه »
« ایدن حکومات مزبوره اهالی اسلامیته نك »
« کندولرینی قتل و حتی جمیع عائلهلرینی »
« محو ایله اکراه و اجبار ایدیلش اولسه لرک »
« بیله حکومت اسلامیه عساکر یله محاربه »

« الجواب : اولورلر . »

۵ —

« بو سورنده حرب حاضرده انکلتره »
« و فرانسه و روسیه و صربیه و قرقه طالع »
« حکومتلریله ظهیرلرینک تحت اداره لونده »
« اولان مسلمانلرک حکومت سنیه اسلامییه به »
« معین بولان آلمانیا و اوستریا علیهنه حرب »
« ایتملری خلافت اسلامیته نك مضرتی موجب »
« اوله جفتدن اثم عظیم اولغله عذاب الهیه »
« مستحق اولورلری ؟ »
« الجواب : اولورلر . »

کتابه الفقیر الیه تعالی
خیری بن عون الازکوبی
عفی عنهما

امر ایتدیکی بک بویوک یر عبادتدر . مهر کیم
انکار ایدهلرک کافر اولور و خلافته حرکت
ایلرله عاصی و کناهکار اولور . دنیا و آخرت
مسئولیت و عذابندن ده قطعاً قور تولاماز .

قالدی بئلسنه چالیشان دوشمانلرله کنج و اختیار ،
یا یا و سواری ، بوتون مسلمانلرک بدنأ
مالاً جنک ایتملری فرض عیندر . یعنی
تا کربنک و اولو دینزک ، بویوک شریعتیزک

فتاوی شریفه نك کویلو دیلمنجه ایضاحی
« دینزک و یوردومزک محوبنه ، اورتادن
۱ —

« صوک حوادنلر ، صوک بیغینه ده در »

“Bütün Müslümanların Dini Mercii Şeyhülislam Efendi Hazretlerinin Cihad Hakkındaki Mübarek Fetvaları” başlığıyla yayımlanan 23.11.1914 tarihli Karesi Gazetesinin birinci sayfası.

مستقل

نومرو: ۱۶۹ - ۱۷

۳ محیی سنه

مطبعه لوا : حكومت جوازنده نازكاه جاده سلنده
 دائره مخصوصه دوز
 نخرتمه ياند بوتون ايشل ايجين مطبعه مديرلكه
 سراجت ايديه ليدز .

فائدهلى يازلره صحيفه لر ين هر وقت آييقدر .
 كوندوريلن كاشدر بازار ايرتمسى كونلردن - هيچ
 اولازسه - اوج كون اول مديرلك آليه
 كچه ليدز .

يوم انتشار	۱۳۳۴	۱۳۳۲	۱۹۱۶
بازار ايرتمسى	شوال	اغستوس	آفرنجي اغستوس
	۲۲	۸	۲۱

سنه لك بدلى	نسخه مى	يكن نسخه لر	اعلانات
غروش	پاره	غروش	تعرفه مخصوصه
۲۰	۱۰	۲	سنه تا بعدر .

لوا سنك هفته ره بر دفعه جوقار رسمى غزتمه سيدر .

ولادت همایون جناب پادشاهی

دونكى بازار كوني ؛ بويوك وسهوكلى خليفه من (غازى سلطان محمد خان خامس) آفديمز حضرتلرنك شرفله دنياه
 كهلكي يوم مسعودك بتمش دوردنحي سنه دوربه سنه مصادف ايدى . هر طرفده اولدوغى گيبي، مركز لواده ده قبلرنده خليفه
 و خاقان سهوكيسى طاشيان هر فرد شليكور و بايراملر بتمش ، شرفلى ومسعود بركون باشامشدر . زوالى ساعت اونده
 حكومت فوناخى اوكنه گن باليكسرى مدرسه مى ، ساطاني ، تنونه وديگر مكاتب ابتدائيه طلبه مى ودينيج درنكي افرادى
 طرفندن مى مادرشدرله بوتون روحلر تشييط و مفتى آفندى حضرتلرى جانبدن بز دعائى بليغ ايراد ايدبلدكدن صوكرام،
 موسيقه طرفندن اوج اوفيه سلام هوايى چاليمش و (پادشاهم هر به باشا) دغارى ياد و تكرر اولوبتمشدر .
 متعاقباً مقام على متصرفيده مبولتر ، ارکان عسكرية و علميه ايله بالعموم رؤسا و مأمورين و هيأت مختلفه اعضاسى
 و اشرف و اهالى طرفندن صبراسيله و بز بروضه ام دائره سلنده ايشاي رسم تيريكات ايديش و زوارلك جمهلى شكرلرله ،
 سياره لرله اعزاز قلمشدر .
 كوندوز هر طرف غمالي سانجاقريله دوناد يدينى گيبي، كچه دخى قارلرله ، آگنجه لرله ايشقلا ندرلش و شنه بدرلشدر .
 همان جناب حق معظم و سنانلى خليفه مرلك عمر و غايت شه شه اهلرني مزداد و فتوحات جلده لرني توسيع ايله صادق و محترم
 ملتى داهاسيجه نجه خيبرى و مسعود كونلره ايريشمكه بختيار و دلشاد بوورسون آمين .

EK - 4

1913 yılında Karesi Livasındaki bir Polis noktasında nöbet devir teslimi.

Kaynak: Polis Meslek Anıları, Çağın Polisi Dergisi, Yayın No: 1, Ankara, 2004.

EK - 5

Şu anda yıktırılmış olan Hasan Basri Çantay'ın evinin 2004 yılı Aralık ayı itibariyle durumu.

EK - 6

Balya Madenlerinin bulunduğu yerde izabe (eritme) tesisi kalıntıları. (22.7.2006)

Osmanlı Balya Karaaydın Madeni Anonim Şirketine ait hisse senedi.

Kaynak: <http://www.gittigidiyor.com>

EK: 8

	Cins ve Çeşidi	Tamamen Yıkılan	Tamiri Mümkün	Az Hasarlı	Toplam
Resmi Binalar	Hükümet Binası	-	1	-	1
	Şer'iyeh Mahkemesi	1	-	-	1
	Kışla-i Hümayun	1	-	-	1
	Askeri Depo	1	-	-	1
	Baruthane	1	-	-	1
	Telgrafhane	-	1	-	1
	Mekteb-i İdadî	-	1	-	1
	Belediye Dairesi	-	1	-	1
	TOPLAM	4	4	-	8
Hayrat ve Müberrat Binalar	Cami-i Şerifler	14	4	-	18
	Mescidler	13	4	-	17
	Müezzin Odası	1	-	-	1
	Kilise	-	2	-	2
	Medreseler	13	2	-	15
	Mektepler	10	5	-	15
	Kütüphane	1	1	-	2
	Gureba Hastanesi	-	1	-	1
	Tekke	1	2	-	3
	İmaret	1	-	-	1
	Türbe	9	-	-	9
	Muvakkithane	1	-	-	1
	Saat Kulesi	1	-	-	1
	Şadırvan	1	-	-	1
	Çeşme	12	2	4	19(18)
TOPLAM	78	26	4	108	
Sahibi Elinde ve Vakıfı İdaresindeki Emlak	Hane	1915	1792	46	3755
	Ahır	19	5	-	24
	Han	3	8	-	11
	Otel	-	2	-	2
	TOPLAM	1937	1807	46	3792
Ticarethaneler	Hamam	5	1	-	6
	Bezistan	2	-	-	2
	Mağaza	7	6	-	13
	Dükkan	65	128	1	192
	Kahvehane	2	10	-	12
	Gazino	-	2	-	2
	Fırın	8	5	-	13
	Fabrika	1	1	-	2
	Yağhane	9	4	-	13
	Debbağhane	28	3	-	31
GENEL TOPLAM	2146	1999	51	4196	

29 Ocak 1898 tarihinde Balıkesir’de meydana gelen deprem sonrasında hazırlanan hasar tespit raporunda belirtilen sonuçlar.

Kaynak: Muharrem Eren, Mutasarrıf Ömer Ali Bey, İstanbul, 1993.

EK - 9

(FARUK ERGELEN ARŞİVİ)

1920 'li yılların ikinci yarısında basılmış fotokartlarda beş parçadan oluşan BALIKESİR'İN PANORAMİK GÖRÜNÜŞÜ _1/4
Fotoğraflar : Foto Ali Esat

EK - 10

(FARUK ERGELEN ARŞİVİ)

BALIKESİR HÜKÜMET KONAĞI (Vilayet Binası), solda EMNİYET ŞADIRVANI ve arkasında BALIKESİR POLİS KARAKOLU.

EK - 11

(FARUK ERGELEN ARŞİVİ)

1920' li yıllarda çekilmiş bir fotoğrafta BALIKESİR KARAKOL BİNASI ve BALIKESİR HÜKÜMET KONAĞI (Vilayet Binası)

1934 yılına kadar Hükümet Konağı olarak kullanılan binanın sol tarafında Emniyet Müdürlüğü, onun solunda Cezaevinin kapısı yer almaktadır. Sol tarafta fotoğrafın dışında kalan alanda Jandarma Komutanlığı, Hükümetin sağında Şer'iyye Mahkemesi, onun solunda ise Telgrafhane binası bulunmaktaydı.

EK - 12

(FARUK ERGELEN ARŞİVİ)

1920 'li yılların ikinci yarısında çekilmiş bir fotokartta BALIKESİR ÇARŞISI
KÜÇÜK ŞADIRVAN ve sağda BELEDİYE BİNASI

EK - 13

(FARUK ERGELEN ARŞİVİ)

Osmanlı Devleti döneminde çocuklara ilk öğrenimini veren halk arasında MAHALLE MEKTEBİ denen SIBYAN MEKTEBİ

EK - 14

(FARUK ERGELEN ARŞİVİ)

1920'li yıllarda ANAFARTALAR CADESİ'nde
dönemin valisi (?)'nin çocuklarının sünnet düğünü

EK - 15

(FARUK ERGELEN ARŞİVİ)

1920' li yılların ikinci yarısında BALIKESİR MEMLEKET HASTANESİ
Fotoğraf : Ali Esat

EK - 16

(FARUK ERGELEN ARŞİVİ)

HACI İL BEY İLKOKULU (1920 ' li yıllar

Gureba Hastanesi

EK - 17

(FARUK ERGELEN ARŞİVİ)

Balıkesir Sultanisi / Erkek Muallim Mektebi

ÖZGEÇMİŞ

Sami KORKMAZ; 1964 yılı Kırklareli doğumlu olup, 1979 yılında Polis Koleji'ne girmiş, 1987 yılında Polis Akademisi'nden mezun olmuştur. Yeterli düzeyde İngilizce bilmektedir. Eğitim amaçlı olarak İngiltere ve Almanya ülkelerinde bulunmuştur. 1999/2000 yıllarında Birleşmiş Milletler Uluslararası Polis Görev Gücü (UN-IPTF) bünyesinde Bosna Hersek'te görev yapmıştır. Halen Balıkesir Emniyet Müdürlüğü'nde 3.Sınıf Emniyet Müdürü olarak çalışmaktadır.